Kur'ân Semantiği Açısından

inançla ilgili temel kavramlar

YRD. DOÇ. DR.
H. MEHMET SOYSALDI

KUR'ÂN SEMANTİĞİ AÇISINDAN İNANÇLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Yrd. Doç. Dr. H. Mehmet SOYSALDI

Yrd. Doç. Dr. H. Mehmet SOYSALDI

1962 yılında Nevşehir'de doğdu. Nevşehir İmam-Hatip Lisesi'nden mezun olduktan sonra, 1981 yılında Medîne-i Münevvere İslâm Üniversitesi'nde yüksek öğrenime başladı. 1987 yılında mezun olarak yurda döndü. 1989 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'ne Arapça Öğretim Görevlisi olarak atandı. 1990 yılında Erciyes Üniversitesi Tefsir-Hadis Anabilim Dalında yüksek lisans yaptı. 1994 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tefsir Anabilim Dalında doktora çalışmalarını tamamlayarak **"Kur'ân Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar"** adlı teziyle "Doktor" ünvanını aldı. 1995 yılında Fırat Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalına Öğretim Üyesi olarak atandı. Hâlen bu görevi sürdürmekte olan yazarın çeşitli dergilerde makaleleri yayınlanmıştır.

KUR'ÂN SEMANTİĞİ AÇISINDAN İNANÇLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Yrd. Doç. Dr. H. Mehmet SOYSALDI

İZMİR-1997

ÇAĞLAYAN YAYINLARI

ÇAĞLAYAN
Basım-Yayın-Dağıtım ve Ambalaj
Sanayii ve Ticaret A.Ş.
Aydın Asfaltı Üstü Akçay Cad.
No: 263 Gaziemir/İZMİR
Tel : 252 20 97 - 98
Fax: 252 21 00

YAYIN NO: 13

DİZGİ-TASHİH-MONTAJ
KAPAK TASARIM ve DAĞITIM:
Nil A.Ş.

BASKI:
Çağlayan A.Ş. Tel: 252 20 97 - 98

ISBN 975-7166-19-7 (1. Hamur)
ISBN 975-7166-20-0 (2. Hamur)

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BÖLÜM
İNANCIN KONUSU OLAN TEMEL KAVRAMLAR

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
Ans.	: Ansiklopedi
a.s.	: Aleyhi's-selâm
A.Ü.D.T.C.F.Y.	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
A.Ü.İ.F.Y.	: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları
A.y.	: Aynı yer
Ayr.	: Ayrıca
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
D.İ.B.Y.	: Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları
H.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
Hzr.	: Hazırlayan
İng.	: İngilizce
İst.	: İstanbul
K.	: Kitap
Lat.	: Latince
M.	: Milâdi
Mad.	: Maddesi
Mak.	: Makâle
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
O.M.Ü.İ.F.D.	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
Ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
sav	: Sallallahü aleyhi ve sellem
T.D.V.Y.	: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları
Thk.	: Tahkik eden
Trc.	: Terceme eden
trs.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vr.	: Varak
vs.	: Ve saire

ÖNSÖZ

İnsan sırlarla dolu, sınırlı bir hürriyete ve güce sahip akıllı bir varlıktır. Bu sebeple, her çağda kendisine yol gösterecek, problemlerini çözmede kendisine yardımcı olacak ve başvurduğunda bilgi alabilecek bir kılavuza ihtiyaç duymuştur. İşte Yüce Allah bu sebepten dolayı, insanlara kendi içlerinden seçtiği elçileri vasıtasıyla yol gösteren mesajlarını göndermiş ve insanların bunlara uymasını istemiştir. Bu ilâhî mesajların sonuncusu Kur'ân-ı Kerîm'dir.

Kur'ân-ı Kerîm, insanlığın hidâyeti, refâhı ve mutluluğu için Allah (cc) tarafından Cebrail (as) vasıtasıyla Hz. Muhammed (sav)'e gönderilen en son ilâhî kitaptır. Bu sebeple kıyâmete kadar her çağın insanına hitap eden ve yol gösteren prensiplere sahiptir. İslâm vahyinin evrensel anlamı da budur.

Kişinin gerçek mutluluğa ulaşması, içerisinde insanlık için bütün saadet ilkelerini içeren Kur'ân-ı Kerîm'in hikmet dolu prensiplerini uygulaması ve onun gösterdiği yola yönelmesiyle gerçekleşebilir. Pek açıktır ki, bu hikmetli prensiplerin ruhuna uygun olarak davranabilmek de, Kur'ân'ın derinlemesine incelenmesi ve anlaşılması şartına bağlıdır. Bu ise, ancak, Kur'ân'ın kelimelerinin delâlet ettiği manâları ortaya çıkarmakla mümkün olabilir.

Kur'ân kelimeleri, Kur'ân düşünce sistemi içinde aslından daha kuvvetli izâfî manâlar kazanmaktadır. Bu kelimelerin tarihî gelişimini ve zaman içerisinde uğradıkları manâ değişikliklerini bilmeden isabetli bir tercüme ve yorum yapmak mümkün değildir.

Kelimelerin zaman içerisindeki manâ değişiklikleri semantik ilminin konusudur. Semantik ilminin verilerinden de istifade ederek öncelikle Kur'ân'daki inançla ilgili temel kavramların incelenmesinin uygun olacağı ve bunların açıklığa kavuşturulmasının ise toplumumuza önemli katkılarda bulunacağı düşüncesiyle böyle bir araştırma yapmayı uygun bulduk.

Sözünü ettiğimiz bu araştırma, Tefsir Anabilim Dalında bir doktora tezi olarak yapılmış ve 1994 yılında kabul edilmiştir. Daha sonra aynı tez yeniden ele alınarak konularının genişletilmesi cihetine gidilmiş ve neticede bu eser ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmalarımın her safhasında, değerli tevcihleriyle bana ışık tutan, tenkit ve bilgilerinden daima istifade ettiğim Sayın Hocam Prof. Dr. Süleyman ATEŞ'e, fikirlerinden ve zengin kitaplığından faydalandığım Sayın Hocam Doç. Dr. İshak YAZICI'ya, ayrıca benden yardımlarını esirgemeyen diğer hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür eder, Allah kendilerinden razı olsun derim.

Gayret bizden, tevfik ve hidâyet Allah'tandır.

Yrd. Doç. Dr. H. Mehmet SOYSALDI

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve ÖNEMİ

Kur'ân-ı Kerîm'i doğru biçimde anlayabilmek için, yüce Kur'ân'ın edebî incelikler taşıyan metnindeki kelimeleri, onların tarihî seyrini ve onlarda, zaman içinde meydana gelen değişiklikleri tam bir şekilde göz önünde bulundurmamız gerekir. Aksi takdirde, Kur'ân metnini yorumlarken hataya düşebiliriz.

Kelimeler, manâ itibariyle zaman içerisinde meydana gelen psikolojik ve sosyal olayların tesiri ve milletlerin kurdukları medeniyetlere etki eden diğer çeşitli faktörlerle, nesilden nesile birtakım farklılıklar gösterebilmektedir.

Arap dilinde mevcut olan bu kelimelerin, Kur'ân konteksi içerisinde kazandığı manâ ile Resûlullah tarafından ilk okunduğunda, yanında bulunan sahâbîlerin bunlardan ne anladıklarını tesbit etmek çok önemlidir. Kur'ân kelimelerinin anlaşılmasında ilk esas bu olunca, bir problemle karşılaşılmaktadır. Çünkü, elde bulunan lügatlar bu konuya ışık tutacak mahiyette değildir. Bir müfessir, kelimenin ilk manâsını öğrenmek istediği zaman, bu doğrultuda kendisinin bizzat araştırma yapmasından başka bir çaresi de yoktur.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen pek çok kelime, câhiliyye döneminde de Araplar tarafından kullanılmaktaydı. Ancak bu kelimeler, Kur'ân bütünlüğü içerisinde önceki anlamların yanında yeni anlamlar da kazanmıştır.

Kur'ân'daki kavramların iyi anlaşılabilmesi, Kur'ân sistemindeki kavramlar ağına hakkıyla vâkıf olmaya bağlıdır.

Kur'ân'ın getirdiği düşünce sistemine ait kelimeleri sa-

dece Arap gramerine dayanarak manâlandırmak da yanlış bir tutumdur. Bu kelime ve kavramları Kur'ân'ın semantik alanı ve siyakın onlara kazandırdığı manâları göz önünde bulundurarak anlamaya çalışmamız gerekir.

Biz bu araştırmamızda Kur'ân'da bulunan inançla ilgili temel kavramların semantik tahlilini yapacağız.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmamızın asıl amacı, yüce Kur'ân'ın en doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmaktır. Bilindiği gibi, Kur'ân-ı Kerîm Arapça olarak indirilmiş son ilâhî kitaptır. Bu kitabın anlaşılması, önce onun dili olan Arapça'nın anlaşılmasıyla, Arapça'nın anlaşılması ise İslâmî kavramların ne anlamlara geldiklerinin bütün yönleriyle bilinmesi ile mümkündür. Biz bu çalışmamızda Kur'ân-ı Kerîm'deki inançla ilgili temel kavramları ele alarak, onların Kur'ân konteksi içerisinde kazandıkları manâları tesbit edip, böylece Kur'ân'ın Arapların inanç sistemlerinde ne gibi köklü değişmeler ve düzenlemeler yaptığını ortaya koymaya çalışacağız.

C. ARAŞTIRMANIN METODU

Araştırmamıza önce, semantik tahlilini yapacağımız Kur'ân-ı Kerîm'deki inançla ilgili temel kavramları seçerek başlıyoruz. Semantik tahlil için birinci bölümde dört temel kavram seçtik. Bu kavramlar sırasıyla *Îman, Küfür, Şirk* ve *Nifak*'tır. İkinci bölümde ise îman esaslarını göz önünde bulundurarak inancın konusu olan, *Allah, Melek, Kitap, Nebî Resûl, Âhiret, Kaza ve Kader* gibi temel kavramları ele aldık. Aslında bu seçtiğimiz kavramların her biri müstakil bir araştırma konusu olabilecek mahiyettedir. Kur'ân-ı Kerîm'in Arapların inançlarında toplu olarak ne gibi köklü değişmeler ve düzenlemeler yaptığını ortaya koyabilmek için biz bu kavramların hepsini birlikte tahlil etmeye çalıştık.

Anahtar olarak seçtiğimiz bu temel kavramların lügavî anlamlarını, Lisânü'l-Arab, Tâcu'l-Arûs, es-Sıhâh gibi temel büyük lügat kitaplarından faydalanarak açıkladık. Kur'ân öncesi anlamlarını ise câhiliyye devri Arap şiirlerinden istifade ederek tesbit etmeye gayret ettik.

Kelimelerin Kur'ân öncesi anlamları açığa çıkarıldıktan sonra, bu kavramları Kur'ân'ın edebî metni içinde araştırıp nerelerde ve hangi anlamlarda kullanıldığını tesbit ettik. Kur'ân'ın kendi düşünce sistemi ve semantik alanı içerisinde bu kavramlara yüklediği yeni anlamları da belirttik. Şayet bu kavramlarda Kur'ân'dan sonraki devirlerde bir anlam değişmesi veya İslâm alimlerinin bu kavramlara farklı yaklaşımları olmuşsa ona da çalışmamızda değinmeyi ihmal etmedik.

Âyetlerin meâllerini verirken, Prof. Dr. Süleyman Ateş'in *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli* adlı eserini esas aldık.

Çalışmamızı araştırmamızda elde ettiğimiz sonuçları zikrederek noktaladık.

D. KONUYA IŞIK TUTACAK ÖNEMLİ BAZI TEMEL BİLGİLER

Buraya kadar zikrettiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı gibi bu araştırmamızda Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan inançla ilgili temel kavramların semantik tahlilini yapacağımızdan dolayı, şimdi semantikle ilgili kısa bir malûmat vermemiz yerinde olur kanaatindeyiz.

1. Semantiğin Tanımı ve Tarihi

Yunanca, *semantikos*'tan gelen ve *"manâlı, mânidâr, gizli anlamı olan"* (İng. significant) bir kelimedir. Bunun fiil kökü Yunanca *"semainein"* olup, *"göstermek, manâ vermek, kasdetmek"* anlamına gelmektedir.[1] Bundan dolayı semantikos'a, *"dilde bir manâyı gösteren"* anlamını vermişlerdir. Meselâ, cümlede kelimeye veya kelimede hece üzerine vurgunun etkileyici olması semantik sayılmıştır.[2] *Semantic* (semantics), Türkçe'de, "manâ ilmi, sözlerin manâsı ilmi ve anlambilimi"[3] olarak kullanılmaktadır.

Anlambilim, anlam öğretisi ise, şu manâda tanımlanmaktadır: *"Göstergelerle ya da sözcükler ve önermelerle, onların dile getirdiği anlam arasındaki bağıntıyı inceleyen bilgi dalı"*na[4] semantik denmiştir.

Bu tanım incelendiğinde; a) göstergeler[5] b) sözcükler (kelimeler), c) önermeler (cümleler)'in insan zihninde oluşturduğu ve meydana getirdiği manâ (anlam) arasındaki ilişki-

1) Alfred Korzybski, Science and Sanity, Amerika 1958, s. 19.
2) Webster's New World Dictionary, N. York 1964, s. 1324.
3) Türkçe Sözlük, T.D.K., Ankara 1983, II, 1033.
4) Akarsu, Bedia, Felsefe Terimleri Sözlüğü, Savaş Yayınları, Ankara 1984, s.7.
5) Gösterge, işaret, başka bir şeyi gösteren, anlatan, dile getiren şey algılandığında bizde bir şeyin tasarımını uyandıran şey. Bkz., Akarsu, a.g.e., s. 80.

yi anlatan ve bildiren ilme semantik dendiği ortaya çıkmaktadır. Yani semantik, yukarıda da belirttiğimiz gibi *"manâ ve manâlar ilmi"*dir. İslâm ilimlerinde buna *"ilmü'l-meânî"* adı verilir. Araplar arasında semantiğe dair yazı yazanların, onlarda mevcut olan ilmü'l-meânî ile ilgisine neden temas etmediklerini anlamak güçtür.

Müslümanlar tarafından daha da geliştirilen belâgat ilmi ile semantik arasında hiç olmazsa tanımları bakımından ve konularının içeriği açısından bir ilişki ve yakınlığın bulunup bulunmadığının bazı kıyaslamalarla ortaya çıkarılması faydalı olur kanaatindeyiz.

Belâgat, *"sözün açık, düzgün ve duruma uygun olarak söylenmesi"*dir. Bu ilim üç kola ayrılır.

a) İlmü'l-Meânî (Anlam Bilimi): Sözün durumun gereğine göre söylenmesi, yani uygulama ilmidir.[6] Bir başka deyişle, duruma göre manâyı ifade etme, yani söylenecek manâyı bilme ilmidir ki, sözün durumunun, söylenilen duruma uygunluğudur.[7]

b) Beyan İlmi: Düşüncelerin, duyguların, simgelerin doğuşlarını, değerlerini, onların anlatımında tutulacak yolları bildiren ilim dalıdır.[8] Bir manânın daha açık şekilde söylenişini bilme sanatıdır.[9]

c) Bedi' İlmi: Duruma uygun açık ve düzgün sözler yanında sözü süslü söyleme ilmidir.[10]

Semantiğin tarifi ile belâgatın ve dallarının tarifleri arasında şu benzerliği buluyoruz: Semantik, manâlar ile manâların gösterdiği durumlar arasındaki ilişkiden ve bağlantıdan

---

6) Kazvînî, Muhammed b. Abdurrahman Telhisü'l-Miftah (mecmuatü'l-mutun) Mısır 1949, s.618, 619; Tâhiru'l-Mevlevî, Edebiyat Lugatı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973, s.25, 26.
7) Türkçe Sözlük, T.D.K., s. 11, 46.
8) Kazvînî, a.g.e., s. 619.
9) Tâhiru'l-Mevlevî, a.g.e., s. 26.
10) Tâhiru'l-Mevlevî, a.y ; Kazvînî, a.g.e., s. 689.

bahsetmesi ile, belâgatın da söylenilen sözün manâlarının, söylenilen duruma uygunluğunu öğreten ilim dalı olması arasında doğru bir ilişki ve ortaklık bulunmaktadır.

Günümüzde dilbilimi, her dalı ayrı bir bilim dalı haline gelmiş bir araştırma ve inceleme alanıdır. Bir yandan dilin dış yönü, ses olarak dil, deneylerin de yardımıyla en küçük ayrıntılarına kadar incelenirken, bir yandan da dilin zihinle ilgili yönü, ses-anlam ilişkisi, zihinle, ruhla, toplumla ilgili yönü önemle ve özenle ele alınmaktadır. Konuları üzerinde çok eskiden beri durulduğu halde, dilin doğrudan doğruya anlam yönüne eğilen bir bilim dalının ortaya çıkması, ancak Alman dilcisi K. Reisig'le olmuştur. REİSİG, 1826-27 yıllarında *"Latin Dilbilimi Üzerine Dersler"*ini hazırlarken, Yunanca *"anuaola = anlam"* kelimesinden türettiği *"semasiologie"* adıyla anlambilimini kurmuştur. Ancak, onun bir dilbilgisi dalı olarak düşündüğü anlambiliminin temelleri, yetmiş yıl kadar sonra, Fransa'da Michel Breal tarafından sağlamlaştırılmıştır.[11] Bundan sonra ilim haline gelen semantik hususunda çok eser yazılmış, onun tanımı, sahası ve yakın ilimlerle ilgisi ve sınırdaşlığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Semantik tarihi hakkında üç safha gösterilir ve birinci safhanın, yarım asırlık bir dönemi kapladığı ifade edilir. Michel Breal, bu konu üzerinde düşünmeye başladığı zaman, henüz ilmî olmayan yepyeni bir çalışmaya başlamıştı.[12] İkinci safha, semantiğin 1880'de başlayıp ve tam yarım asır sürdüğü asırdır. Michel Breal 1883'de yazdığı bir makalede yeni ilmin programını çizdiği gibi *"En Güzel Bilinen"* adını koymuştur.[13] Semantik, *"okuyucuyu takip etmeye çağırdı-*

---

11) Aksan, Doğan, Anlambilimi ve Türk Anlambilimi, Ankara 1978 s. 12.
12) Ulmann, Stephan, Semantics, Oxford, New York 1979 s. 6. Semantik, Michel Breal tarafından *"Essai de Semantique"* adlı eserinde literatüre maledilmiştir. Alfred Korsybski, Science and Sanity, s. 15.
13) Ulmann, a.g.e., a.y.

ğımız, henüz isim almamış yeni bir şeydir. Doğrusu pekçok dilcinin, kelimenin şekli ve bünyesi üzerinde dirayetle çalıştıkları manânın değişmesine hakim olan kurallar, yeni deyimlerin seçilmesi, terimlerin doğup ölmesi ise karanlığa terkedilmiş veya tesadüfen açıklanmış olduğu ortadadır. Bu inceleme fonetik ve morfolojiden daha aşağı olmamak üzere bir isim almaya lâyıktır. Biz buna semantik diyoruz, yani manâ ilmi."[14]

Yirminci asrın başlarında, manânın değişmesini inceleme hususunda gözle görülür değişmeler olmuştur. Semantikçiler tedrîcen rethoric (hitâbe-belâgat)'tan tevarüs ettikleri eski kategorilerden kendilerini kurtarmışlardır. Komşu ilimlerden felsefe, ruhbilimi, sosyoloji ve medeniyet tarihinden daha bir anlayışla semantik yoluna dönmüşlerdir.[15]

Üçüncü safha, aşağı yukarı 1930'dan bu yana olan safhadır. Bu safhada yani 1930'larda Alfred Tarski, mantıkta en önemli bir çalışması olan semantik metodunu biçimledi. Bu metodun mahiyeti, manâları ile onların gösterdiği nesneler arasındaki ilişkileri tartışmaktan meydana gelir.[16] Daha başlangıçta, semantik dil çalışmalarında yeni imkânlar açtı ve bu gibi nesne ve manâ ilişkilerinin münakaşasına tabiî bir âlet sundu.[17]

1894 yılında Amerikan Philological Association'ın düzenlediği toplantıda semantik, "düşünülen anlamlar" olarak ortaya atılmıştı[18] ve 1900 yılında Micheal Breal'in "*Semantik*" adlı ilk kitabı çıktı.

---

14) Ulmann, a.y'den nakil.
15) Ulmann, Semantics, s.8.
16) Tarski, Alfred, "Semantics Mad." The Encyclopedia of Philosophy, New York 1972, VIII, 78.
17) Tarski, a.g.m., a.y.
18) Palmer, Frank Robert, Semantics, Cambridge University Press, London 1976, s. 35.

2. Kelimelerin Semantik Yapısı Nasıl Oluşuyor?

Tanımlar bazen soyut olarak ortaya atılırlar. Bu gibi tanımları anlamak oldukça zordur. Bazen bir şeyi tanımlarken, onun nasıl olduğuna örnek verilir ve örnekle anlatılır. Aslında, soyut olan tanımlamalarda misal verilerek anlatılmak istenilen şeye açıklık getirilebilir. Şimdi semantiği misallerle anlatalım:

Sözlüklerde bulunan kelimeler de semantiğin içine girmektedir. Her ne kadar sözlükler kelimelerle ilgilenirse de kelime de semantiğin temel birimlerindendir. Ancak bütün kelimeler aynı manâda değildir. Meselâ, *"ağaç, yeşil"* gibi kelimeler sözlükte manâları olan kelimelerdir. Fakat *" -min , -ı , -dı ve -meli"* gibi kelimeler dilbilgisine ait şekillerdir.[19] İşte bu gibi anlamları ve aralarındaki farkı bilmek anlambilim, yani semantiğin işidir. Meselâ Arapça'da belirtme edatı bitişik, İngilizce'de ayrı yazılır. *"Sev, sevdi, sevmeli"* bunların üç kelime olduğu söylenebileceği gibi aynı kelimelerin biçimleri olduğu da söylenebilir. Sözlükte bunlar kaydedilmez.[20] Buna başka bir misal ise, *"kasap satırı"* ve *"kapıcı"* (chopper and doorman) ifadeleridir. Bunlar açık anlamlı kelimeler olduğu halde İngilizce'de (axe) balta ve (poster) kapıcı, hamal, mübhem kelimelerdir.[21] Çünkü başka manâya gelebilir.

Bazı kelimeler nesneleri açık ve ayrıntılı gösterirken bazılarına ancak başka kelime katarsak anlamı açıklığa kavuşur. Meselâ; *"koyun, at, kadın, adam"* gibi bazı kelimeler genelde erkek ve dişi gibi nitelikleri belli olan bir nesneyi gösterirken, *"zürâfa"* gibi bazı kelimeler ise, nitelikleri belli olmayan bir nesneyi gösterir. Bu bakımdan, anlamı kapalı

19) Palmer, a.g.e, s. 37-38.
20) Palmer, a.g.e., s. 38-39.
21) Palmer, a.g.e., s. 39.

olan kelimeler, ancak birtakım ek kelimelerle, istenileni ifade edebilirler. Değilse, kelime kapalı olmaya devam eder. Nitekim *zürâfa* kelimesindeki kapalılığı gidermek için *erkek zürâfa* veya *dişi zürâfa* demek gerekir. Erkek ve dişisi için ayrı isim yoktur.[22] Bu ifadeler semantiğe aittir. Çünkü bunların hepsi manâ ile ilgilidir.

Eşanlamlılık, (anlamdaşlık-teradüf) de, manânın aynısını kasdetmek için kullanılır. Sözlük hazırlayan bilginler, kelime takımlarının aynı manâya sahip olduğunu bilirler. Bunlar eş anlamlı veya biri diğerinin manâsınadır. Kelimeleri nesne ve manâ bakımından şu sınıflara ayırmak mümkündür:

a) Eşanlamlı-Müterâdif (synoniymic) kelime: Anlamdaş, anlamda birleşen veya yakınlaşan kelimeler, Arapça'da, celese-kaade (قعد = جلس) = oturdu, Türkçe'de, ak=beyaz gibi.

b) Eş sesli-Müşterek (hononymic): Lâfızları, sesleri bir, manâları ayrı kelimeler. Yani birçok manâsı olan tek kelime, meselâ, göz: İnsan gözü, pınar, kaynak gibi.

c) Karşıt anlamlı, uyuşmaz, muhalif (incompatible) kelimeler: Hem ses ve hem manâları ayrı olan kelimeler, meselâ; ağaç, taş gibi.

d) Belirsiz, mübhem, müşekkek (equivocal) kelimeler: Bu tür kelimelerin gösterdikleri nesnelerde delâlet ettikleri manâları farklı ve dereceli olduğu için anlamları eşit derecede belli ve kuvvetli değildir. Meselâ; kırmızı, yeşil gibi kelimelerin gösterdiği şeylerin renkleri aynı derecede eşit değil farklıdır. Kan kırmızı, ateş kırmızı, yeşil göz, yeşil elma, yeşil yaprak farklıdır.

---

22) Palmer, a.g.e., s. 41.

e) Kesin anlamlı, gösterdiği nesnelere eşit derecede delâlet eden kelime: İnsan kelimesinin bütün insan fertlerine aynı derecede delâlet etmesi, insan kelimesi, Ahmet, Hasan, Fatma'ya aynı anlamda delâlet eder.[23]

Bu sınıflar içinde dilde en çok değişiklik gösteren ve üslûp, ifade tarzlarına etki eden eş anlamlı ile eş sesli yani müteradif ile müşterek olan kelimelerdir. Yalnız müteradifler daha önemli oldukları için onların dilde kullanılışlarına ayrı bir açıklamaya ihtiyaç vardır.

Beş yolla eşanlamlı kelime türetilebilir:

1- Dilin çeşitli lehçelerinden gelen kelimeler: Fall Autumn - güz sonbahar.

2- Aynı durumda ifade bakımından başkalık gerektiği zaman eşanlamlı kelimelerden uygun olanı kullanılır:

A nosty smell - kötü koku.

An horrible stink - iğrenç koku, pis koku.

Boşu boşuna - faydasız yere, boş yere.

Pisi pisine - faydasız, gereksiz. Bunların yerine göre kullanılmaları faydalıdır.

3- Bazı eşanlamlı kelimeler değerlendirme ve heyecan yönünden ayrılır: Statesman-idareci. Politician-siyasî. Bunlardan yerine göre hangi manâ vurgulanmak isteniyorsa orada kullanılır.

4- Bazı kelimeler birbiriyle ilişkili olarak meydana gelir. Rancid=kokuşmuş-yumurta veya beynin bozulmasında. Stinking=kokuşan, pis kokan.

5- Anlamları birbirine yakın olan kelimeler eşanlamlı olarak kullanılır:

---

23) Ahdarî, Abdurrahman İbn Muhammed, Süllemü'l-Münevrak (mecmuatü'l-mutûn içinde), Mısır 1949, s. 264.

Mature: Adult-ripe=ergin, bâliğ, yetişkin.[24]

Modern dilciler dilin yaşayan bir canlı gibi yenilendiğini kabul ederek, yeni manâlar kazandığını ve bir kelimenin manâsında değişiklikler meydana geldiğini ileri sürerler. İşte kelimelerin yeni manâlar kazanmaları ve manâların değişmesi semantik ilmine girer.[25] Semantik kuralının gereği olan manânın zamanla değişmesiyle dilde eşanlamlı kelime çoğalmaktadır.[26]

Yeni dilcilerin eş anlamlı kelimeler için getirdikleri en önemli şart, kelimelerin manâlarının eş anlamlı sayılmaları için biri diğerinin yerinde tam olarak kullanılabilmeli, biri kaldırılıp ötekinin yerine koyulabilmelidir.[27] Bundan dolayı, eşanlamlı kelimeler için, şu şartları ileri sürerler:

1- İki kelime arasında manâda tam ittifak olmalıdır.

2- Aynı çevrede, aynı dilde ve aynı lehçede olmalı.

3- Aynı zamanda olmalı. Çünkü zaman değiştikçe manâ da değişir.

4- İki kelime arasında ses ve harf değişimi olmamalı meselâ, Arapça'da "cesl ve cefl: جَفْلٌ = جَثْلٌ " karınca demektir.[28] Türkçe'de buna misal olarak şunu verebiliriz; güz, güney, güneş görmeyen yer.[29]

Üçüncü hicrî ve onuncu asra kadar Arap dilcileri arasında, dilde eşanlamlı kelime bulunduğu ittifakla kabul edilmiş iken, daha sonra dilde eşanlamlı kelimelerin bulunmadığı iddia edilmiştir. Bu son değerlendirmede eşanlamlı kelimele-

24) Palmer, a.g.e., s. 60-62.
25) Luaybî, Hâkim Mâlik, et-Terâdüf fi'l-Luga, Irak trs, s. 21.
26) Luaybî, a.g.e., s. 22.
27) Luaybî, a.g.e., s. 67.
28) Luaybî, a.g.e., s. 66.
29) Derleme Sözlüğü, T.D.K. 1972, VI, 2243.

rin biri asıl ad, diğerlerinin ise sıfat olduğu söylenilmeye başlanmıştır.[30]

Bir kelimenin cümle içindeki yerine göre (siyâk-sibâk=context) manâsının nasıl değiştiğine ve cümle içinde yerinin, manâsının nasıl tayin ve tesbit edildiğine örnek verelim. Bu değişik anlamlar semantiği ilgilendirir. Meselâ *sürgün* kelimesi türemiş genel bir kelimedir. İçinde bulunduğu kelimeler takımı onun manâsını belirtmektedir:

1- Beş yıl sürgün cezası yedi. 2- Sürgündeki yaşamı sıkıcıydı. 3- Sürgünlerden bazıları kaçtı. 4- Hayvanlar sürgünleri yedi. 5- Sürgün edilince göreve gidemedi.

Özellikle kelimelerle ilgilenen dilciliğin iki büyük kolu vardır. İlki kelimelerin asıllarını, köklerini inceleyen etimoloji, diğeri ise kelimelerin manâlarını inceleyen semantiktir.

3. Anlam Değişmeleri

Anlam bilimi çalışmalarının başlangıcından beri araştırıcılar genellikle tek tek kelimeleri, bunların anlam yönünü ele almışlar, kelimeden hareket ederek kavrama, kavram çekirdeğine ulaşmaya, anlam değişmelerini ve bunların nedenlerini belli etmeye çalışmışlardır. Biz de bu araştırmamızda Kur'ân-ı Kerîm'deki inançla ilgili temel kavramları anlam yönünden ele alıp, bu kavramlardaki anlam değişmelerini incelemeye çalışacağız. Bu incelemelere geçmeden, anlam değişmeleri hakkında kısa bir bilgi vermemiz yerinde olur.

Doğan Aksan, *"Anlambilimi ve Türk Anlambilimi"* isimli kitabında, anlam değişmeleriyle ilgili şu bilgileri zikretmektedir: *"Anlam değişmesi, bir kelimenin anlattığı kavramdan az ya da çok uzaklaşması, onunla uzak-yakın il-*

30) Luaybî, a.g.e., s. 197-205.

gisi bulunan, ya da hiç ilgisi bulunmayan yeni bir kavramı yansıtır duruma gelmesidir."[31]

Anlam değişmesinin türleri üzerinde şimdiye değin pek çok şey söylenmiş, birbirinden çok farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Konuyu ele alanların aşağı yukarı hepsinin kendine göre bir sınıflandırması vardır. Biz bunların içinden bugün klasikleşmiş olan ve genel olarak bütün dilbilimi literatüründe yer alan, mantık açısından sınıflandırmayı ele alıyoruz.

Mantık açısından anlam değişmeleri başlıca şu üç türde toplanabilir.[32]

a) Anlam daralması,

b) Anlam genişleme ve genelleşmesi,

c) Başka anlama geçiş (ya da anlam kayması).

Şimdi bu türler üzerinde ayrı ayrı duralım:

a) Anlam daralması, kelimenin eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi, ilk şekline göre anlamında bir daralma görülmesi şeklinde tanımlanmıştır. Bu olayı bazı yazarlar (örn. VENDRYES) *"genel bir anlamdan özel bir anlama geçiş"* olarak nitelendirirler. Çeşitli etkenlerle bütün dillerde bu türlü daralmalar meydana gelmiştir. Örnek olarak İngilizce'de eskiden *"üzerine alan, müteahhit"* anlamına gelen *"undertaker"* kelimesi, böyle bir daralma sonucunda bugün yalnız *"cenaze müteahhidi"* anlamında kullanılmaktadır.[33] Türkçe'de oğul kelimesi anlam daralmasına uğramış, başlangıçta kız ve erkek evladı için kullanılan bu kelime, sonradan yalnız erkek evlât, çocuk için kullanılır olmuştur.

31) Aksan, Anlambilimi ve Türk Anlambilimi, s. 118.
32) Aksan, a.g.e., a.y.
33) Aksan, a.g.e., s. 119.

b) Anlam genişlemesi, *"bir varlığın bir türünü ya da bir bölümünü anlatan, kullanılış alanları dar olan şeyleri gösteren kelimelerin zamanla o varlığın bütününü, bütün türlerini birden anlatır duruma gelmesi, daha geniş alanlarda kullanılan şeyleri yansıtması"* şeklinde tanımlanmaktadır.[34] Burada temel olan, ilk belirtilen ya da temel anlam diye isimlendirilen şeydir; bunun en eski şekli esas alınarak sonradan uğradığı değişiklik ortaya çıkartılır. Başka dillerde bu olayın pek çok örneği vardır. Denizcilik terimi olarak kullanılan Lat. Adripare *"kıyıya değmek, varmak"* sonradan anlam genişlemesine uğramış, Fransızca'da *"arriver"* şeklini alan fiil *"varmak, ulaşmak"* anlamıyla geniş bir alanda kullanılır olmuştur. Türkçe'de de *"ödül"* kelimesi önceleri güreşlerde kazananlara verilen mükâfatı anlatırken, aynı şekilde Osmanlıca, Arapçada mükâfatı karşılamış, bir yarışmada ortaya konulan mükâfatı anlattığı gibi, zaman zaman yarışmayı da anlatan bir kelime haline gelmiştir (...dil ödülü, bilim ödülü.. gibi). Genelleşme adı verilen bir anlam olayı da anlam genişlemesi çerçevesi içinde, onun bir türü olarak kabul edilmektedir. Genelleşme; *"kimi özel adların, ilgili olduğu şeylere, aynı türden başka şeylere de ad olması, genelleşmesi ve bir tür adı haline gelmesi"* şeklinde tanımlanmaktadır.[35]

c) Başka anlama geçiş şeklinde adlandırılan olay ise *"kelimenin eskiden yansıttığı kavramdan bütün bütün ayrı, yeni bir kavramı yansıtır duruma gelmesi"* şeklinde tanımlanmaktadır. Bu niteliğiyle başka anlama geçiş, öteki değişmeler içinde anlam değişmesi adına en uygun düşenidir. Kimi zaman toplum hayatındaki değişmelere, kimi zaman doğrudan doğruya ruhsal etkilere ya da başka nedenle-

---

34) Aksan, a.g.e., s. 120.
35) Aksan, a.g.e., s. 121.

re bağlanan bu değişikliklere her dilde rastlanmaktadır. Latince coxa *"balta"* kelimesinin Fransızca'da cuisse *"kalça, but"* haline gelmesi bu olayın klasik örneğidir.[36] Türkçe'de tütün (dütün) kelimesindeki değişme ise tipik bir *"başka anlama geçiş"*tir. Eskiden yalnız *"duman"* anlamında olan bu kelime, yakılarak içilen bitkinin ülkemizde yayılıp genelleşmesinden sonra Türkiye Türkçesinde sadece bu bitkinin adı olarak yerleşmiştir.[37]

Netice olarak diyebiliriz ki, semantik; bir dilin anahtar terimleri üzerindeki analitik çalışmadır. Yani kelimelerin tarihî seyir içerisinde kazandığı manâlar bakımından yapılan bir incelemedir. Anlambilimi çalışmalarının başlangıcından beri araştırmacılar, genellikle kelimeleri tek tek ele alarak anlam yönünü incelemişlerdir. Daha sonra bu kelimelerden hareket ederek kavrama, kavram çekirdeğine ulaşmağa, anlam değişikliklerini ve bunların nedenlerini belli etmeye çalışmışlardır. Biz de aynısını Kur'ân'daki inançla ilgili kavramlar üzerinde yapmaya çalışacağız.

36) Aksan, a.g.e., a.y.
37) Aksan, a.g.e., s. 146.

İNANÇLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Birinci Bölüm

İNANÇLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Kur'ân, esas olarak insanın kurtuluşu meselesiyle ilgilenen ilâhî bir kitaptır. Şâyet bu mesele olmasaydı Kur'ân gönderilmezdi. Kur'ân bunun üzerinde defalarca durmaktadır.[1]

İnsan, kurtuluşu için herşeyden önce sağlam ve sıhhatli bir imâna sahip olması gerekir. İbâdet ve amel ise ancak sağlam bir imânla yapılırsa kabul görür.[2] Aksi takdirde imânsız amel tek başına kişiyi kurtuluşa götürmez.

Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona incelediğimizde inanca çok önem verdiğini görmekteyiz. Nitekim ilk inen âyetler de inanç konularıyla ilgilidir. Hz. Peygamber (sav) de insanları ilk olarak sağlam inanca ve imâna çağırmıştır.

İşte bütün bu sebeplerden dolayı biz bu bölümde Kur'ân-ı Kerîm'de geçen inançla ilgili temel kavramlardan, sırasıyla *İman, Küfür, Şirk* ve *Nifak* üzerinde durup bu kavramların semantik tahlilini yaparak, Kur'ân'ın bu husustaki görüşünü ortaya koymaya çalışacağız.

A. İMÂN KAVRAMI

Kur'ân-ı Kerîm'i inançla ilgili temel kavramlar açısından incelediğimizde imân kavramının bu hususta ilk ve en önemli kavram olduğunu görmekteyiz. İslâm kültürünün ilk birkaç yüzyılında da özlü bazı sorunlara sebep

---

1) Bkz., Hac, 22/77; Cum'a, 62/10; A'râf, 7/203; Al-i İmrân, 3/138; Yunus, 10/57; Yûsuf, 12/111; Nahl, 16/64.

2) Furkan, 25/23.

olmuştur. Bu sorunların bazıları, sayıları her gün artan müslüman cemaat için, kelimenin tam manâsıyla ölüm-kalım meselesi idi. Sanırım ki bu kavramın semantik tahlili yoluyla, bu konuyu aydınlatmış olacağız.

1. Lügat Yönünden İmân Kavramı

İmân, lügatte " الأَمْن " "emn" ve " الأَمَان " "emân" kökünden türemiş "if'âl" vezninde bir mastardır. "Emn", korkunun zıddıdır. "Emân" ise ihânetin zıddıdır. İmân'ın zıddı ise küfr'dür.[3]

İmân kelimesinin türediği " آمَنَ " fiilinin hemzesi ya ta'diye (geçişli kılmak) için veya sayrûret (olmak, hâl değiştirmek) anlamlarında kullanılır.

a) Geçişli kılmak için kullanıldığında; "güven vermek, emin kılmak" anlamına gelir ki, Allah'ın isimlerinden olan "Mü'min مؤمن (güven veren, emin kılan)" bu anlamdadır.

b) Sayrûret (olmak, hâl değiştirmek) için kullanıldığında ise; "emin olmak, sağlam, güvenilir olmak ve itimat etmek" manâlarını ifade eder ki, dilimizde buna "inanmak" denilir.

İmân, Arapça lügatte mutlak olarak "tasdik etmek" anlamındadır. Çünkü tasdik eden, tasdik ettiğini yalanlamaktan emin kılmış veya kendisi yalandan emin olmuş olur. İmân kelimesi bu manâlarda " آمنه " "ona inandı" şeklinde bizzat geçişli olabileceği gibi ayrıca şu iki harf-i

3) Bkz, el-Cevherî, İsmail b. Hammad, es-Sıhah Tâcu'l-Luga ve Sıhahu'l-Arabiyye, Dâru'l-İlm, Beyrût 1979, V, 2071; İbn Fâris, Mu'cemu Makâyisi'l-Luga, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kâhire 1266. I, 133; İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, Beyrût trs, I, 107; el-Fîrûzâbâdî, Mecdü'd-Din Muhammed b. Yakub, el-Kâmusu'l-Muhît, Beyrût 1407-1987, s.1518; ez-Zebîdî, Muhibbü'd-Din Ebî Fayz Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî el-Vasıtî, Tâcu'l-Arus min Cevâhiri'l-Kamus, Dâru'l-Fikr, Beyrût trs, IX, 124.

cerle kullanılarak da geçişli yapılabilir:

a) " آمَنَ بِهِ " şeklinde "ب / bâ" harf-i ceriyle geçişli yapılabilir; bu durumda "itiraf" manâsını da ifade eder.

b) " آمَنَ لَهُ " şeklinde " ل / lâm" harf-i ceriyle geçişli olduğunda ise; "iz'ân ve kabul" anlamını içerir.[4]

2. Kur'ân-ı Kerîm'de İmân Kavramı

İmân kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de en çok kullanılan kavramlardan biridir. Kur'ân'da geçen imân kelimelerini teker teker incelediğimiz zaman, bu kelimenin Kur'ân'da "tasdik etmek, inanmak" anlamında kullanıldığını görürüz. Örnek olarak Yusuf sûresinde:

«وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ» "... *Biz doğru söylesek de bize inanmazsın!*"[5] âyetinde, " بِمُؤْمِنٍ " kelimesi " بِمُصَدِّقٍ " "tasdik eden" anlamında kullanılmıştır.[6]

«قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا»

"Bedevî Araplar: 'İnandık' dediler. De ki: 'İnanmadınız, fakat 'İslâm olduk' deyin. Henüz imân kalplerinize girmedi..."[7]

Bu âyette imân, "yalnız kalp ile tasdik" anlamında

---

4) Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dîni Kur'ân Dili, Eser Neşriyat trs, I, 177; Ateş, Süleyman, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988, I, 99.

5) Yusuf, 12/17.

6) Bkz., et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân, Mısır 1954, XII, 162, 163; el-Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, el-Cami li Ahkâmi'l-Kur'ân, Beyrût 1985, IX, 148; el-Gazâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, İhyâu Ulûmi'd-Dîn, Beyrût 1986, I, 138; es-Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekir - el-Mahallî, Celâluddin Muhammed b. Ahmed, Tefsîru'l-Celâleyn, Kâhire 1966, I, 265.

7) el-Hucurât, 49/14.

kullanılmıştır. Yüce Allah, imânın sözlü değil, ancak gönülden olacağını, gönülden Allah'a ve Elçisi'ne itaat edenlerin güzel işlerinin sevabını eksiksiz vereceğini, kullarının birçok hatasını da bağışlayacağını bildirmektedir.[8]

Şerîat dilinde imân: *"Hz. Muhammed (sav)'in Allah'tan getirip haber verdiği şeylerin hepsinin doğru olduğunu kabul ve itiraf etmek"* demektir. Bunların doğruluğunu kalben kabul eden mü'mindir. Ancak, kendisine İslâm muamelesi yapılması için, ya inandığını diliyle de söylemesi veya bilfiil dinin emirlerini yapması gerekir. Demek ki, dil ile ikrar, imânın esas unsuru değil, tâlî unsurudur. Kişinin müslüman muamelesi görmesi için ikrar etmesi şarttır. Diliyle inkâr ettiği halde gönlünden inanan kimse, yine Allah nezdinde mü'mindir. Fakat müslümanlar, onun inanıp inanmadığını bilemeyeceklerinden ona müslüman muamelesi yapamazlar. Örneğin müslüman kabristanına gömmezler. Buna karşılık gönlünden inanmadığı halde diliyle inandığını söyleyen, kendisini müslüman göstermek için İslâm'ın emirlerini yapan kimse gerçek mü'min değil, münâfık ve riyâkârdır.[9]

Kur'ân-ı Kerîm'i semantik açıdan dikkatli bir şekilde incelediğimizde Kur'ân düşüncesinin, her biri özel bir semantik alan teşkil eden birbirine zıt birçok fikrin üzerinde kurulu çok yönlü (multi-strata) sistem olduğunu anlarız. Bu sistemde daima iki zıd kutup vardır. Semantik olarak bu kutuplara "odak kelime" denilir. Kısaca semantik açıdan Kur'ân düşüncesi, zıtlık prensibi üzerine kurulmuştur.[10]

---

8) Bkz., el-Kurtubî, a.g.e., XVI, 348; el-Celâleyn, II, 261; Elmalılı, a.g.e., VI, 4481; Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, VIII, 534.
9) Ateş, a.g.e., I, 99, 100.
10) İzutsu, Toshihiko, God and Man in the Koran, Tokyo 1964, s. 74.

İşte bu zıtlıklardan biri de, imân ve küfr kavramlarıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de imân ve mü'min, daima küfr ve kâfirin karşıtı olarak gösterilmiştir. Bunu şu âyetlerde açık bir şekilde görmekteyiz:

«أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِناً كَمَنْ كَانَ فَاسِقاً لاَيَسْتَوُنَ» *"Hiç inanan kimse, (imândan çıkan) fâsık gibi olur mu? Bunlar bir olmazlar (elbet)"*[11]

«وَمَا يَسْتَوِي الْاَعْمَى وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلاَ الْمُسِيءُ قَلِيلاً مَاتَتَذَكَّرُونَ» *"Körle gören bir olmaz. İnanan ve iyi işler yapanlarla kötülük yapan bir olmaz. Ne kadar az düşünüyorsunuz!"*[12]

«أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ اَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَايَحْكُمُونَ» *"Yoksa kötülükleri işleyen kimseler, kendilerini, inanıp iyi ameller işleyenler gibi yapacağımızı mı sandılar? Yaşamaları ve ölümleri onlarla bir olacak öyle mi? Ne kötü hüküm veriyorlar!"*[13]

«اِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَخْبَتُوا اِلَى رَبِّهِمْ اُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ * مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصَمِّ وَالْبَصِيرِ...»

"İnanıp iyi işler yapan ve Rablerine gönülden boyun eğenlere gelince: İşte onlar cennet halkıdır. Onlar orada ebedî kalacaklardır. Bu iki zümrenin durumu, kör ve sağır ile işiten ve gören gibidir. Bunların hâli bir olur mu hiç? Hâlâ ibret almaz mısınız?"[14]

Yukarıdaki âyetlerde mü'minler ve kâfirler birbirleri ile

11) es-Secde, 32/18.
12) el-Mü'min, 40/58.
13) el-Câsiye, 45/21.
14) Hûd, 11/23, 24.

karşılaştırılmakta, kâfirler kör, sağır; inananlar ise gören ve işitenlere benzetilmektedir. Bunların elbette bir olmayacakları vurgulanmakta ve mü'minlerin âhirette görecekleri mükâfatlardan ve kâfirlerin karşılaşacakları cezalardan bahsedilmektedir.[15]

Mü'minler mü'min olarak yaşar, mü'min olarak ölürler. Onların yardımcısı ve koruyucusu Allah'tır, mutludurlar. Melekler onların canlarını alırken onları selâmlar, ruhlarını cennetlere götürürler. Kâfirler dünyada zengin de olsalar vicdânen huzursuzdurlar. Ölürken melekler tarafından azarlanırlar. Ruhları cehenneme gider. Onlar ne dünyada, ne de âhirette mü'minler gibi olamazlar. Yâhut kâfirler dünyada mü'minlerle eşit, hatta onlardan zengin, müreffeh olabilirler ama bu sadece dünyaya mahsustur. Ahirette asla mü'minlerle bir olamazlar.[16]

3. İmân Kavramıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar

Daha önce de bahsettiğimiz gibi imân terimi Kur'ân'da ıstılâhî anlamda, "Hz. Peygamber (sav)'in Allah'tan getirip haber verdiği şeylerin hepsinin doğru olduğunu kabul ve itiraf etmek" anlamında kullanılmıştır. Her ne kadar imân Kur'ân'da bir kavram olarak bu anlamda kullanılmışsa da, Hz. Peygamber'den sonra erken dönemlerden itibaren İslâm âlimleri, imân teriminin şer'î manâsı üzerinde ihtilâfa düşmüşlerdir. Her âlim, kendi düşünüş ve kanaatine veya bağlı bulunduğu mezhebe göre bu mefhûmu izaha çalışmıştır. İmânın şer'î manâsına

15) Bkz, Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, IV, 303; VII, 108; VIII, 91, 337.
16) er-Râzî, Fahruddîn Muhammed İbn Ömer, et-Tefsîru'l-Kebir, Tahran trs, V, 73; Ateş, a.g.e., VIII, 338.

dair ileri sürülen görüşleri şöyle sıralayabiliriz:

a) "İmân kalbin tasdiki demektir."

Hicri IV. asırdan itibaren Ehl-i Sünnet inancını devam ettiren Eş'arîlerin ve Mâturîdîlerin muhakkik âlimleri bu görüştedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'deki «.. وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا ...» "...sen bize inanıcı değilsin..."[17] âyeti, "bizi tasdik edici değilsin" anlamındadır. Ayrıca önce de bahsettiğimiz gibi dilciler de Kur'ân'ın nüzûlünde ve Peygamberimiz'in hadîsleri vârid olmadan önce imânın "tasdik" manâsına geldiğinde ittifak etmişlerdir.[18] Allah Teâlâ ise yüce kitabında, Kur'ân-ı Kerîm'in Arap dili ile indiğini çeşitli âyetleriyle bize bildirmektedir.[19] O halde imân kavramı, Kur'ân'ın nâzil olduğu dilde tasdik manâsında kullanıldığına göre, hiç şüphesiz bu da kalbin tasdikinden ibaret olacaktır.

İmam el-Eş'arî'den (Ö. 324/936) meşhur olan rivâyet ile, Kâdı Ebû Bekr el-Bakıllânî (Ö. 403/1013), el-Cüveynî (Ö. 478/1085),[20] İmam el-Gazalî (Ö. 505/1111),[21] eş-Şehristânî (Ö. 548/1153),[22] bu görüştedir. Mâturidiyye mezhe-

17) Yusuf, 12/17.

18) Bkz, el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, Kitabu'l-Luma fi'r-Red ala Ehli'z-Zeyg ve'l-Bida', nşr, Richard J. Mc. Carthy, S.J. Beyrût 1952, s. 75; el-Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib, et-Temhîd, nşr, J.Mc. Carthy S.J. Beyrût 1957, s. 346; el-İnsâf fi ma Yecibü İ'tikâduh ve lâ Yecûzu'l-Cehl bih, nşr, Muhammed Zâhid el-Kevserî, Mısır 1963, s. 22, 55; el-Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Abdulmelik b. Abdillah, Kitabu'l-İrşâd ilâ Kavât'ı'l-Edille fi Usûli'l-İ'tikâd, nşr, M. Yusuf Musa ve Ali Abdülmünim Abdulhamid, Mısır 1950, s. 397; Alî el-Kâri, Ali b. Muhammed, Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber, Beyrût 1984, s. 124.

19) İbrâhim, 14/4; eş-Şûrâ, 26/195.

20) Bu üç müellifin görüşleri için 16 nolu dipnotta geçen eserlere bkz.

21) el-Gazâlî, Faysalü't-Tefrika beyne'l-İslâm ve'z-Zındıka nşr, Mustafa el-Kabbânî ed-Dimeşkî, Mısır 1901, s. 34.

22) eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim Nihâyetü'l-İkdâm fi' İlmi'l-Kelam, nşr, Alfred Gullaume, Bağdat trs, s. 472.

binin kurucusu İmam el-Mâturidî (Ö. 333/944)[23] ile bu mezhebin muhakkik âlimlerine göre de imân kalbin tasdik ve kabulüdür.[24] Ayrıca Ebû İshâk el-İsfereyânî (Ö. 418/1027) de bu görüşü onaylamaktadır.[25]

Yukarıda görüldüğü gibi, imânı kalbin tasdiki olarak tanımlayanlar umumî bir târif yapmışlardır. Zîra "kalbin tasdikidir" denince, şer'î olsun olmasın, kalbin tasdik ettiği her şey imân mefhumunun içerisine girmektedir. Bu duruma biraz daha açıklık getiren kelâmcılar ve diğer İslâm âlimleri şer'î imânı, lügat manâsından ayırmışlardır. Bunun neticesi olarak imânı, "Hz. Peygamber'i, Allah Teâlâ'dan getirdiği zarurî olarak bilinen hükümlerde tasdik etmek, O'nun varlığını haber verdiği şeylerin mevcudiyetini kabul edip tam bir boyun eğişle teslim olmak"[26] diye târif ettiklerini görüyoruz. Buna yakın bir diğer târif de şu şekildedir: "Vahdâniyet, nübüvvet, ba's, ceza, namazın ve zekâtın farziyeti, şarabın haramlığı gibi tefekkür ve muhakemeye muhtaç olmayan, Hz. Peygamber'in dîninden olduğu, yani İslâmiyetin esaslarından olduğu zarûrî olarak bilinen şeylerde Resûlullah'ı tasdik etmektir. Eğer Hz. Peygamber bir esası topluca ve ayrıntısız olarak haber vermişse ayrıntısız olarak, ayrıntılı olarak haber ver-

---

23) el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, Kitabu't-Tevhîd, nşr. Fethullah Huleyf, Beyrût 1970, s. 375.

24) en-Nesefî, Ebu'l-Maîn Meymun b. Muhammed, Tebsıratü'l-Edille, Fatih ktp, (Süleymaniye), nr. 2907. vr. 221a vd.; es-Sâbûnî, Nûreddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, el-Bidâye fi Usûli'd-Din (Mâturîdiye Akâidi), nşr ve trc. Bekir Topaloğlu, Ankara 1979, s. 87.

25) el-Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed, Şerhu'l-Mevâkıf, İstanbul 1311, III, 245 vd.

26) el-Gazâlî, Faysalü't-Tefrika, s. 34; eş-Şehristânî, Nihâyetü'l-İkdâm, s. 472; et-Taftazânî, Sa'duddin Mes'ûd b. Ömer, Şerhu'l-Akâid, İstanbul 1326, s. 153; Şerhu'l-Makâsıd, İstanbul trs, II, 247.

mişse ayrıntılı olarak, onu tasdik etmek gerekir."[27]

b) "İmân kalbin ma'rifeti olup, tasdik olmaksızın Allah'ı ve Hz. Peygamber'in haber verdiği şeyleri kalben bilmek demektir."

Cehm b. Safvan (Ö.128/745)'ın temsil ettiği Cehmiyye,[28] Mürcie'den Ebu'l-Hüseyin es-Sâlihi (Ö.168/785),[29] Râfizîlerin bir kısmı[30] ile Eş'arîlerin ilk temsilcilerinden ve öncülerinden olan bazı kelâmcılar[31] bu görüştedirler.

Tasdik ile ma'rifetin her ikisi de kalbî bir fiil olması sebebiyle birbirlerinden ancak küçük farklarla ayrılırlar. Tasdik kalpte bir kesb ve ihtiyar (ciddî bir gayret) neticesi meydana gelir. Ma'rifet ise kesb ve ihtiyar olmaksızın kalpte beliriverir. Bu sebepledir ki Eş'arî kelâmcılarından Abdulkâhir el-Bağdadî (Ö.429/1037) imânın kalbin tasdiki ve ma'rifet demek olduğunu, bu mevzuda mezhepler arası bir ihtilâf bulunmadığını, ihtilâfın, dilin ikrarı ile birtakım taatları işlemenin imân sayılıp sayılmayacağı noktasında olduğunu zikretmiştir.[32]

c) "İmân, mücerred olarak dilin ikrarıdır."

Bu tarife göre kişinin kalbi ile tasdik etmemesi, bir-

---

27) el-Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, III, 245 vd; İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer, Reddü'l-Muhtar alâ'd-Dürri'l-Muhtar alâ Metni Tenviri'l-Ebsâr, Beyrût trs, III, 283; Harpûtî, Abdullatif, Tenkîhu'l-Kelâm fi Akâidi Ehli'l-İslâm, İstanbul 1330, s. 249-250.

28) Kâdı Abdulcebbâr, Abdullah b. Ahmed el-Mu'tezilî Şerhu'l Usûli'l-Hamse, nşr, Abdülkerim Osman, Kâhire 1965, s. 708; İbn Hazm, Ebû Muhammed, Ali b. Ahmed, el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal, Beyrût 1985, III, 227; eş-Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal, nşr. M. Seyyid Geylânî, Beyrût 1975, I, 88.

29) eş-Şehristânî, a.g.e., I, 145; es-Sâbunî, el-Bidâye s. 87.

30) el-Eş'arî, Makâlâtu'l-İslâmiyyîn, nşr. Helmut Ritter, İstanbul 1929-1930, I, 53 vd.

31) el-Cüveynî, K. el-İrşâd, s. 396.

32) el-Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkâhir b. Tâhir et-Temîmî, el-Fark beyne'l-Fırak, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kâhire trs, s. 351.

takım vecibeleri yerine getirmemiş olması onun imânına bir engel teşkil etmez. Önemli olan dilin tasdik etmesidir. Mürcie[33] ve Kerrâmiye[34] mezhepleri bu görüştedir. Hatta Mürcie mezhebine bağlı olanlar bu görüşü o kadar benimsemiş ve mezheplerinin temel direği haline getirmişlerdir ki kulun durumunu Allah'a havale ettikleri ve bu dünyada bir söz söylemedikleri için Mürcie ismini almışlardır.

d) "İmân, inanılması gereken şeyleri kalbin tasdik etmesi, lisanın da bunu söylemesidir."

İmam Ebû Hanife (Ö.150/767) ile Hanefî fıkıhçılarından Fahru'l-İslâm el-Pezdevî (Ö.482/1089), es-Serahsî (Ö.490/1097) ve Hanefîlerin cumhuru bu görüştedir.[35] Ayrıca Neccâriye ve Geylâniyye mezheplerinin görüşü de böyledir.[36]

e) "İmân kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve İslâm'ın esası olan rükünleri işlemektir."

Bu tarife göre imânın üç rükünden meydana geldiği, amelin de imândan bir parça olduğu ortaya çıkmaktadır.

Haricîler, Mu'tezile,[37] Şia'dan Zeydiyye,[38] İmam Mâlik (Ö.179/795), İmam el-Evzâî (Ö.157/774), İmam eş-Şâfi'î (Ö.204/819), Ehl-i Medîne, el-Hâris b. Esed el-Muhâsib (Ö.243/857), el-Kalânisî (Ö.359/970),[39] Ehl-i Eser diye nitelenen hadisçiler, başta Ahmed b. Hanbel (Ö.241/855) ve

---

33) eş-Şehristânî, Nihâyetü'l-İkdâm, s. 471; el-Milel I, 139.
34) İbn Hazm, el-Fasl, III, 227; el-Cüveynî, K. el-İrşâd, s. 396; eş-Şehristânî, Nihâyetü'l-İkdâm, s. 471; el-Milel, I, 113.
35) Ali el-Kârî, a.g.e., s. 125; el-Beyâdî, Kemâluddin Ahmed b. Hasan b. Sinâneddin, İşârâtu'l-Meram min İbârati'l-İmam, nşr, Yusuf Abdurrezzâk, Mısır 1949, s. 69 vd, 74; Harpûtî, Tenkihu'l-Kelâm, s. 252 vd.
36) en-Nesefî, Tebsıratü'l-Edille, vr. 219b.
37) el-Cüveynî, K. el-İrşâd, s. 396.
38) el-Eş'arî, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, I, 73 vd.
39) en-Nesefî, Tebsıratü'l-Edille, vr. 219b.

İshâk b. Râhuye (Ö.238/853),[40] Ebû Tâlib el-Mekkî (Ö.386/966), İbn Hazm (Ö.456/1064)[41] ve İbn Teymiyye (Ö.728/1328)[42] bu görüştedir.

4. İmân - Sâlih Amel İlişkisi

İmân ile sâlih amel arasındaki ilişki, oldukça münâkaşalı bir konudur. Bütün mesele, "amel imândan bir cüz müdür, değil midir?" şeklindeki soruda düğümlenmektedir.

Önce şunu belirtelim ki, Kur'ân âyetlerinde, imân ile sâlih amel beraberce zikredilmekte olup, bu şekildeki âyetler oldukça fazladır. Hatta İzutsu'nun tesbitine göre, imân ve sâlih amel kelimeleri birbirine var olacak en kuvvetli semantik bağ ile bağlı olup, neredeyse ayrılması imkânsız bir şekilde birbirleri ile girift haldedirler.[43]

İmân ve sâlih amel ifadesi, Kur'ân-ı Kerîm'de 52 defa beraberce zikredilmekte olup, bu ifade:

«لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا اِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَاَحْسَنُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

"İnanıp iyi işler yapanlara bundan böyle (Allah'a karşı gelmekten) korundukları, ve inanıp iyi işler yaptıkları, sonra (yasaklardan) sakınıp (onların yasaklığına) inandıkları ve yine korunup iyilik ettikleri takdirde daha önce yediklerinden ötürü bir günah yoktur. Allah güzel davrananları sever"[44] anlamındaki bu âyette iki defa yer almaktadır.

---

40) el-Eş'arî, a.g.e. ,I, 293; el-Cüveynî, a.g.e. ,s. 2396; en-Nesefî, a.g.e., vr. 219b.
41) İbn Hazm, el-Fasl, III, 230.
42) İbn Teymiyye, Şeyhü'l-İslâm Ahmed b. Abdulhalim, Mecmû'u'l-Fetâvâ, Riyâd 1991, III, 151; VII, 644; Mecmû'atü'r-Resâili'l-Kübrâ. Beyrût 1972, I, 400.
43) İzutsu, Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar, Trc: Selahatin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 1991, s. 269.
44) el-Mâide, 5/93.

Genellikle âyetlerde «وَالَّذينَ وآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالحات» ".. *inanan ve sâlih amel işleyenler*" şeklinde geçen "imân" ve "sâlih amel" lâfızları, bazı âyetlerde «وَمَنْ يعْمَلْ مِنَ الصَّالحَات وَهُوَ مُؤْمِنٌ..» "*Kim inanarak iyi olan işlerden yaparsa...*"[45] veya «وَمَنْ يعْمَلْ مِنَ الصَّالحَات مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ» "*Erkek ve kadından her kim inanarak iyi işlerden bir iş yaparsa...*"[46] şeklinde şartlı geçmektedir. Aynı şartlı ifadeyi müfred biçimiyle yani «مَنْ عَمِلَ صَالِحاً» "*kim sâlih amel işlerse*"[47] şeklinde de görmekteyiz. Şartlı biçim, biraz farklı olarak bir âyette şöyle ifade edilir:

«وَمَنْ يَأْتِه مُؤْمِناً قَدْ عَمِلَ الصَّالحَات فَأُولَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى»

"*Kim de O'na iyi işler yapmış bir mü'min olarak gelirse, işte onlar için de yüksek dereceler vardır.*"[48] Bir âyette de sâlih amel, şartın cevabı kısmında yer almakta ve şöyle buyrulmaktadır:

«..فَمَنْ كَانَ يَرجُوا لِقَاءَ رَبِّه فَلْيَعْمَلْ عَمَلاً صَالِحاً وَلاَ يُشْرِكْ بِعبَادَةِ رَبِّه اَحَداً»

"*...Kim Rabb'ine kavuşmayı arzu ediyorsa iyi iş yapsın ve Rabb'ine (yaptığı) ibâdete hiç kimseyi ortak etmesin.*"[49]

Bilindiği gibi "amel imândan bir cüz müdür, değil midir?" konusu tartışıla gelen bir meseledir.[50] "Amel imândan cüz müdür, değil midir?" sorusuna verilen ce-

45) Tâhâ, 20/112; el-Enbiyâ, 21/94.
46) en-Nisâ, 4/124.
47) en-Nahl, 16/97; el-Mü'min, 40/40.
48) Tâhâ, 20/75.
49) el-Kehf, 18/110.
50) Bkz., es-Sâbûnî, el-Bidâye, s. 87-88; Taftazânî, İslâm Akâidi (Şerhu'l-Akâid), hzr. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1980, s. 280-282.

vaplar, imânın tarifine paralellik arz etmektedir. İmânın tarifine "taatleri işlemektir" kaydını dâhil edenler, sâlih ameli, imânın bir cüzü olarak kabul etmektedirler. Çünkü Mu'tezile'ye göre, kötülüklerin keffâreti, imân ve sâlih ameli yerine getirmeye bağlıdır. Yani biri olmadan, diğerinin önemi yok gibidir. Onlara göre, bir kişi imân etse, sâlih amelleri yerine getirmese, ebedî azapta kalacaktır.[51]

Bir Mu'tezilî olan Zemahşerî

«انَّ الَّذينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ»

"İnanıp iyi işler yapanlara gelince imânlarından dolayı Rabb'leri, onları altlarından ırmaklar akan nimet cennetlerine iletir"[52] âyetinin tefsirine, bir kulun, hidâyet, tevfik ve nur elde edeceği imânın, sâlih amelle birlikte şartlı bir imânla mümkün olacağını vurgulayarak imân ile sâlih amel arasında önemli bir bağın bulunduğunu ve âyette Allah'ın sanki; "imân ile sâlih ameli bir araya getirenler, sonra, imânlarına sâlih ameli katanlar..." buyurduğunu belirtmektedir.[53] Bu duruma göre, sâlih amel imândan bir cüzdür. Yine aynı şekilde Mu'tezilî olan Ebû Ali (Ö.303/915) ve Ebû Hişâm (Ö.321/933)'ın, imânı "nâfileler olmaksızın, farzları yerine getirmek ve kötülüklerden kaçmaktır" şeklinde beyan etmeleri de konuyu oldukça aydınlatmaktadır.[54]

İmânın tarifine taatleri katmayıp, sadece kalp ile tasdi-

51) Bkz., er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebir, XXVIII, 38.
52) Yûnus, 10/9.
53) ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer el-Keşşâf an Hakâikı't-Tenzîl, Daru'l-Ma'rife, Beyrût trs, II, 226.
54) Bkz., Kâdı Abdulcebbâr, Şerhu Usûli'l-Hamse, s. 707.

ki veya hem kalp ile tasdiki, hem de dil ile ikrarı şart koşanlar ise, sâlih ameli imânın bir cüzü olarak kabul etmemektedirler. Nitekim İmam Mâturîdi:

«وبشّر الّذين آمنوا وعملوا الصّالحات...» *"İmân eden ve sâlih amelleri işleyenleri müjdele..."*[55] anlamındaki âyetin tefsirinde: "Bu âyet, bütün taatleri imândan sayanların sözlerini hükümsüz bırakır. Zîra bu âyet, sâlih amel olmaksızın, onlarda, imânın varlığını göstermektedir. Ama onların müjdelenmeleri ve korkudan emin olmaları ise, sâlih amellerle olacaktır"[56] demektedir. Bunun yanında âyetlerde *"İmân eden ve sâlih amel işleyenler.."* gibi ifadelerde, sâlih ameller, imânın üzerine atfedilmekte olup, Arapça'da bilinen bir kaideye göre mâtuf, mâtufun aleyh'in gayrıdır[57] şeklindeki açıklamalarla "şâyet taatler dinde, imândan bir cüz olsaydı, imânı taatlerle kayıtlandırmak tekrar, isyanla kayıt altına almak ise çelişki olurdu. Fakat bu iddialar, *'imân edip sâlih amel işleyenler'*[58] ve *'imân edip, imânlarına zulmü karıştırmayanlar...'*[59] anlamlarındaki âyetlere göre batıldır"[60] şeklindeki ifadelerle de, sâlih amelin, imândan bir cüz sayılmayacağına dair deliller ileri sürülmektedir.

Sâlih amelin, imândan bir cüz olmadığını, ikisinin tamamen farklı şeyler olduğunu söyleyen İmam-ı A'zam Ebû Hanife (Ö.150/767) ise şöyle demektedir: *"Amel, imân-*

---

55) el-Bakara, 2/25.

56) el-Mâturidî, Te'vilâtu Ehli's-Sünne, Kâhire 1391/1971, I, 74.

57) Bkz., es-Sâbûnî, el-Bidâye, s. 88; er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, II, 127; el-alûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbü'd-Dîn es-Seyyid Mahmud, Rûhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî, Beyrût trs, I, 307.

58) el-Kehf, 18/107.

59) el-En'âm, 6/82.

60) er-Râzî, Kelama Giriş, el-Muhassal, (çev. Prof. Dr. Hüseyin Atay), Ankara 1987, s. 243.

dan; imân da amelden başka şeylerdir. Şöyle ki, pek çok vakitte mü'minden amel kalkar. Ama, 'ondan (bu vakitlerde) imân da kalkar' denmesi câiz değildir. Âdet halinde olan bir kadından namaz kalkar. Fakat, ondan imânın da kalktığını söylemek câiz değildir. Yahut onun, imânı da terketmesi câizdir, denmez. Çünkü, Şâri, ona; 'orucu bırak, sonra orucu kaza et' buyurmuştur. 'Fakire, zekât gerekmez,' demek câizdir. Fakat 'imân da gerekmez,' demek ise câiz değildir."[61] Aynı konuyu başka bir açıdan ele alan Şehristânî de:

"Böyle bir iddia Kur'ân âyetlerinin çoğunu ve sünneti ortadan kaldırır. Rahmet kapısını kapatır, tam bir çaresizlik ve ümitsizliğe yol açar. Hem zaten Kur'ân'da; 'imân edip, sâlih amelleri işleyenler' şeklinde çok âyet vârid olmuştur. Bunlarda, imân ile amelin arası ayrılmıştır"[62] demektedir.

Burada şunu sormak istiyoruz: Acaba imân olmadan, sâlih amelin bir faydası olabilir mi?

Her şeyden önce şunu ifade edelim ki, imân olmadan, sâlih amelin kişiyi kurtaracağını söylemek yanlıştır. Zîra amel imânsız kabul edilmez. Sâlih amelin mutlaka dayanması gereken köklü bir dayanağı olması gerekir ki, bu da, imândır. Zira Kuşeyrî'nin de kaydettiği gibi[63]

«مَنْ عَمِلَ صَالِحاً مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ» *"Erkek ve kadından her kim inanmış olarak iyi bir iş yaparsa..."*

61) Ali el-Kârî, a.g.e., s. 130.
62) eş-Şehristânî, Nihayetü'l-İkdâm, s. 474-475.
63) el-Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim İbn Hevâzin, Letâifu'l-İşârât, Kâhire 1971, II, 319.

âyetlerinde *"inanmış olarak"*[64] ifadesinin yer alması gösteriyor ki, imân olmadan sâlih amelin bir faydası olmamaktadır. Hatta yukarıda işaret ettiğimiz gibi, bir amelin, sâlih olabilmesi için, imâna bağlı olarak yapılması gerekir. Gerçi Elmalılı: "İmân-ı hakikî olmadan, amel-i sâlih dünya için müfîd olsa bile, âhiret için müfîd olamaz"[65] demek suretiyle, imân olmadan yapılacak davranışların, birer sâlih amel sayılabileceğini ifade etmektedir. Şayet amel, tek başına bir davranış olarak kabul edilirse, bu görüş doğru olabilir. Ama, imânın hem dünyevî, hem de uhrevî boyutta olduğu düşünülürse ki, öyledir, bu görüş doğru olmaz. Çünkü Seyyid Kutub'un da işaret ettiği gibi[66] imândan kaynaklanmayan bir amelin kabul edilmemesi kadar tabii bir şey olamaz. Belli bir gâye ve belli bir düşünceden ortaya çıkan sâlih amel, ancak, Allah'a imân sayesinde makbul olabilir. Zaten âyetlerde, imânın, sâlih amelden önce gelmesinde, sâlih amelin imândan kaynaklandığına ve amelin kabul edilebilmesi için imânın şart olduğuna bir işaret vardır. Zîra imân, sahibini hayra ulaştırır, şerden korur ve sâlih amel imânla itibar kazanır.

5. İmân-İslâm İlişkisi

İmânın lügat manâsı, Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılışı ve Kur'ân'dan sonra imân ile sâlih amel ilişkisini açıklamaya çalıştık. Burada da "İslâm" kavramının manâ ve şümûlünü imân ile ilişkisinin bulunup bulunmadığı konusunu incelemek istiyoruz.

Daha önce açıkladığımız gibi imân, lügatte "tasdik et-

64) en-Nahl, 16/97; el-Mü'min, 40/40.
65) Elmalılı, a.g.e., III, 1740.
66) Kutub, Seyyid, Fî Zılâli'l-Kur'ân, Beyrût 1968, XIV, 97.

mek" demektir. İslâm ise Arapçada "S-L-M/ سلم " kökünden hemzeyle geçişli yapılan ' أسلم ' fiilinden gelmektedir. İslâm kelimesi 'Es-Le-Me/ أسلم ' fiilinin mastarıdır ve 'teslim etmek, vermek' anlamına gelmektedir."[67] Istılâhî anlamıyle İslâm, Allah'ın emirlerine tam teslimiyet ve itaattir. Yani, ne yapılacağı ve ne yapılamayacağı konusunda Allah'ın hükümleri ile hoşnut olmak, tam kabul ile hiçbir itiraz olmaksızın Allah'ın görev dediğini görev ve yasak dediğini yasak kabul etmektir. Bu yüzden, bir lisan meselesi olarak imân ve islâm arasında fark vardır. Çünkü imân, lügatte "tasdik" demektir. Oysa islâm, "tam teslimiyet" anlamındadır. Tasdikin özel bir mahalli vardır ve kalptir, dil onun tercümanından başka birşey değildir. Bunun tersine teslimiyet belli bir mahâl ile sınırlı değildir, kalbi, dili, vücut azalarını içine alır.[68] Nitekim Ehl-i Sünnet kelâmcılarından Eş'arîler, Mâturîdîlerden Ebu'l-Ma'în en-Nesefî (Ö. 508/1115) ile Aliyyü'l-Kârî (Ö.1014/1606)[69] imân ile islâm'ın farklı iki mefhum olduğunu, çünkü imânın içten boyun eğme, islâmın da dıştan boyun eğme manâsına geldiğini, imânın kalbin, islâmın da organların işi olduğunu söylemişlerdir.

İmam el-Eş'arî'ye (Ö. 324/936) göre imân ile islâm farklı şeylerdir. Ona göre islâm, imândan daha geniş olup, imânı kuşatmaktadır. Yine o, islâm diye nitelenen her şeyin imân olmadığı kanatindedir.[70]

İmam el-Eş'arî'nin izinden yürüyen Eş'arî kelâmcıları

---

67) el-Cevherî, a.g.e., V, 1952; İbn Fâris, a.g.e., III, 90; er-Râğıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, Mısır 1970, s. 351; İbn Manzûr, a.g.e., II, 192, 193.

68) İzutsu, The Concept of Belief in İslamic Theology, Tokyo 1965, s. 67.

69) Ali el-Kârî, a.g.e., s. 80.

70) el-Eş'arî, el-İbâne an Usûli'd-Diyâne, Medine 1975, s. 10.

onun bu görüşünü metodlu bir şekilde geliştirmişler, çeşitli delillerle desteklemişlerdir.[71] Bu ekolün el-Eş'arî'den sonraki büyük temsilcisi el-Bakıllânî (Ö. 403/1013), her imânın islâm olduğunu fakat her islâmın imân olmadığını söylemiştir. Ona göre imânın manâsı tasdik, islâmın manâsı boyun eğmektir.[72]

Bir başka Eş'arî kelâmcısı olan eş-Şehristânî (Ö. 548/1153) ise bu konuda şöyle der: "İslâm sözü hem mü'min hem de münâfık için kullanılan ortak bir lafızdır. İslâm bir başlangıçtır. Eğer islâm kalbin halisâne tasdikiyle beraber bulunursa, ancak o imâna sahip olan kişi hakikî mü'min olabilir. Öyleyse Hz. Peygamber'in hadiste belirttiği gibi[73] derece olarak islâm bir başlangıç, imân orta, ihsan da kemaldir."[74]

Bu açıklamalarda görüleceği gibi Eş'arîlere göre islâm imândan daha umumî, imân ise islâmdan daha hususî olup, bu durumda her tasdik teslim olmakta, fakat her teslim tasdik olmamaktadır. Eş'arîler imân ile islâmın farklı iki kavram olduğu fikrini müdafaa ederlerken Hucurât sûresinin 14. âyetini delil gösterirler. Bu âyet Esedoğulları kabilesinden bir grubun, kuraklık senesi Medîne'ye gelerek kelime-i şehâdeti söylemeleri, buna karşılık da Rasûlullah'tan maddî yardım istemeleri neticesinde nâzil olmuş[75] ve elçisine Yüce Allah şunları vahyetmiştir:

«قَالَتِ الْاَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْاِيمَانُ فِى

71) el-Bâkıllânî, et,Temhîd, s. 347.
72) el-Bakıllânî, a.g.e., a.y.
73) Buhârî, Sahih, K. İman (2), bâb: 37 (I, 18); Müslim, Sahih, K. İman (1), bâb: 5 nr. 21 (I, 45).
74) eş-Şehristânî, el-Milel, I, 40 vd.
75) el-Vâhidî, Ebû Hasan Ali, Esbâbu Nüzûlü'l-Kur'ân (Thk: es-Seyyid Ahmed Sakar), Riyâd 1984, s. 419.

«..قُلُوبِكُمْ» *"Göçebe Araplar (bedevîler) 'inandık' dediler. De ki: "Siz inanmadınız, fakat 'İslâm olduk' deyin. Fakat henüz imân kalplerinize girmedi..."*[76]

Bu âyette de görüldüğü gibi Allah imân ile islâmı ayırmış ikisinin farklı iki mefhum olduğunu belirtmiştir.

Cibrîl hadîsi diye şöhret bulmuş olan bir hadiste de Hz. Peygamber imân, islâm ve ihsan mefhumlarının birbirinden farklı üç kavram olduğunu söylemiştir.[77]

Mu'tezile mezhebi ile ameli imânın bir rüknü olarak kabul edenler ise islâm ve imânın aynı olduğunu, imânın islâm, islâmın imân manâsına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Mu'tezileye göre mü'min ile müslim kelimeleri birbirinin aynı olup ta'zim ve övgüye lâyık kimse için şeriatın verdiği isimdir. Öyleyse imân ve islâm aynı şeydir. Her ne kadar Allah, Hucurât sûresi 14. âyetinde imân ile islâmı ayrı kavramlar gibi zikretmişse de, Kur'ân'da bu şekilde zikrolunması mecâzî manâda kullanılmış olması sebebiyledir.[78]

Mu'tezilîlerin ileri sürmüş olduğu imân ile islâmın aynı olduğu fikri, Ebû Talib el-Mekkî (Ö.386/996)[79] İbn Hazm (Ö.456/1064)[80] ile Hanefî-Mâturîdî ekolüne mensup kelâmcılar tarafından da ileri sürülmüştür.

İmam el-Mâturîdî (Ö.333/944) bu konuda: "Her ne kadar kitap ve sünnette imân ile islâm birbirinden ayrı olarak zikredilmişse de hakikatta imân ile islâm aynı manâda kul-

76) el-Hucurât, 49/14.
77) Buhârî, a.g.e., K. İman (2), bâb: 37 (I, 18); Müslim, a.g.e., K. İman (1), bâb: 5 nr. 21 (I, 45).
78) Kâdı Abdülcebbar, Şerhu'l-Usuli'l-Hamse, s. 706.
79) ez-Zebîdî, Murteda Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzak, İthâfu Sadeti'l-Müttekîn bi Şerhi Esrârı İhyâi Ulûmi'd-Dîn, Mısır trs, II, 238.
80) İbn Hazm, el-Fasl, III, 234.

lanılır. Zîra bütün mezhepler imândan çıkanın İslâm çizgisinden çıkmış olacağında ittifak etmişlerdir."[81]

İmân ile islâmın aynı şey olduğunu savunanlar şu âyetleri delil getirirler:

«وَقَالَ مُوسَى يَاقَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللّٰهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا اِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ»

"Mûsâ dedi ki: 'Ey kavmim, eğer Allah'a inandıysanız, gerçekten (O'na) teslim olan insanlar iseniz O'na dayanın.' "[82]

«... اِنْ تُسْمِعُ اِلاَّ مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ» *"...Sen, ancak âyetlerimize inananlara duyurabilirsin ve onlar derhal müslüman olurlar."*[83]

«فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ * فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

"Orada mü'minlerden kim varsa çıkardık. Zaten orada müslümanlardan bir ev (halkın)dan başka kimseyi bulmadık."[84]

Yukarıdaki âyetlerde aynı grup insanlardan bazen mü'min bazen de müslim diye bahsedilmekte, imân ile islâmın farklı şeyler olmadıkları ortaya konulmaktadır.

Peygamber Efendimiz Abdullah b. Ömer'den (Ö.73/692) rivâyet edilen bir hadislerinde şöyle buyururlar:

«بُنِيَ الاِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ : شَهَادَةُ أَنْ لاَ اِلَهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَأَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللّٰهِ وَاِقَامِ الصَّلَاةِ وَاِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالْحَجِّ وَصَوْمِ رَمَضَانَ»

"İslâm beş şey üzerine bina olundu. (Bu beş şey)

81) el-Mâturidî, Kitabu't-Tevhid, s. 398.
82) Yûnus, 10/84.
83) en-Neml, 27/81.
84) ez-Zâriyyât, 51/35, 36.

'Allah'tan başka ilâh yoktur. Hz. Muhammed O'nun elçisidir' demek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek, Ramazan orucunu tutmaktır."[85]

Bu hadiste de Hz. Peygamber: *"Allah'tan başka ilâh yoktur. Muhammed O'nun elçisidir "* diye şehâdet etmeyi, yani imân etmeyi islâm diye isimlendirmiştir. Bu bilgilerin ışığı altında mü'min ile müslim arasında bir ayırım yapılamaz. Mü'min olan herkes müslim, müslim olan da mü'min olmaktadır.

Netice olarak diyebiliriz ki, Arapça lügatte mutlak olarak "tasdik etmek" anlamında olan imân kelimesi, Kur'ân terminolojisinde bu anlamda kullanıldığı gibi, yeni bir anlam daha kazanarak "Hz. Muhammed (sav)'in Allah'tan getirip haber verdiği şeylerin hepsinin doğru olduğunu kabul edip, itiraf etmek ve inanmak" anlamında küfrün zıddı olarak kullanılmıştır. Kur'ân sonrası bazı itikâdî mezhep imamları tarafından farklı yaklaşımlarla bu kavramın çeşitli tarifleri yapılmıştır. İman kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de çok kullanılan kavramlardan biridir.

---

85) Buhârî, a.g.e., K. İman (2) bâb: 1 (I, 7); Müslim, a.g.e., K. İman (1), bâb: 5, nr. 21 (I, 45); Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned, İst. 1982, II. 26, 93, 120; IV, 364.

B. KÜFÜR KAVRAMI

Gerek Kur'ân'ın ve İslâm'ın özünün, gerekse insanların imân edip etmeme noktasında gösterdikleri farklılığın anlaşılması açısından en önde gelen kavramlardan biri "küfür"dür. İmanın iyi anlaşılması için onun zıddı olan küfür kavramının iyi bilinmesi ve iyi tahlil edilmesi gerekir. İşte biz burada "küfür" kavramının tahlilini yapacağız.

1. Lügat Yönünden Küfür Kavramı

Küfür kelimesi "Ke-Fe-Ra / كَفَرَ" fiil kökünden masdar olup, lügatte "bir şeyi örtmek" demektir. Bu sebepledir ki, tohumu toprağa eken ve böylece onu örtüp gizleyen çiftçilere "küffar / كُفَّار" denilmiştir. Nitekim Hadîd sûresinde;" «...كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ...»"*Tıpkı bir yağmura benzer ki; bitirdiği ot, çiftçilerin hoşuna gider...*"[86] âyetinde "küffar/ كُفَّار " kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Kılıcı örttüğü için kınına, karanlığı ile her şeyi örttüğünden geceye "kâfir / كَافِر" denilmiştir. Hurma çiçeği kapçığına "kâfûr / كَافُور", kalça etine "kâfire / كَافِرَة", tevbe ve ibâdet özelliği taşıyan bazı cezalar da, günahları örttüğü için "keffâret / كَفَّارَة " diye isimlendirilmiştir.[87]

Ayrıca küfür kelimesi, imânın karşıtı olarak "tekzib ve inkâr" manâlarında kullanılmış ve bununla meşhur olmuştur.[88] "Kefera /كَفَرَ " fiilinin en yaygın kullanılışı "be" harf-i ceriyle olup, "Allah'ın varlığını inkâr etmek" an-

86) el-Hadid, 57/20.
87) Bkz, el-Cevherî, a.g.e., II, 808; el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 605; İbn Manzûr, a.g.e., III, 273; ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, III, 525.
88) el-Cevherî, a.g.e., II, 807; İbn Fâris, a.g.e., V, 191; İbn Manzûr, a.g.e., III, 273.

lamına gelir. Arthur Jeffery'e göre, bu şekilde kullanılışı Süryanca'nın bir özelliğidir. "Kâfir / كَافِرٌ" ve "küfr / كُفْرٌ" terimleri gerçekte İbranîce "kâfâr", Süryânîce "kfûrâ" ve "kfûruta" terimlerinden bağımsız şekilde ödünç alınmış olabilir.[89]

Küfr tabiri bazen nimeti inkâr manâsında da kullanılmıştır. Bu şekilde kullanılışına İbn Abbas'dan rivâyet edilen bir hadisi örnek olarak vermek mümkündür Peygamberimiz buyururlar ki:

«فَرأيتُ اكْثَرَ أهْلَهَا النِّسَاءُ لكُفْرهِنَّ قيلَ: أيَكْفُرنَ باللهِ قَالَ: لا ولَكِن يكفُرْنَ الاحْسَانَ ويَكْفُرْنَ العَشِيرَ، أي يَجحَدْنَ احْسَانَ أزوَاجِهِنَّ..»

"Cehennem bana gösterildi. Orada bulunanların çoğunluğunu küfreden (inkâr eden) kadınların teşkil ettiğini gördüm." Bunun üzerine:

– "Allah'ı inkâr eden kadınlar mı?" denildi.

Rasulullah cevaben:

– "*Kocalarını ve kocalarının yaptığı iyilikleri inkâr edenler. Eğer sen hayat boyunca birine iyilikte bulunsan, hoşuna gitmeyen bir davranışını görünce; 'asla senden bir iyilik görmedim' der.*"[90]

Kalpteki inancı gizleyen ve imân etmeyen manâsına gelen "kâfir / كَافِرٌ" kelimesinin çoğulu; "küffâr ve keferatu / كُفَّارٌ وكَفَرَةٌ" dür. Kadın için "kâfire / كَافِرَةٌ" çoğulu, "kevâfir كَوَافِرُ" olarak kullanılır.[91]

İkfâr ve tekfîr " اكْفَارٌ وتَكْفِيرٌ " kelimeleri, ilki, if'âl vez-

89) Jeffery, Arthur, The Foreign Vocabulary of the Qur'an, Cairo 1937, s. 250.
90) Buhârî, a.g.e, K. İman (2), bâb: 21 (I, 13); Müslim, a.g.e., K. Küsûf (10), bâb: 3, nr. 17 (I, 626).
91) el-Cevherî, a.g.e., II, 807; İbn Manzûr, a.g.e., III, 273; el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 605; ez-Zebîdî; Tâcu'l-Arûs, III, 525.

ninde, ikincisi, tef'îl vezninde olmak üzere mastar olup, kişiyi küfre nisbet etme, kâfir sayma, kâfir olarak çağırma gibi anlamlara gelir.[92] Tekfir eden kişiye, "mükeffir / مكفّر" denilir.

2. Küfür Kavramının İç Yapısı

Buraya kadar lügat yönünden küfr kavramını inceledik ve "KFR / كفر" kökünün temel anlamının "bir şeyi örtmek, gizlemek" olduğunu gördük. Küfür kavramı, Yüce Allah'ın nimetlerini insanlara bahşetmesi ve insanların bu nimetlere karşı tutumu hususunda kullanıldığında kelime "ele geçen menfaatleri örtmek" yani "bilmezlikten gelmek" ve bu suretle "nankör olmak" anlamına gelmektedir. Demek ki küfür kavramının anlam çekirdeğinde "nankörlük" öğesi bulunmaktadır.[93]

Kur'ân, gücü sonsuz olan Allah'ın özellikle bir hayır ve kerem ilâhı olduğunu şiddetle vurgulamaktadır.[94] Allah'ın en güzel bir surette yaratmış olduğu insan, varlığını ve her şeyini Allah'ın sınırsız merhametine borçludur. Yüce Allah insana sayısız nimetler vermiştir ve bu hususta şöyle buyurmuştur:

«وآتيكم من كل ماسألتموه وان تعدوا نعمة الله لا تحصوها ان الانسان لظلوم كفار»

"Size her istediğinizden verdi. Eğer Allah'ın nimetlerini saymak isterseniz sayamazsınız! (Buna rağmen) yine de insan çok haksızlık edendir, çok nankördür!"[95]

İnsan, Allah'ın kendisine vermiş olduğu bu sayısız

92) İbn Manzûr, a.g.e., III, 274; ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, III, 527.
93) İzutsu, Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar, s. 166.
94) Bkz., Al-i İmrân, 3/74; el-Mâide, 5/54; el-Enfâl, 8/29.
95) İbrâhim, 14/34.

nimetler karşısında şükür ve kulluğu sadece Allah'a yapmakla görevlidir. Kâfir; Allah'ın sayısız lütuflarına muhatap olduktan sonra, davranışında hiçbir minnettarlık ifadesi taşımayan ve hatta Yaratıcı'sına karşı isyankâr davranan kişidir. Allah'ın hayır ve keremine karşı takınılan bu temel nankörce davranış, en bariz ve etkin biçimde Allah'a, Elçisine ve Elçi'nin getirdiği ilâhî haberi yalanlamada kendini göstermektedir. İşte bundan dolayı küfür, Kur'ân'da imân (inanç)ın tam zıddı olarak kullanılmaktadır. İmânın karşıtı olarak kullanılan küfür zamanla aslen anlam çekirdeğinde bulunan "nankörlük" (kıymet bilmeme) öğesinden iyice sıyrılarak, gittikçe daha çok "inançsızlık" anlamını taşımaya başlamış ve nihayet, en yaygın şekli ile ortada minnetle ilgili hiçbir şeyin bulunmadığı durumlarda "inanmamak, inkâr etmek" anlamında kullanılan bir kelime haline gelmiştir.[96]

3. Kur'ân-ı Kerîm'de Küfür Kavramı

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen küfür kavramını incelediğimizde küfür kavramının belli başlı iki anlamda kullanıldığını görürüz. Bunlardan birincisi; şükrün karşıtı olan nankörlük ikincisi de, imânın karşıtı olan inkârdır. Şimdi bu iki anlamı da âyetlerle inceleyelim.

a) Şükrün Zıddı, Nankörlük Anlamında Küfür

Şükür, bir iyiliği bilmek ve iyilik edene teşekkür etmek demektir. Yüce Allah'ın biz insanlara nimetleri sonsuzdur. Nefes alırken ciğerlerimize oksijen girer, nefes verirken ciğerlerimizde biriken zehirli gaz dışarı atılır. Sadece bir nefes alıp verme işleminde Allah'ın bize iki nimeti

---

96) İzutsu, Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar, s. 166.

vardır. Kanunî Sultan Süleyman'ın;

"Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi"

sözünde belirttiği gibi sadece sağlık nimeti, dünyaya değer bir devlettir.[97] Bütün bunlardan ayrı olarak Allah, tabiatı bizim hizmetimize vermiştir. İşte Yüce Allah, bizlere vermiş olduğu bütün bu nimetler karşılığında bizden şükür istemekte ve şöyle buyurmaktadır:

«فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونَ» *"(Sizlere lütuflarda bulundum) O yüzden beni anın, ben de sizleri anayım. Bana şükredin, bana karşı nankörlük etmeyin."*[98]

Yukarıdaki âyette Allah kendisine şükretmemizi emretmektedir. Allah'a şükür söz ve fiille olur. Asıl şükür ise Allah'ı anmak, O'na kulluk etmektir. Allah'a ibâdet, O'nun nimetlerine karşı bir teşekkür ifadesidir. Şükür, nimetin artmasına, şükrün karşıtı olan nankörlük ise nimetin elden gitmesine sebep olur. İnsan şükrettikçe Allah onun nimetini artırır, onun gönlüne kanaat ve huzur verir. Ama nankörlük eden insanın gönlü sıkıntıdan kurtulmaz, nimeti de elinden gider. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

«وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ»

"Rabb'iniz size şöyle bildirmişti: "Andolsun şükredersiniz elbette size (nimetimi) artırırım ve eğer nankörlük ederseniz azabım pek çetindir."[99]

Yukarıda zikrettiğimiz her iki âyette de *küfür* kavramı şükrün karşıtı olarak "nankörlük" anlamında kullanıl-

97) Muhibbî, Divân-ı Muhibbî, Osmaniyye Mat. İst, 1925, s. 212.
98) el-Bakara, 2/152.
99) İbrâhim, 14/7.

mıştır.[100] Kur'ân-ı Kerim'de bu anlamda daha birçok âyet vardır. Nitekim İbrahim sûresinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

«أَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ كُفْراً وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ»

"Baksanıza şunlara, Allah'ın nimetini nankörlüğe çevirdiler (O'nun verdiği nimete şükredecekleri yerde nankörlük edip inkâra saptılar), kavimlerini de helâk yurduna kondurdular."[101]

«وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلاً قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَداً مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِاَنْعُمِ اللّٰهِ فَأَذَاقَهَا اللّٰهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ»

"Allah şöyle bir kenti misal olarak anlattı: Güven içinde, huzur içinde idi; her yerden rızkı bol bol kendisine geliyordu. Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük etti, bunun üzerine (halkının) yaptıklarından ötürü Allah ona açlık ve korku elbisesini tattırdı."[102]

İnsan, karakteri gereğince, nimet görünce sevinir ama yaptığı hatalar yüzünden başına bir kötülük, kıtlık, sıkıntı gelince nankörlük eder, umutsuzluğa düşer. Allah'ın daha önce kendisine vermiş olduğu nimetleri unutur da O'nun hakkında kötü zanda bulunur. Nitekim âyette Yüce Allah:

وَاِنَّا اِذَا اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْـمَةً فَرِحَ بِهَا وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَاِنَّ الْاِنْسَانَ كَفُورٌ» *"Biz insana, bizden bir rahmet tattırdığımız zaman ona sevinir. Ellerinin (yapıp), öne sürdüğü işlerden dolayı başlarına bir kötülük gelirse, hemen insan nankör*

100) Bkz., et-Taberî, a.g.e., II, 37; XIII, 186; el-Beydâvî, el-Kâdî Nâsıruddin, Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, Beyrût trs, I, 201; III, 156; el-Alûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbu'd-Din es-Seyyid Mahmud, Rûhu'l-Meânî, Beyrût trs, II, 19; XIII, 191.
101) İbrâhim, 14/28; Ayr. Bkz., el-Alûsî, a.g.e., XIII, 218.
102) en-Nahl, 16/112; Ayr. Bkz., el-Alûsî, a.g.e., XIV, 242.

(olur)."[103]

«رَبُّكُمُ الَّذي يُزْجي لَكُمُ الْفُلْكَ في الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ اِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحيماً *
وَاِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ في الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ اِلاَّ اِيَّاهُ... وَكَانَ الاِنْسَانُ كَفُوراً..»

"(Ey insanlar), Rabb'iniz O'dur ki, nimetinden (payınızı) aramanız için gemileri denizde yürütür. Doğrusu O, size karşı çok merhametlidir. Denizde size bir sıkıntı (boğulma korkusu) dokunduğu zaman O'ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolur. (Artık o zaman, Allah'tan başka kimseden yardım istemezsiniz. Çünkü O'ndan başka sizi kurtaracak kimse yoktur). Fakat (O) sizi kurtarıp karaya çıkarınca yine (Allah'ı bir tanımaktan) yüz çevirirsiniz. Gerçekten insan nankördür!."[104]

«فَاِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصينَ لَهُ الدِّينَ... لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ» *"Gemiye bindikleri zaman, dîni yalnız Allah'a has kılarak O'na yalvarırlar. Fakat (Allah) onları salimen karaya çıkarınca hemen (O'na) ortak koşarlar ki kendilerine verdiğimiz (nimetler)'e nankörlük etsinler ve (şu geçici hayattan zevklensinler. Ama yakında (bunun sonunu) bileceklerdir."*[105]

Daha öncede zikrettiğimiz gibi, küfrün asıl anlamı "nankörlük"tür. Bu kelime aynı manâda "insanın yaptığı işlerin boşa gitmeyeceği, insana yaptığı işlerin mutlaka karşılığının verileceği" anlamında da kullanılır:

Zîra şu âyet buna açık bir şekilde delâlet etmektedir:

---

103) eş-Şûrâ, 42/48; Ayr. Bkz., et-Taberî, a.g.e., XXV, 44; el-Kurtubî, a.g.e., XVI, 47.

104) el-İsrâ, 17/66, 67; Ayr. Bkz., et-Taberî, a.g.e., XV, 123; el-Kurtubî, a.g.e., X, 291.

105) el-Ankebût, 29/66; Ayr. Bkz., et-Taberî, a.g.e, XXI, 13; el-Kurtubî, a.g.e., XIII, 363.

«فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلاَ كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ وَاِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ»

"Kim inanmış olarak iyi işlerden yaparsa onun çalışmasına nankörlük edilmez. Biz onun çalışmalarını yazanlarız."[106]

b) İmânın Zıddı, İnkâr Anlamında Küfür

Küfür kelimesi Kur'ân'da en fazla Allah'ın birliğini veya yüceliğini inkâr etmek anlamında kullanılmıştır.[107] Kur'ân-ı Kerîm'de küfür kavramının bu manâda kullanımıyla ilgili pek çok âyet vardır. Şimdi birkaç âyette bu anlamı inceleyelim:

«يَا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللهِ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ»

"Ey kitap ehli, (gerçeği) gördüğünüz halde, niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?"[108]

«وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ اِلاَّ كُفُوراً»

"Andolsun biz bu Kur'ân'da insanlara her çeşit misali türlü biçimlerde anlattık, ama insanlardan çoğu, inkârda direttiler."[109]

«أَوَ لَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالاَرْضَ كَانَتَا رَتْقاً فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلاَ يُؤْمِنُونَ» *"İnkâr edenler görmediler mi ki göklerle yer bitişik idi, biz onları ayırdık ve her canlı şeyi sudan yarattık. Hâlâ inanmıyorlar mı?"*[110]

«كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتاً فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

106) el-Enbiyâ, 21/94.
107) Jeffery, a.g.e., s. 250.
108) Al-i İmrân, 3/70.
109) el-İsrâ, 17/89.
110) el-Enbiyâ, 21/30.

"Allah'ı nasıl inkâr edersiniz ki, siz ölüler idiniz, O sizi diriltti; yine öldürecek, yine diriltecek; sonra O'na döndürüleceksiniz."[111]

Yukarıda zikrettiğimiz âyetlerde açıkça görüldüğü gibi küfür kavramı bu âyetlerde imânın zıddı olarak inkâr etmek anlamında kullanılmıştır.[112]

«وَقَالُوا اِنْ هِيَ اِلاَّ حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَانَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ * وَلَوْ تَرَى اِذْ وُقِفُوا عَلَى رَبِّهِمْ قَالَ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَى وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ»

"Dediler ki: 'Dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Biz diriltilecek değiliz.' Onları Rab'lerinin huzurunda durdurulmuş iken bir görsen: (Allah) 'Bu gerçek değil miymiş?' dedi. Onlar dediler ki, 'Evet Rabbimiz hakkı için, gerçektir!' (Allah da): 'Öyle ise inkâr ettiğinizden dolayı azabı tadın!'dedi."[113]

«ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا وَقَالُوا ءَإِذَا كُنَّا عِظَاماً وَرُفَاتاً ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقاً جَدِيداً * أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَـوَاتِ وَالاَرْضَ قَادِرٌ عَلَى اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلاً لاَ رَيْبَ فِيهِ فَأَبَى الظَّالِمُونَ اِلاَّ كُفُوراً»

"İşte cezaları budur. Çünkü onlar, âyetlerimizi inkâr ettiler ve: 'Biz kemikler ve ufalanmış toprak haline geldikten sonra biz mi yeni bir yaratılışla diriltileceğiz?' dediler. Görmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratan Allah, kendilerinin benzerlerini yaratmağa da kâdirdir? Kendileri için, bir süre koymuştur, onda hiç şüphe yoktur (o süre dolunca

111) el-Bakara, 2/28.

112) Bkz, et-Taberî, a.g.e., I, 189; III, 309; XV, 159; XVII, 18 ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer, el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl, Beyrût trs, I, 269; 436; II, 465.

113) el-En'âm, 6/29, 30.

mutlaka ölecekler veya dirileceklerdir). Ama zâlimler inkârda direttiler."[114]

«وَاِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ ءإذَا كُنَّا تُرابًا ءإنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ * أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ الْاَغْلَالُ فِي اَعْنَاقِهِمْ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»

"Eğer şaşacaksan, onların şu sözlerine şaşmak lâzım: 'Toprak olduğumuz zaman, biz mi yeniden yaratılacağız?' İşte onlar, Rab'lerini inkâr edenlerdir. Ve onlar, boyunlarında halkalar olan kimselerdir, onlar ateş halkıdır. Onlar orada ebedî kalacaklardır."[115]

İslâm'ın inanç esaslarından biri olan kıyâmet öğretisi, insanlığı ilgilendiren önemli bir husustur. Yukarıda zikrettiğimiz son üç âyette geçen "küfür" kavramından maksat kâfirlerin bu öğretiyi bütünü ile saçma ve hayal mahsulü olduğunu söyleyerek kabule yanaşmamalarından ibarettir. Bunun "minnettarlık" şeklindeki duygusal tepki ile ilişkisi, varsa da çok azdır. Sorun, bu tür öğretiyi insan aklının kabul edip etmeyeceği noktasında düğümlenmektedir. Kâfirler, kıyâmete inanma hususunda aklın tarafını tutup vahye kulak tıkamaktadırlar. Dolayısıyla öldükten sonra tekrar dirilme ve hesabı inkâr etmektedirler.[116]

Aşağıdaki vereceğimiz örnekler, küfür ve imân arasındaki temel anlamsal zıtlaşmayı, yani inanç kavramının zıddı olarak küfrü daha açık bir şekilde göstermektedir:

«وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ اِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَاتَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ..»

114) el-İsrâ, 17/98, 99.
115) er-Ra'd, 13/5.
116) İzutsu, Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar, s. 173.

"Kitap sahiplerinden çoğu, gerçek kendilerine besbelli olduktan sonra sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imânınızdan sonra küfre döndürmek isterler..."[117]

«كَيْفَ يَهْدِي اللّٰهُ قَوْماً كَفَرُوا بَعْدَ اِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللّٰهُ لَايَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

"İman ettikten, Rasül'ün hak olduğunu gördükten ve kendilerine açık deliller geldikten sonra, inkâr eden bir kavme Allah nasıl yol gösterir? Allah, zâlim kavmi doğru yola iletmez."[118]

«وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهَذَا الْقُرآنِ وَلَا بِالَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ...»

"İnkâr edenler dediler ki: 'Biz ne bu Kur'ân'a, ne de bundan önce gelen (Kitap)lara inanırız."[119]

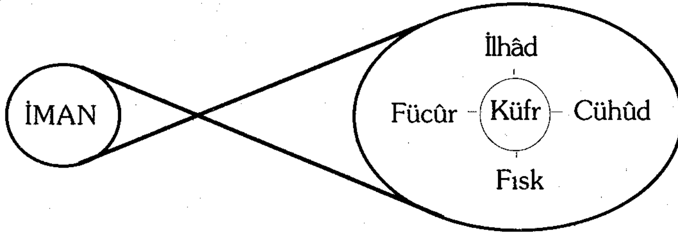
4. Küfürle İlgili Diğer Kavramlar

Buraya kadar küfr kavramını tahlil etmeye çalıştık. Ne var ki, bu temel kavramı çevreleyen öteki kavramları ele almadan tablo tamam olmayacaktır. Bu birbiri ile yakinen ilgisi bulunan kelimelerin teşkil ettiği kavramsal doku, küfrün semantik sahasını oluşturmaktadır.

Esasında, küfür yalnızca Kur'ân'da olumsuz sayılan tüm dînî, ahlâkî değerlerin en şümullü kelime karşılığı olmakla kalmamakta, aynı zamanda, tüm "olumsuz" nitelikler sisteminin merkezi görevini de yerine getirmektedir. Küfür'ün gerçek tabiatı, ancak sistemin bütününü teşkil eden diğer öğelerin tabiatını tanımakla kavranabilir. İşte burada biz bu öğelerin semantik tahlilini yapmaya

117) el-Bakara, 2/109.
118) Al-i İmrân, 3/86.
119) Sebe', 34/31.

çalışacağız. Burada ele alacağımız anahtar terimler şunlardır: (a) İlhâd, (b) Cühûd, (c) Fücûr ve Fâcir, (d) Fısk ve Fâsık.

a) İlhâd: (اَلْحَادٌ)

İlhâd kelimesi Arapça "Le-Ha-De لَحَدَ " fiil kökünden gelmekte olup, bu fiilin if'âl babındaki mastarıdır. İlhâd kelimesi lügatte, "maksut olandan sapmak, bir şeye meyletmek" anlamına gelmektedir.[120]

İbnü's-Sikkît; "Mülhîd, haktan sapan ve kendisinde hak namına bir şey bulunmayan bir şeye girmektir. Nitekim, قَدْ أَلْحَدَ فِي الدِّينِ وَلَحَدَ *'Dinde bâtıla saptı ve haktan meyletti'* denilir, demektedir.[121] Dil âlimlerinden olan Ebû Amr da; "İlhâd, doğruluktan sapmak ve ondan ayrılmaktır. Kabirde kazılan 'lahd' de, bu manâdadır" demiştir.[122]

İlhâd kelimesi, "Allah'ın varlığına ve birliğine inanmamak gerçek itikattan sapmak, inanç bozukluğu, itikatsizlik, dinsizlik" gibi manâlarda kullanılmaktadır.[123]

120) Bkz., İbn Faris, a.g.e., V, 236; er-Râğıb, a.g.e., s. 676; İbn Manzûr, a.g.e., III. 348; ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, II, 492; Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Tarihi, Ankara 1988, II, 353.
121) İbn Manzûr, a.g.e., a.y.; ez-Zebîdî, a.g.e., a.y.
122) er-Râzî, et-Tefsirü'l-Kebir, XV, 71.
123) etTaftazânî, Şerhu'l-Akâid, s. 189.

Peygamber (sav)'den geldiği kesinlikle bilinen şeyler konusunda, Peygamber'i yalanlamayı da bu kelime kapsamaktadır. Yüce Allah:

«وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَاكَانُوا يَعْمَلُونَ» *"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na onlarla (o güzel isimlerle) duâ edin ve O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın; onlar yaptıklarının cezasını çekeceklerdir"*[124] buyurmaktadır.

Bu âyette, Allah'ın sıfatlarında "ilhâd" söz konusu edilmektedir. Muhakkik âlimler, "Allah'ın isimleri hususunda da 'ilhâd' üç türlüdür" demektedirler:

a) Allah'ın mukaddes ve tertemiz isimlerini, Allah'tan başka varlıklara vermek ve onlar için kullanmak... Meselâ, bu, kâfirlerin, putları "ilâh" olarak adlandırmaları gibidir. Onların, putlarını Lât, Uzza ve Menât diye adlandırmaları da böyledir. Lât, İlâh'dan; Uzza, Aziz'den ve Menât da, Mennân kelimelerinden türetilmiştir.

b) Allah'ı kendisiyle isimlendirilmesi câiz olmayan isimlerle isimlendirmek... Bu da, Allah'ı, "Mesih'in babası" diye adlandıran kimsenin adlandırmasıdır.

c) Kulun, Rabbini, manâsını bilmediği ve medlulünü tasavvur edemediği şeylerle zikredip anmasıdır. Çünkü böyle lafızların medlûlü, çoğu kez, Allah'ın celâline uygun ve lâyık olmayan bir durumu ifade eder. İşte bu üç kısım, Allah'ın isimleri hakkındaki ilhâddır.[125]

Bundan başka, ilhâd kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de şu

124) el-A'râf, 7/180.
125) er-Râzî, et-Tefsiru'l-Kebîr, XV, 71.

âyetlerde kullanılmıştır:

«لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ اِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ...» *"Hak'tan saparak kendisine yöneldikleri adamın dili a'cemi (yabancıdır, açık değildir), bu ise apaçık Arapça bir dildir."*[126]

«وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ» *"Kim orada (böyle) zulüm ile haktan sapmak isterse ona acı bir azap tattırırız."*[127]

«اِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لاَ يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا...» *"Ayetlerimiz hususunda doğruluktan sapanlar bize gizli kalmaz..."*[128]

Yukarıda zikrettiğimiz âyetlerde ilhâd, "doğrudan, haktan eğriye meyletmek" anlamında kullanılmıştır.[129] Katâde ve bazıları Fussilet sûresindeki ilhâdın "küfür ve inat" anlamında kullanıldığını söylemişlerdir.[130] Doğrudan sapana "mülhid / مُلْحِدٌ" denir. Haktan bâtıla sapana da örfte mülhîd denmiştir.[131]

Netice olarak ilhâd lafzı, İslâmî bir aslın inkârından, bütün İslâm'ı inkâra kadar geniş bir anlamda kullanılmıştır. Allah'ın sıfatlarında ve fiillerinde, şirk koşmak da ilhâd olarak isimlendirilmektedir.

b) Cühûd: (جُحُودٌ)

Cühûd kelimesi Arapça "Ce-Ha-De جَحَدَ" fiil kö-

126) en-Nehl, 16/103.
127) el-Hac, 22/25.
128) Fussilet, 41/40.
129) el-Kurtubî, a.g.e., X, 178; XII, 34; XV, 366.
130) İbn Kesir, İbâdü'd-Din Ebu'l-Fidâ İsmail, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm, Beyrût 1984, IV, 102.
131) Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, VIII, 142.

künden gelmekte olup, mastardır. Lügat manâsı, "bilerek inkâr etmek, itiraf etmemek" demektir.[132] İkrarın zıddıdır.[133] Ayrıca "hayrı, yağmuru ve geliri az, rahmet ve bolluktan nasipsiz" anlamına da gelir.[134]

Cühûd kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de 12 yerde fiil kipinde geçmektedir. Bu âyetlerde "inat ve kibirden dolayı Allah'ın varlığını ve birliğini ikrar etmemek, âyetlerini ve mucizelerini inkâr etmek" anlamında kullanılmıştır. Örneğin en-Neml sûresinde:

«وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْماً وَعُلُوّاً فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ»

"Vicdanları, onları(n doğruluğuna) kanaat getirdiği halde, sırf haksızlık ve böbürlenme yüzünden onları inkâr ettiler. Bak işte o bozguncuların sonu nasıl oldu."[135]

«...وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ» *"Fakat o zâlimler bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar."*[136]

«كَذَلِكَ يُؤْفَكُ الَّذِينَ كَانُوا بِآيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ» *"İşte Allah'ın âyetlerini kasden inkâr edenler de (haktan) böyle çevriliyorlardı."*[137]

«...وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ» *"Bizim âyetlerimizi de kasten inkâr ediyorlardı."*[138]

Bu âyetlerde geçen "cühûd", açıkça görüldüğü gibi, "bilerek inkâr etmek" anlamında kullanılmıştır.

---

132) el-Cevherî, a.g.e., II, 451; el-Firûzâbâdî, a.g.e., s. 345; ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, II, 312.
133) İbn Manzûr, a.g.e., I, 403.
134) el-Cevherî, a.g.e., II, 452; İbn Fâriş, a.g.e., I, 425; ez-Zemahşerî, Esâsu'l-Belâğa, Beyrût 1979; s. 83; İbn Manzûr, a.g.e., a.y.
135) en-Neml, 27/14.
136) el-En'am, 6/33.
137) el-Mü'min, 40/63.
138) Fussilet, 41/15.

Müşrikler, Kur'ân'ın uydurma ve sihir olmadığına kalpleriyle inandıkları halde, sırf inat ve tekebbürlerinden dolayı inkâr ettiler. Bu, Allah'a ve O'nun elçisine karşı inattan gelen taşkınlık ve direnmedir.[139] Çünkü Yüce Allah, kibir ve inattan dolayı Allah'a imân etmeyen Firavn ve askerlerini taşkın bir topluluk olarak tanıtmaktadır.[140]

Netice olarak diyebiliriz ki, cühûd, Allah'ın varlığını ve birliğini bildiği halde, çevrenin baskısı ve geçici menfaatlerden dolayı bilinçli, şuurlu, bir inkâr ve yalanlama ile Hakk'ı örtmektir. Allah'ın varlığını, birliğini ve O'nun âyetlerini tasdik ve ikrar etmekten kaçınmaktır.

c) Fücûr ve Fâcir: (فَاجِرٌ و فُجُورٌ)

Fücûr ve fâcir kelimeleri "Fe-Ce-Ra فَجَرَ" fiilinden gelir, biri mastar, diğeriyse ism-i fâildir. "Fâcir فَاجِرٌ" kelimesinin çoğulu "füccâr فُجَّارٌ ve fecara فَجَرَةٌ" şeklinde gelmektedir. Fecera فَجَرَ, "bir şeyi genişliğine yardı" demektir. "Feccera فَجَّرَ" da hemen hemen aynı anlam ve kullanışta olup, "infecera ve tefeccera "اِنْفَجَرَ - تَفَجَّرَ" şekilleriyse; "yarılmak, açılmak" anlamındadır.[141] Nitekim Yüce Allah bu anlamda:

«وَفَجَّرْنَا الْاَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ» *"Yeri kaynaklar halinde fışkırttık. (Göğün ve yerin) suları, takdir edilmiş bir işin olması için birleşti."*[142]

«وَفَجَّرْنَا خِلاَلَهُمَا نَهَرًا»: *"... Aralarında bir de ırmak akıtmıştık."*[143]

139) el-Kurtubî, a.g.e., XIII, 163.
140) Bkz., el-Kasas, 28/39.
141) İbn Fâris, a.g.e., IV, 475; er-Rağıb, a.g.e., s. 561.
142) el-Kamer, 54/12.
143) el-Kehf, 18/33.

«وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْاَرْضِ يَنْبُوعاً * اَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْاَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيراً»

"Dediler ki: 'Yerden bize bir göze fışkırtmadıkça sana inanmayız!. Yahut senin hurmalardan ve üzümlerden oluşan bir bahçen olmalı, aralarından ırmaklar fışkırtmalısın.!"[144]

«... فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْناً..»

"Asanla taşa vur, demiştik. Bunun üzerine taştan on iki göze fışkırmıştı..."[145]

«... وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُ» *"... Çünkü öyle taş var ki, içinden ırmaklar fışkırır..."*[146]

Daha sonra bu kelime (فَجَرَ يَفْجُرُ فُجُوراً مِنَ الْحَقِّ) *"haktan vazgeçip yan çizmek, sapmak"* anlamında kullanılmıştır.[147]

Fücûr, küfüre açılan kapıdır ve fâcirin yaptığı işlerle kâfirin yaptıkları birbirinden farklı değildir; şu kadar ki, kelimenin dar, yani "ahlâksızlık yapmak, hiçbir kötülüğü işlemekten çekinmemek" anlamıyla her kâfirde fücûrun her şekli bulunmayabilir, fakat mü'min hiçbir zaman fâcir olamaz, çünkü fücûr küfrün kardeşi ve yandaşıdır.

«وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ * تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ * اُولَئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ»

"Yüzler de var ki o gün tozlanmış. Onları karanlıklar bürümüş. İşte onlar kâfirler, fâcirler (Hak'tan sapanlar)dir."[148]

144) el-İsrâ, 17/90-91.
145) el-Bakara, 2/60.
146) el-Bakara, 2/74.
147) el-Cevherî, a.g.e., II, 778; İbn Faris, a.g.e., IV, 475; İbn Manzûr, a.g.e., II, 1053.
148) Abese, 80/40-42.

«كَلاَّ انَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ...» *"Hayır, doğrusu sapanların yazısı Siccîn (aşağı zindan)dadır. Siccîn'in ne olduğunu sen nereden bileceksin? Yazılmış bir kitaptır. (Hakk'ı) yalanlayanların vay haline o gün!. Onlar ceza gününü yalanlamaktadır. Onu, ancak saldırgan, günaha düşkün kimse yalanlar."*[149]

Yukarıdaki âyetten de anlaşıldığı gibi, yalanlayanlar ve kâfirler daha çok haramlara batmış, günahkâr, saldırgan kişilerden olur. Böyleleri, imândan çok küfrü tercih etmekte ve yaşantıları kendilerini imân etmekten alıkoymaktadır. Şu halde, fâcir kâfirden çok, küfre varan veya imâna götürmeyen amellerde bulunan demektir. Fâcirler de nihâyette imân etmemekte ve cehenneme atılmaktadırlar:

«وَانَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ» *"Fâcirler de yakıcı ateş içindedirler."*[150] Bu âyette füccâr, ebrâr (hayır sahipleri)ın zıddı olarak kullanılmaktadır. Bu âyette "füccâr"la kâfirler kastedilmektedir.[151]

«بَلْ يُرِيدُ الْانْسَانُ لِيَفْجُرَ امَامَهُ * يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ»

"Fakat insan, devamlı suç işleyerek ilerisini de berbat etmek ister. (Durmadan) 'kıyâmet günü ne zaman?' diye sorar."[152]

Bu âyette «لِيَفْجُرَ امَامَهُ» *"önündeki hayatı berbat etmek"* ifadesi değişik şekillerde yorumlanmıştır. Daha çok "fücûr'la geleceğini mahvetmek, günah işleyip tevbe ederim umuduyla günahlara devam edip gitmek" anlamı veril-

149) el-Mutaffifîn, 83-7-12.
150) el-İnfitâr, 82/14.
151) et-Taberî, a.g.e., XXX, 89.
152) el-Kıyâmet, 75/5-6.

miştir.[153] Bunu Toshihiko İzutsu, "kıyâmeti inkâr etmek" şeklinde anlam vermektedir ki, "kıyâmet günü ne zaman?" diye sormasından böyle bir sonuca varmaktadır.[154] Oysa âyetten de anlaşıldığı gibi, "kıyâmet gününün inkârı" "fücûr" değildir, fücûrun bir sonucudur; yani kıyâmet kopmaz, öldükten sonra hesap yok, hani ne zaman kopacak zanlarıyla fücûr olan işlere devam ederek kişinin durmadan kötü işler yapması, her gününü fücûrla geçirmesidir. Elbette bu tür kişilerden imân beklenemez ve elbette böyleleri yaptıklarından hesap vereceklerine inanmayacaklar veya inanmak istemeyeceklerdir. Çünkü fücûrlarından vazgeçmek onlar için çok zordur.

d) Fısk ve Fâsık: (فسقٌ و فاسقٌ)

Fısk Arapça "Fe-Se-Ka " فَسَقَ " fiil kökünden mastardır. Câhiliyye döneminde, daha ziyade bitkiler ve hayvanlar için kullanılan bir kelimedir. Kabuklu yemişler için "kabuğundan çıkmak" veya hayvanlar için "deliğinden çıkmak" anlamında kullanılmıştır. Deliğinden çıkıp zarar verdiği için fareye "füveysık/ فُوَيْسِقٌ " denilir. Çoğulu "fevâsık/ فَوَاسِقُ " şeklindedir.[155] Ayrıca fısk kelimesi, "Allah'ın emrini bırakıp, Allah'a isyan edip, doğru yoldan ayrılmak" anlamında da kullanılmıştır. İbnü'l-Arabî, câhiliyye şiirinde fâsık kelimesinin bu anlamda kesinlikle işitilmediğini söylemektedir.[156]

Kur'ân-ı Kerîm'de Kehf sûresinde:

«وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلاَئِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا اِلاَّ اِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهِ»

153) el-Ferrâ, Ebû Zekerya Yahya b. Ziyâd, Meâni'l-Kur'ân, Beyrût 1980, III, 208; el-Kurtubî, a.g.e., XIX, 95.
154) İzutsu, Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar, s. 220.
155) el-Cevherî, a.g.e., IV, 1543; er-Râğıb, a.g.e., s. 572.
156) İbn Manzûr, a.g.e., II, 1095.

"Meleklere: 'Adem'e secde edin!' demiştik, secde ettiler, yalnız İblis (etmedi). O cinlerdendi, Rabbinin emrinden (dışarı) çıktı..."[157] âyetinde açıkça görüldüğü üzere, fısk kelimesi "itaattan dışarı çıkmak" anlamında kullanılmıştır.

Fahruddin Râzî: "Fısk; zararlı olan bir çıkıştır. Yaş hurma kabuğundan çıktığı zaman ' فَسَقَتِ الرُّطْبَةُ ' denilir. Şerîat dilinde fısk, Allah'a itaat etmekten çıkıp, Allah'a karşı isyan etme haline girmekten ibarettir"[158] diyerek, meseleyi izah etmektedir.

Kavramın temel lügat anlamını böylece belirttikten sonra, şimdi de fısk ve fasıkın Kur'ân'da nasıl kullanıldığına bakalım:

a) Kur'ân'da fısk kelimesi küfür ile anlamdaş, imânın da zıddı olarak kullanıldığı olmuştur; örneğin Bakara sûresinde «وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا اِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا اِلاَّ الْفَاسِقُونَ» *"Andolsun, sana apaçık âyetler indirdik, O'nları yoldan çıkmışlardan başkası inkâr etmez."*[159]

«وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْراً لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَاَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ»

"... Eğer Kitap Ehli, inanmış olsaydı, elbette kendileri için iyi olurdu. Onlardan inananlar da var, ama çokları yoldan çıkmışlardır."[160]

«وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا أُنْزِلَ اِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِيَاءَ وَلَكِنَّ كَثِيراً مِنْهُمْ فَاسِقُونَ» *"Eğer Allah'a Peygamber'e ve ona indirilene inansalardı. O (İnkâr ede)nleri dost tutmazlardı. Ama onlardan çoğu yoldan çıkmış insanlardır."*[161]

157) el-Kehf, 18/50.
158) er-Râzî, et-Tefsiru'l-Kebir, III, 91.
159) el-Bakara, 2/99.
160) Al-i İmrân, 3/110.
161) el-Mâide, 5/81.

«وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ...» *"... Kim(ler) bundan sonra da inkâr ederse işte onlar, yoldan çıkanlardır."*[162]

«أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِناً كَمَنْ كَانَ فَاسِقاً لاَ يَسْتَوُونَ» *"Hiç inanan kimse, (imândan çıkan) fâsık gibi olur mu? Bunlar bir olmazlar (elbet)."*[163]

Yukarıda zikretmiş olduğumuz âyetlerde açıkça görüldüğü gibi fısk küfürle anlamdaş ve imânın zıddı olarak kullanılmıştır.

b) Bazen Kur'ân'da fâsık kelimesinin müşrikler ve münâfıklar için de kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin Tevbe sûresinde:

«كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لاَيَرْقُبُوا فِيكُمْ اِلاًّ وَلاَذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَى قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ» *"Evet (Allah ve Rasulü yanında müşriklerin) nasıl (ahdi olabilir?). Eğer onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne and ne de andlaşma gözetmezlerdi. Ağızlarıyla sizi razı ederler, fakat kalpleri (sizi) istemez. Çokları da yoldan çıkmışlardır."*[164]

«قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ اِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ»

"De ki: 'İster gönüllü, ister gönülsüz sadaka verin; sizden kabul edilmeyecektir. Çünkü siz (fâsık) yoldan çıkan bir kavimsiniz!."[165]

«اَلْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللهَ فَنَسِيَهُمْ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ»

162) en-Nur, 24/55.
163) es-Secde, 32/18.
164) et-Tevbe, 9/8.
165) et-Tevbe, 9/53.

"Münâfık erkekler ve münâfık kadınlar birbirlerindendir. Kötülüğü emreder, iyilikten meneder ve ellerini sıkı tutarlar. Allah'ı unuttular, O da onları unuttu. Münâfıklar; işte yoldan çıkanlar onlardır."[166]

«سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ اَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ اَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ» *"Onlara (Allah'tan) mağfiret dilesen de, dilemesen de onlar için birdir. Allah onları bağışlamayacaktır. Çünkü Allah, yoldan çıkmış bir toplumu yola iletmez."*[167]

Fısk helâka sebeptir ve fâsıkların yeri cehennemdir:

«وَاِذَآ اَرَدْنَآ اَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً اَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا» *"Biz bir ülkeyi helâk etmeyi istediğimiz zaman onun varlıklılarına emrederiz orada fısk yaparlar, böylece o ülkeye (azap edeceğimiz hakkındaki) sözümüz hak olur, biz de orayı darmadağın ederiz."*[168]

«فَهَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ» *"Yoldan çıkmış topluluktan (fâsıklardan) başkası helâk edilir mi?."*[169]

«وَاَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَاْوٰيهُمُ النَّارُ كُلَّمَآ اَرَادُوٓا اَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا اُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ»

"Yoldan çıkanların (fâsıklar) barınacakları yer de ateştir. Ne zaman oradan çıkmak isteseler, yine oraya geri çevrilirler ve onlara: 'Yalanlamakta olduğunuz ateş azabını tadın' denir."[170]

c) Fısk, Kur'ân'da Allah'ın iradesine ters davranışta bulunmak, bir yasağı çiğnemek yahut da bir emri yerine

166) et-Tevbe, 9/67.
167) el-Münâfıkûn, 63/6.
168) el-İsrâ, 17/16.
169) el-Ahkâf, 46/35.
170) es-Secde, 32/20.

getirmemek anlamında da kullanılmıştır. Allah'ın iradesine zıt davranışlarda bulunmak, Kur'ân-ı Kerîm'de sık sık en çetin cezayı gerektiren fısk olarak lânetle anılmaktadır. Zaman zaman bu bir adım daha ileri gitmekte ve o zaman fısk, duyulan ilâhî tiksintiye işaret gibi görünmektedir.[171]

Daha önce zikrettiğimiz Kehf sûresi 50. âyeti, fıskın bazı durumlarda, "Allah tarafından emredilenin yerine getirilmemesi" anlamında kullanıldığını bize açık bir şekilde göstermektedir. Aşağıdaki âyet ise yasak olan bir şeyi yapmakla ilgilidir:

«...وَاشْهِدُوا اِذا تبَايَعتُمْ وَلا يُضارَّ كاتِبٌ وَلاشَهيدٌ وَاِنْ تَفعَلُوا فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ ويُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ واللّٰهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَليمٌ»

"... Alışveriş yaptığınız zaman da şâhit tutun. Yazana da asla zarar verilmesin. Eğer (bir zarar) yaparsanız, bu kendinize kötülük olur. Allah'tan korkun, Allah size öğretiyor Allah herşeyi bilir."[172]

Allah'ın yasakladığı doğal olarak, çirkin, tiksindirici bulduğu demektir. Bu yüzden bazan fısk "Allah katında hiç makbul olmayan bir iş" manâsına da çok yaklaşır. Kur'ân'da (kehânet okları ile oynanan bir çeşit kumar olan) meysir ile Allah'tan başkasına adanan hayvanlardan yemek, lûtîlik, iftirâ vb. fısk ismi ile anılmaktadır.

«وَلا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاِنَّهُ لَفِسْقٌ...» *"(Kesilirken) üzerine Allah'ın adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin!. Çünkü o(nu yemek), yoldan çıkmaktır..."*[173]

171) İzutsu, Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar, s. 216.
172) el-Bakara, 2/282.
173) el-En'âm, 6/121.

«اِنَّا مُنْزِلُونَ عَلَى اَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزاً مِنَ السَّمَآءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ»

"Biz bu (Sodom) şehri halkının üstüne (livâta suretiyle) fısk işledikleri için gökten bir azap indireceğiz."[174]

«وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَاْتُوا بِاَرْبَعَةِ شُهَدَآءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلاَتَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً اَبَدًا وَاُولٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ»

"Namuslu kadınlara (zinâ şuçu) atıp da sonra (bu suçlamalarını ispat için) dört şâhit getiremeyenlere seksen değnek vurun ve artık onların şâhitliklerini asla kabul etmeyin. Onlar yoldan çıkmış kimselerdir."[175]

Netice olarak diyebiliriz ki, Arapça lügatte genellikle bitki ve hayvanlar için "bir şeyden çıkmak" anlamında kullanılan "fısk" kelimesi Kur'ân'ın semantik ağı içerisine girdiğinde yeni bir anlam kazanarak "doğru yoldan sapmayı ve Allah'ın yasakladığı fiillerde bulunmayı" ifade eden bir kavram haline gelmiştir. Fısk kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de küfür ile anlamdaş, imânın zıddı olarak kullanıldığı gibi, bazen müşrik ve münâfıklar için de kullanılmıştır.

174) el-Ankebût, 29/34.
175) en-Nur, 24/4.

C. ŞİRK KAVRAMI

Küfrün semantik alanına giren kelimelerden biri de şirktir. Kur'ân'a göre "eş, ortak koşmak" anlamına gelen şirk, küfrün en karakteristik tezâhürlerinden biridir. Dolayısıyla bu kavramın da tahlilini yapmamız yerinde olur kanaatindeyiz.

1. Lügat Yönünden Şirk Kavramı

Şirk, Arapça "Şe-Ri-Ke/ شَرِكَ " fiil kökünden mastardır. "Şe-Ri-Ke" "ortak oldu" demektir. Aynı kökten gelen "şirket / شِرْكَة " "ortaklık" anlamına gelir.[176] İki veya daha çok kimsenin maddî ve manevî alandaki ortaklıklarına "şirket" veya "müşâreket" denilir. Bu manada şâir en-Nâbiğa şöyle demiştir:

«وَشَارَكْنَا قُرَيْشًا فِي تُقَاهَا وَفِي أَنْسَابِهَا شِرْكَ الْعِنَانِ»

"Kureyş'e sadece neseplerinde, korku ve saygılarında ortak olduk."[177]

Bu fiilin dörtlü if'âl babındaki şekli olan "eşrake/ أَشْرَكَ" "ortak tanımak, ortak koşmak" anlamına gelmektedir. Bu babın ism-i fâili olan "müşrik" de "ortak koşan" demektir.[178]

Müşrik; ortak koşan, açıktan Allah'ın ortağı olduğunu söyleyen veya gizli olarak Allah'ın ortağı olduğuna inanan, birçok ilâhı O'na ortak eden kişiye verilen isimdir.[179]

Dînî anlamda şirk; Allah'ın ortağı olduğunu kabul et-

176) Jeffery, a.g.e., s. 185.
177) el-Cevherî, a.g.e., IV, 1593; ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, VII, 148.
178) Bkz., el-Cevherî, a.g.e., IV, 1593; İbn Fâris, a.g.e., III, 265; er-Râğıb, a.g.e., s. 380, 381; İbn Manzûr, a.g.e., II, 306.
179) er-Râğıb, a.g.e., s. 381; Jeffery, a.g.e., s. 185; Elmalılı, a.g.e., II, 770.

mek ve yaptığı ibâdetine başkalarını da ortak yapmak demektir. Bu da putlara, ağaçlara, hayvanlara, kabirlere, göksel cisimlere, tabiat kuvvetlerine, rûhânî varlıklara ve insanlara ulûhiyyet vererek tapınmaktır.[180]

Şirk, mutlak inkâr anlamında da kullanılır.[181] Çünkü Allah'a ortak koşmada tapmak şart değildir; hatta ulûhiyyette Allah'a denk bir varlığın olduğuna inanmak, mutlak şirktir. Çok ilâha inanmak olan politeizm şirkin en belirgin şeklidir.[182]

Genel bir tanımla şirk; Yüce Allah'ın ulûhiyyetinde sıfat ve fiillerinde, eşi ve ortağı bulunduğunu kabul etmektir.[183]

Şirk, insanın iç âleminden dış dünyaya doğru uzanan geniş alanda Allah'ın varlığına ve birliğine şehâdet eden bütün olguları ve belgeleri görmezlikten gelerek Hakk'a karşı duyarsız olmanın, Yaratan ve yaratılanı karıştırmanın ve bu tutumdan gelen davranış bozukluklarının karanlığında gafletle yürümenin en belirgin ismidir.[184]

2. Kur'ân-ı Kerîm'de Şirk Kavramı

Kur'ân'da şirk kavramının hangi kiplerde kullanıldığını incelediğimizde, şirk kavramının " أَشْرَكَ " fiilinin değişik kipleri halinde 72 yerde kullanıldığını görürüz.

Bunlardan mâzî (geçmiş zaman) kipinde gelenler ise;

180) et-Tabbâra, Afif Abdullah, Rûhu'd-Dîni'l-İslâm, Beyrût 1978, s. 97.
181) Girîdî, Sırrı, Nakdü'l-Kelam fi Akâidi'l-İslâm, İst. 1324, s. 245.
182) Elmalılı, a.g.e., II, 770.
183) Bursevî, İsmail Hakkı, Tefsîru Rûhi'l-Beyân, İst, 1389, I, 78; Kılavuz, Ahmed Sâim, İman ve Küfür Sınırı, İst, 1982, s. 60; Walther-Bjorkman, "Şirk mad.", İslâm Ansiklopedisi, M.E.B, İstanbul 1979, XI, 566.
184) Macit, Nadim, Kur'ân ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplumu, Konya 1992, s. 18.

«أَشْرَكَ - أَشْرَكُوا - أَشْرَكْتَ - أَشْرَكْتُمْ - أَشْرَكْنَا» şeklindedir.

Muzârî (geniş zaman) kipinde gelenler ise;

«يُشْرِكُ - يُشْرِكُونَ - يُشْرِكْنَ - تُشْرِكُ - تُشْرِكْنَ - نُشْرِكُ» şeklindedir.

Emir kipinde de " أَشْرِكْهُ " şeklinde gelmiştir.

Şirk şeklinde mastar olarak 5 yerde, ism-i mef'ûl olarak "şerîk / شَرِيكٌ " şeklinde 3 yerde, "şerîk" kelimesinin çoğulu "şürekâ / شُرَكَاءُ " şeklinde ise 37 yerde gelmiştir.

"Müşrik/ مُشْرِكٌ " şeklinde fâil ismi olarak 2 yerde, bunun çoğulu "müşrikûn / مُشْرِكُونَ " şeklinde ise 42 yerde geçmektedir.

"Müşriketün / مُشْرِكَةٌ " şeklinde de 2 yerde ve bunun çoğulu "müşrikât / مُشْرِكَاتٌ " şeklinde ise 3 yerde geçtiğini görmekteyiz.[185]

"Eşrake / أَشْرَكَ " fiili Kur'ân'da, Allah'a ortak koşmak anlamında, yani (çok tanrıcı anlamında) kullanılmaktadır. Müşrik kelimesi ise putperest "Allah'a ortak koşan kimse" anlamındadır.[186]

Kur'ân-ı Kerîm, müşrik tâbiri ile, ilâhî bir kitaba sahip olmayan, Allah'a inanmakla beraber başka tanrılara da tapan kimseleri kastetmektedir.[187] Örneğin şu âyetlerde bunu açıkça görmekteyiz:

«مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَلاَ الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ..» "Kitap ehlinden olan kâfirler de, puta tapanlar da

185) Abdülbâkî, Muhammed Fuad, el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrût 1945, s. 379-381.
186) Jeffery, a.g.e., s. 185.
187) Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, I, 381.

size Rabb'inizden bir hayır indirilmesini istemezler..."[188]

«مَا كَانَ اِبْرَاهِيمُ يَهُودِيّاً وَلاَ نَصْرَانِيّاً وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفاً مُسْلِماً وَمَاكَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» *"İbrâhim ne Yahudî, ne de Hristiyan idi; O, dosdoğru bir Müslümandı. (O putlara tapmak suretiyle) Allah'a ortak koşanlardan da değildi."*[189]

«اِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا اِنَّ اللّٰهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ...»

"İnananlar, yahudiler, sabiîler, Hristiyanlar, Mecûsiler ve (Allah'a) ortak koşanlar... Allah, kıyâmet günü bunlar arasında hüküm verecek (haklıyı haksızı ortaya çıkaracak)tır..."[190]

«بَرَاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ اِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ...»

"Allah ve Rasûlünden, andlaşma yaptığınız müşriklere ihtardır..."[191]

«يَا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ...»

"Ey inananlar, (Allah'a) ortak koşanlar pisliktir..."[192]

Yukarıda zikrettiğimiz âyetlerde geçen "müşrik" kelimesinden putlara tapanlar kastedilmektedir.[193]

Yüce Allah, Bakara suresinde şöyle buyurmaktadır:

«وَلاَ تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ...» *"Allah'a ortak koşan kadınlarla, onlar inanıncaya kadar, evlenmeyin..."*[194]

188) el-Bakara, 2/105.
189) Al-i İmrân, 3/67.
190) el-Hac, 22/17.
191) et-Tevbe, 9/1.
192) et-Tevbe. 9/28.
193) Bkz., et-Taberî, a.g.e., I, 474; III, 306; IV, 6; X. 61; XVII, 129; er-Râzî, et-Tefsiru'l-Kebir, XVI, 24; el-Kurtubî, a.g.e., XII, 23.
194) el-Bakara, 2/221.

Alimler, bu âyette geçen "müşrikât / مُشْرِكَاتٌ" tabirinden, sadece puta tapanların mı, yoksa kitap ehlinin kâfirlerinin de mi kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu husustaki görüşleri başlıca iki grupta toplayabiliriz:

1- Bazı âlimler, "müşrik" lafzının kitap ehlinin kâfirlerini de içine aldığı görüşündedirler. Bu görüşlerine delil olarak da şunları söylemişlerdir:

a) Yüce Allah:

«وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللهِ...»

"Yahudiler: "Uzeyr, Allah'ın oğludur" dedi; Hristiyanlar da, "Mesih, Allah'ın oğludur" dedi..."[195] buyurmuş, sonra da bu âyeti takip eden âyetin sonunda, «سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ» *"Allah, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir"*[196] demiştir. Bu âyet, Yahudi ve Hristiyanların müşrik oldukları hususunda açık bir delildir.

b) Yüce Allah:

«لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللهَ ثَالِثُ ثَلاَثَةٍ...»

"Allah, üçün üçüncüsüdür, diyenler elbette kâfir olmuşlardır. Oysa yalnız bir tek Tanrı vardır, başka Tanrı yoktur. Bu dediklerinden vazgeçmezlerse elbette onlardan inkâr edenlere acı bir azap dokunacaktır"[197] buyurmuştur. Bu âyet, Hristiyanların teslis (üçleme) inancına sahip olduklarını göstermektedir. Bu da bir şirktir. Dolayısıyla onlar müşrik olmuşlardır:

---

195) el-Tevbe, 9/30.
196) et-Tevbe, 9/31.
197) el-Mâide, 5/73.

c) Yüce Allah;

«انَّ اللّٰه لاَ يَغْفِرُ انْ يُشْرَكَ بِه وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ...»

"Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar. Allah'a ortak koşan da gerçekten büyük bir günah işlemiştir"[198] buyurmuştur. Bu âyet, şirkin dışındaki günahların, Allahu Teâlâ'nın bağışlayacağına delâlet etmektedir. Eğer Yahudi ve Hristiyanların küfürleri şirk olmasaydı, bu âyete göre Allahu Teâlâ'nın onları da affetmesi gerekirdi. Bu böyle olmadığına göre Yahudi ve Hristiyanların küfürlerinin şirk olduğu anlaşılmaktadır.[199]

d) Hz. Peygamber (sav)'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber bir komutana emir vererek şöyle demiştir:

«اذا لَقِيتُم عَدَداً مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَادعُهُم الى الاسْلاَمِ فَانْ أجَابُوكَ فَاقْبَلْ مِنْهُمْ وَانْ أَبَوا فَادْعُهُمْ الى الجِزيَةِ وَعقد الذِّمَّة. فَانْ أجَابُوكَ فَاقْبَلْ مِنهُمْ وَكُفَّ عَنهُم»

"Müşriklerden bir topluluğa rastladığın zaman, onları İslâm'a dâvet et!. Eğer onlar dâvetine icâbet ederlerse onlardan bu hususu kabul et. Eğer onlar diretip yüz çevirirlerse, onları cizyeye ve zimmî olmaya dâvet et. Eğer onlar senin bu dâvetine icâbet ederlerse, bunu kabul et ve onlardan elini çek."[200]

Hz. Peygamber, onlardan cizye ve zimmet akdini kabul eden kimseleri, müşrik diye adlandırmıştır. Böylece bu zimmînin müşrik olarak adlandırılacağına delâlet etmektedir.[201]

198) en-Nisâ, 4/48.
199) er-Râzî, et-Tefsiru'l-Kebir, VI, 56; X, 123, 124.
200) Müslim, a.g.e., K. Cihâd (32), bâb: 2, nr. 3, (II, 1357).
201) er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebir, VI, 57.

2- Bazı âlimler ise, “müşrik” kelimesinin sadece puta tapanları kapsadığını, kitap ehlinin “müşrik” lafzının içine girmediğini söylemişlerdir. Bu görüşü savunan âlimler şu şekilde delil getirmişlerdir:

a) Kur'ân, kitap ehline müşrik demiyor. Daima kitap ehli ile müşrikleri ayırdediyor. Bu da, kitap ehlinin “müşrik” kelimesinin kapsamına girmediğine delâlet eder.[202] Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

«مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ...» *“Kitap ehlinden olan kâfirler de, müşrikler de size Rabb'inizden bir hayır indirilmesini istemezler.”*[203]

«اِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارٰى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا...»

“İnananlar, Yahudiler, Sabiîler, Hristiyanlar, Mecûsiler ve (Allah'a) ortak koşanlar...”[204]

«لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ...» *“Kitap ehlinden kâfir olanlar ve müşrikler...”*[205]

Yüce Allah, bu âyetlerde, her iki grubun arasını ayırarak, onlardan birini diğerine atfetmiştir ki, bu da farklılığı gerektirir. Böylece kitap ehlinin müşriklerden sayılmadığı anlaşılmaktadır.[206]

b) Ayrıca Yüce Allah:

«لَتَجِدَنَّ اَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ اَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ اَقْرَبَهُمْ

202) er-Râzî, a.g.e., a.y; Ateş, a.g.e., I, 382.
203) el-Bakara, 2/105.
204) el-Hac, 22/17.
205) el-Beyyine, 98/1.
206) Bkz, et-Taberî, a.g.e., II, 376, 377; er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebir, VI, 57; İbn Kesir, a.g.e., I, 255; el-Alûsî, a.g.e., II, 118; Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, I, 382.

مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوآ اِنَّا نَصَارٰى ذٰلِكَ بِاَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا وَاَنَّهُمْ لَايَسْتَكْبِرُونَ» *"İnananlara en yaman düşman olarak Yahudileri ve (Allah'a) ortak koşanları bulursun. İnananlara sevgice en yakınları da, biz Hristiyanlarız diyenleri bulursun. Çünkü onların içlerinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar"*[207] buyurmaktadır. Bu âyette de Allah müşriklerle, ehl-i kitabı ayırmıştır. Böylece kitap ehlinin müşriklerden sayılmadığı anlaşılmaktadır.

c) Hz. Peygamber (sav) zamanında Hristiyanlar arasında üçleme inancı hakimdi ve onlar, İsa'nın Allah'ın oğlu olduğuna inanıyorlardı. Buna rağmen Kur'ân bu Hristiyanları kâfir kabul etmekle beraber müşrik saymamıştır.

d) Kitap ehlini müşriklerle bir tutmak doğru değildir. Çünkü müşriklerle evlenmeyi yasaklayan âyet, müşrik Araplar hakkındadır. Zîra hicretin ilk yıllarında müslümanlarla müşrik Araplar arasında akrabalık ilişkileri, evlenmeler devam ediyordu. Hatta son nâzil olan surelerden Tevbe sûresindeki:

«يَا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا اٰبَاءَكُمْ وَاِخْوَانَكُمْ اَوْلِيَاءَ اِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْاِيمَانِ» *"Ey inananlar, eğer imâna karşı küfrü seviyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi velîler edinmeyin"*[208] âyetinin ifadesinden, bu münasebetlerin, tâ hicretin son yıllarına kadar sürdüğü anlaşılmaktadır.[209]

a) Şirkin Büyük Günah Oluşu

Kur'ân, şirki, en büyük günahlardan sayar. Özellikle affedilmez oluşunu belirterek böyle bir fiili, insanların

207) el-Mâide, 5/82.
208) et-Tevbe, 9/23.
209) Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, I, 382.

işlememesini ister. Şirkin büyük günah oluşu, insanın yaratılmış olduğunu unutarak kendisini tesadüfün veya âdi bir maddenin îcadı olarak görmesinden dolayıdır. Zîra insan, Allah'a ortak koşunca, hem kendisinin yaratılışını hem de içinde yaşamış olduğu bu muhteşem ve insan üstü bir düzenle düzenlenmiş olan bu âlemdeki Allah'ın varlığının ve birliğinin delillerini görmezlikten gelir. Eğer insan bütün varlıkların tek Yaratıcı'ya olan delâletini kavramak istemezse, ilâhî kitapların ve peygamberlerin, Allah'ın varlığını ve birliğini ilan etmelerine karşı kulaklarını tıkarsa, belki zerreler, kelimeler adedince Yüce Allah'a karşı isyan etmiş olur.[210]

Bütün peygamberler, şirkin haram olduğunu ümmetlerine tebliğ etmişlerdir. Nitekim âyette:

«قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ اَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا...»

"De ki: 'Gelin, Rabb'inizin size (neleri) haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın..."[211]

«قُلْ اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّىَ الْفَوَاحِشَ مَاظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْاِثْمَ وَالْبَغْىَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَاَنْ تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ مَالَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَالَا تَعْلَمُونَ»

"De ki: 'Rabbim, ancak kötülükleri, gerek açığını, gerek gizlisini; günahı ve haksız yere saldırmayı; hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi, Allah'a ortak koşmayı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyler söylemenizi haram etmiştir.' "[212]

Bu ilâhî beyanlar, Allah'a herhangi bir şekilde şirk koşmanın büyük bir isyan olduğunu anlatır. Çünkü şirkin

---

210) Macit, a.g.e., s. 31.
211) el-En'âm, 6/151.
212) el-A'raf, 7/33.

her türlüsü Allah'a karşı yapılan büyük bir günahtır.[213] Kur'ân Allah'ın birliğinin delili olan insana, kâinata ve ilâhî kitaplara nazarları çevirerek;

«فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ..» *"... Öyleyse siz de, bile bile Allah'a eşler koşmayın"*[214] der. İnsanın aklı ve fikri enerjisinin tükenişi olan şirk bataklığına düşmemeyi öğütler.

Kur'ân, şirkin affedilmez bir günah oluşunu da şöyle belirtir:

«اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُ..» *"Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar."*[215] Rivâyete göre Peygamber (sav): *"Allah bütün günahları affeder"* cümlesini okudu. Bir sahabî, Rasûlullah (sav)'e: *"Allah şirki de affeder mi?"*diye sordu. Bu âyet nâzil oldu.[216] Kur'ân ana-babaya saygıyı tekrar tekrar emrettiği halde, din konusunda müşrik ana-babaya itaati dahi yasaklamıştır. Yine Peygamber (sav): *"Allah, kendisine hiçbir şeyi ortak koşmayan her kulu bağışlar"* [217] buyurmaktadır.

Kendini düşünen, hayatın ve kâinatın anlamını tahlil etmeye çalışan bir insan, şirk koşmakla Hak'dan yüzünü çevirmiştir. Gerçekte ise şirkin büyük günah ve affedilmez oluşu, insanın yaratılış gerçeğini kavramak istememesi ve kâinatta cereyan eden sayısız olayların, belgelerin dilini anlamamasıdır. Sayısızca olguların yalanlanması, insanı

---

213) Elmalılı, a.g.e., III, 2092.
214) el-Bakara, 2/22.
215) en-Nisâ, 4/48.
216) el-Kurtubî, a.g.e., V, 245; el-Endülûsî, Ebû Hayyan, el-Bahru'l-Muhît, Riyâd trs, III, 268.
217) Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned, II, 268.

bağışlanmaz bir isyana götürmektedir. Yüce Allah bağışlamasını, müşrikten kesmiştir.

b) Şirkin Azaba Vesîle Oluşu

Bu dünyada Allah'ın halifesi olarak yaratılan insan, bu insanların içinden seçilen peygamberler, Allah'ın bir ihsanı olarak ilâhî vahye muhatap olmuşlar ve Allah'tan aldıkları emirlerle insanlığı Hakk'a, saadete ve doğruluğa dâvet etmişlerdir. Her varlık, kendine mahsus bir dil ile Yüce Allah'ın varlık ve birliğini tesbih etmektedir.

Şirk büyük bir günah olduğundan Yüce Allah onu affetmez. İyiyi ve kötüyü ayırt etmenin temel çizgisi şirktir. Kâfir, küfre hak diye inanıp af ve bağışlanma istemediği için, onu affetmek, hikmetin bir gereği değildir.[218]

Kur'ân, şirkin şiddetli bir azaba vesile olduğunu defalarca vurgular.

«انَّ اللهَ لاَ يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَآءُ..»

"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başka her şeyi dilediğine bağışlar..."[219]

«اِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ اَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ * لَوْ كَانَ هٰؤُلَاءِ اٰلِهَةً مَا وَرَدُوهَا وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ»

"Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennemin odunusunuz. Siz (odun gibi) oraya gireceksiniz. Eğer onlar tanrı olsalardı oraya girmezlerdi. Oysa hepsi orada ebedî kalacaklardır."[220]

---

218) Girîdî, Sırrı, Nadü'l-Kelam fi Akâidi'l-İslâm, İst. 1324, s. 249; el-Endülûsî, Ebû Hayyan, a.g.e., III, 268.
219) en-Nisâ, 4/116.
220) el-Enbiyâ, 21/98, 99.

«وَلَقَدْ اُوحِىَ اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ اَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ» *"Sana ve senden öncekilere şöyle vahyedildi: 'Andolsun, eğer (Allah'a) ortak koşarsan amelin boşa çıkar ve ziyana uğrayanlardan olursun!"*[221]

«وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللهِ اِلهًا آخَرَ لاَبُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَاِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ اِنَّهُ لاَيُفْلِحُ الْكَافِرُونَ»

"Kim Allah ile beraber, varlığını ispat edecek hiçbir delil bulunmayan bir tanrıya taparsa, onun hesabı, Rabb'inin yanındadır (onu Allah cezalandırır), çünkü kâfirler iflah olmazlar."[222]

«اَلَّذِى جَعَلَ مَعَ اللهِ اِلهًا آخَرَ فَاَلْقِيَاهُ فِى الْعَذَابِ الشَّدِيدِ»

"O ki Allah ile beraber başka tanrılar edindi, bundan dolayı onu çetin bir azaba atın."[223]

«...وَلاَ تَجْعَلْ مَعَ اللهِ اِلهًا آخَرَ فَتُلْقَى فِى جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُوراً»

"... Allah ile beraber başka tanrı edinme, sonra kınanmış, (Allah'ın rahmetinden) uzaklaştırılmış olarak cehenneme atılırsın."[224]

Yukarıdaki âyetlerde de görüldüğü gibi, Allah'tan başka tapınılan her şey, tapanla beraber cehennem azabına girecektir. Allah'ın birliğine şehâdet edip, O'nun rızasını isteyene, cehennem ateşi haram kılınmıştır. Şirk ehlinin tümü ateşe girip, orada sürekli kalacaklardır. Puta tapmanın ve Allah'ın birliğine muhalif olan bir inancı paylaşmanın bedeli budur. Allah'ın varlığına ve birliğine delâlet eden sonsuz belgeleri inkârın cezası sürekli cehennemde kalmaktır.

221) ez-Zümer, 39/65.
222) el-Mü'minûn, 23/117.
223) el-Kaf, 50/26.
224) el-İsrâ, 17/39.

c) Şirkin Zulüm Oluşu

Zulüm, bir şeyi gerekli olan yerden kaldırıp başka bir yere koymaktır.[225] Kasıttan meyletmektir. Allah, dirilten, öldüren, rızık veren, nimetlendiren ve şerîki olmayan Rab'dır. Başka bir şey Allah'a ortak koşulduğu zaman en büyük zulüm olur. Çünkü o zaman rızkı, nimeti, hayatı, ölümü, Allah'a değil de başkasına isnad[226] etmiş oluruz. Bu ise haksızlıktır. Çünkü bu fiillere ve sıfatlara hakiki anlamda sahip olan yalnız Allah'tır.

«اَلَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا اِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ اُولَئِكَ لَهُمُ الاَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ»

"İnananlar ve imânlarına şirkin zulmünü bulaştırmamış olanlar... İşte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır" âyeti[227] nâzil olunca, Rasûlullah (sav)'ın ashabı büyük bir itina ile bu âyeti inceleyip anlamaya çalışmış ve ümitsizliğe kapılmıştır. Bizim hangimiz nefsimize zulmetmiyoruz, sorusu tartışılırken, Hz. Peygamber (sav): *"Bu zulüm sizin anladığınız gibi değildir. O Lokman (as)'ın oğluna söylediği gibidir."*[228] Çünkü o oğluna:

«يَا بُنَيَّ لاَ تُشْرِكْ بِاللّٰهِ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ» *"Yavrum Allah'a ortak koşma. Çünkü şirk, elbette büyük bir zulümdür"*[229] demişti.

O halde Kur'ânî tâbirle şirkin diğer adı zulümdür.

«فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِمَا تَقُولُونَ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلاَنَصْرًا وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا» *"İşte (tanrı) dedikleriniz de sizi yalanladılar. Artık ne (azabı geri) çevirmeye gücünüz yeter, ne de*

225) İbn Manzûr, a.g.e., II, 649.
226) İbn Manzûr, a.g.e., II, 650.
227) el-Enâm, 6/82.
228) Müslim, a.g.e., K. İmân (1), bâb: 56, nr, 197, (I, 114).
229) Lokmân, 31/13.

(kendinize bir yardım bulabilirsiniz. Sizden kim zulmederse ona büyük bir azap tattırırız."[230] «وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ» *"Sizden kim zulmederse"* ifadesi *"sizden kim şirk koşarsa ve şirk üzere ölürse"* şeklinde açıklanmaktadır.[231]

Kur'ân-ı Kerîm, iftirâ ile zulmün belli bir açıdan sonra kesiştiği noktanın temel özelliğini de belirterek iki kavram arasındaki çelişki üzerinde durur:

«وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ قَالَ اُوحِيَ اِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ اِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ...»

"Allah'a karşı yalan uyduran, ya da kendisine bir şey vahyedilmemiş iken 'Bana da vahyolundu' diyenden ve 'Ben de Allah'ın indirdiği gibi indireceğim!' diyenden daha zâlim kim olabilir?..."[232] Bu âyette iftira, zulüm kâfirlerin sıfatı olarak gelmektedir. Şirk kelimesi çirkin; bunun müsbet karşılığı tevhid kelimesi güzeldir. Çirkinin güzel yerine konması mümkün olmadığı halde, iftira yoluyla öyle gösterilmesi zulümdür.[233] Şirk düşüncesi Allah'ın saygıdeğer kıldığı, şeref verdiği insan nefsini yaratılana ibadet ettirerek alçaltmaktadır. Mâbud olması mümkün olmayan şeyleri, mâbud yerine koymak, büyük bir haksızlık ve çelişkidir.

d) Şirkin Tefrika Oluşu

Kâinat bir sistemdir! İnsanın eli karışmadığı müddetçe, bütün varlıkların arasında çok güçlü bir birliğin, dengenin varlığı görünür. Zîra Yüce Allah:

---

230) el-Furkân, 25/19.
231) el-Kurtubî, a.g.e., XIII, 12.
232) el-En'âm, 6/93.
233) el-Beydâvî, a.g.e., I, 545.

«الَّذى خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرٰى فى خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ»

"O, yedi göğü, birbiri üzerinde tabaka tabaka yarattı. Rahman'ın yaratmasında bir aykırılık, uygunsuzluk görmezsin. Gözünü döndür de bak, bir bozukluk görüyor musun?"[234] buyurmaktadır.

İnsanların çeşitli dillerden ve renklerden meydana geldiği bir gerçektir. Kur'ân, bir realite olarak bunu kabul eder. İnsanların böyle yaratılması ihtilafa, çarpışmaya değil, birbirini tanımaya, toplum hayatında yardımlaşmaya sebep olması içindir. Nitekim Yüce Allah:

«يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا..»

"Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık..."[235] buyurmaktadır. Kur'ân, toplum hayatını fertlerden, ailelerden kabilelerden meydana gelen bir ordu, bu orduyu birleştiren sağlam bağlarla tek vücut olmuş, kâinat gibi muhteşem vahdeti ifade eden bir birlik olarak görmek istemektedir. Bu birliği sağlayacak değerleri de ortaya koymuştur. Bir olan Allah'a inanmak, peygamberlere inanmak, kitaplara inanmak birliği ve kardeşliği gerektiren unsurlardır.

Kur'ân, genel fıtratı kavrayarak bir ruh ile, geniş hak vicdanı ile hareket etmeyen müşriklerin tefrikacı olduklarını anlatır. Zîra müşriklerin herbiri kendi çıkarını gözetir. İnsan ve kâinat hakkındaki görüşleri sığdır. Davranışları heva ve hevesten beslenir.[236] Bu psikolojik yapı onları öbek öbek olmaya götürür. Onlarda hak değil,

234) el-Mülk, 67/3.
235) el-Hucurât, 49/13.
236) Elmalılı, a.g.e., VI, 3826.

menfaat esastır.

Kur'ân:

«وَلاَ تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ * مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ»

"(O, müşriklerden olmayın ki onlar), dinlerini parçaladılar ve bölük bölük oldular. Her zümre de kendi yanındakiyle sevinmektedir"[237] tesbitini yapmaktadır.

Bu âyet, bâtıl düşüncelere sapıp bölünen müşriklerin tutumunun kötülüğünü ortaya koymaktadır. Müslümanların da onlar gibi keyiflerine uyarak bölünmelerini yasaklamaktadır.

3. Şirkle İlgili Diğer Kavramlar

Buraya kadar şirk kavramını tahlil etmeye çalıştık. Şirk kavramının küfr kavramıyla ilgisi olduğu gibi daha başka kavramlarla da ilgisi vardır. Bunlar; misl, iftira gibi kelimelerdir. Bu kelimeler şirkin semantik sahasını oluşturmaktadır. Şimdi, bunları incelememiz yerinde olur kanaatindeyiz.

a) Misl: (مِثْلٌ)

Misl; "benzer, eş ve denk" demektir.[238] Veya "iki şeyin özde birbirine tam olarak benzemesi"dir.[239] Başka bir deyişle, "iki şeyin arasında bir farkın olmaması"dır.[240] Allah'a benzer, eş ve denk bir ilâhın olduğuna inanmaktır.

237) er-Rûm, 30/32.
238) Bursevî, İsmail Hakkı, a.g.e., I, 78, 79.
239) el-Cüveynî, K. İrşâd, s. 34.
240) Pezdevî, Ebû Yüsr Muhammed, Ehl-i Sünnet Akaidi, çev. Şerafettin Gölcük, İst, 1981, s. 35.

Cüveynî (Ö.478/1085): "İki şeyden her biri, diğerinin yerine geçer, vâcip ve câiz olan özellikler her ikisinde aynı seviyede olursa misl olur. Veya her iki mevcut taşıması gereken özelliklerin câiz olması konusunda eşitse, bunlar birbirinin mislidirler, biri için vâcip diğeri için de vâcip olan her iki mevcut birbirinin mislidir"[241] der. İki şeyin, taşıdığı özelliklerin müsavî olmasıdır. Ancak, "mümaselet" sözüyle hakikî birlik kastediliyorsa, bu manâda benzemenin bulunmadığı gayet bellidir. Şayet bir şeyin diğerinin yerini tutması, iki şeyin her birinin diğerinin yaptığı her işi yapabilir durumda olması kastediliyorsa, bilinmelidir ki kâinatta hiçbir şey, Allah'ın sıfatlarından olan hiçbir şeyin yerini tutamaz.[242]

«لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ» *"Allah, hiçbir şeye benzemez, O, işitici ve görücüdür"*[243] âyeti mutlak tenzihi ifade etmektedir. "Zıd, nidd, nazir, şebih, küfuv" kelimeleri hemen hemen "misl" kelimesi ile aynı anlamları ihtivâ ederler. "Nidd" eş, "misl" de denk anlamına gelir. Kur'ân'da genelde " جعل " mastarı ile beraber kullanılır. Bunun anlamı, Allah için hangi şeyden olursa olsun misl tasavvur edilen şey uydurmadır.[244]

Yüce Allah:

«فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» *"Allah'a meseller vermeğe, (birtakım benzerler ortaya çıkarak Allah'ı onlara benzetmeğe ve O'nu, koştuğunuz ortaklarla kıyaslamaya) kalkmayın!. Çünkü Allah (benzetme yapmayı)*

241) el-Cüveynî, eş-Şâmil fi Usûli'd-Dîn, Mısır 1969, s. 292.
242) et-Taftazânî, Şerhu'l-Akâid, s. 74.
243) eş-Şûrâ, 42/11.
244) el-Kurtûbî, a.g.e., I, 230; Elmalılı, a.g.e., I, 267.

bilir, siz ise bilmezsiniz!"[245] buyuruyor. Yani mutlak bilgisi olmayan ilâh olamaz. O halde Allah'ın zatında, fiillerinde ve sıfatlarında misli yoktur. Diğer bir âyette Yüce Allah:

«وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللهِ أَنْدَاداً يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللهِ...»

"İnsanlardan kimi, Allah'tan başka eşler tutar, Allah'ı sever gibi onları severler"[246] buyurmaktadır. Allah'tan başka şeylere de Allah'ın sıfatları gibi sıfatlar verirler. Veya Allah'ı sever gibi başka şeyleri severler. Allah'ın verdiği nimetleri de sebeplerden bilirler. Oysa insanı yaratan, yağmuru gönderen ve rızkı veren yalnız Allah'tır.[247] Fiillerinde yaratılana benzemeyen, zâtında ve sıfatlarında da benzemez.

b) İftirâ: (افْتِرَاءٌ)

İftira kelimesi Arapça "Fe-Ri-Ye: فرى " fiil kökünden gelmekte olup, bu fiilin iftial babındaki mastarıdır. İftirâ kelimesi lügatte, "yalan uydurmak" anlamına gelmektedir.[248]

Şirk, Allah'ın aleyhine yalan uydurmak anlamında da kullanılmaktadır. Zîra, putperestlik, gerçekte hiçbir varlığı bulunmayan eşyalara birtakım sıfatlar vererek: Allah'ın yüceliğine yakışmayan vasıflarla Allah'a iftirâ etmekten ibârettir.[249]

«هَؤُلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللهِ كَذِباً» *"Şunlar, şu kavmimiz, O'ndan başka*

245) en-Nahl, 16/74.
246) el-Bakara, 2/165.
247) İbn Kesir, a.g.e., I, 57, 58.
248) el-Cevherî, a.g.e., VI, 2454; İbn Manzûr, a.g.e., II, 1092.
249) Macit, Nadim, a.g.e., s. 29.

tanrılar edindiler. Onların tanrı olduğuna açık bir delil getirmeleri gerekmez miydi?. Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir?"[250]

Bu âyet, delilsiz, sırf taklit olsun diye putlara tapanlara hitap ediyor. Çünkü putlara tapmanın hiçbir delili yoktur. Uydurmadan ibarettirler. Allah'a ortak nisbet etmek yalan ve iftirâdır. Kim Allah'a ibâdette Allah'ın yarattıklarını O'na ortak koşarsa büyük bir iftirâda bulunmuş demektir. Allah'a bu şekilde ortak koşan kişi yalancı ve iftirâcıdır.[251]

Allah'a iftirânın diğer bir çeşidini de Kur'ân şöyle anlatıyor:

«وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَى اللهِ الْكَذِبَ اِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ»

"Dillerinizin yalan yere nitelendirmesinden ötürü 'şu helaldir, şu haramdır' demeyin, sonra Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Allah'a karşı yalan uyduranlar ise iflâh olmazlar."[252]

Bu âyette öyle: "Kendi dillerinizle şu helâl, şu haramdır deyip Allah'a iftirâ etmeyiniz" buyruluyor ve kendi uydurma sözleriyle Allah'ın yarattığı şeyler üzerine yasaklar koyup bunları Allah'ın buyruğu gibi gösterenlerin iflâh olmayacakları vurgulanıyor. Böylece birtakım akıl yürütmelerle, kıyaslarla Allah'ın mubah kıldığı yiyecekler üzerinde yasaklar koymanın, Allah'a karşı büyük saygısızlık olduğu anlatılıyor.[253] Helâl ve haram olan şeyleri belirleyen, kural-

250) el-Kehf, 18/15; Yûnus, 10/17; el-En'âm, 6/21; el-Ankebût, 29/68.
251) et-Taberî, a.g.e., V, 126.
252) en-Nahl, 16/116.
253) Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, V, 156.

ları koyan Allah'tır.[254] Allah'ın hüküm koymadığı herhangi bir meselede uydurarak Allah adına kural koymak, Allah'a ortak koşmak olarak değerlendirilmiştir.

İftirâ, ilâhlığında Allah'a ortaklar bulunduğu ve onların da tapınmaya değer olduğu iddiasıdır. Bizzat Allah'ın, şunu veya bunu kendi özel çevresi yaptığı ve ilâhî niteliklerin onlara da verildiği düşüncesi ve sözleri iftiradır. Melekler, Allah'ın kızlarıdır, *"onlar Allah katında bize şefaat edeceklerdir"* gibi sözler de iftirâdır.[255]

Kur'ân, Allah'a iftiranın bir misalini şöyle zikreder.

«وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَاللَّهِ لَتُسْئَلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ»

"Kendilerine verdiğimiz rızıktan, (hiçbir şey) bilmeyen (tanrı)lar(ın)a pay ayırıyorlar. Allah'a andolsun ki siz, bu uydurduğunuz şeylerden mutlaka sorulacaksınız."[256]

Müşrikler, toprak ürünlerinin bir kısmını şükür olarak putlara ayırıyorlardı. Zîra onlar, rızkın bol olması ile putlara yaptıkları ibadetler arasında bir bağ kuruyorlardı. Kendileri için nimetin çok olmasına vesile olan putlara ürünlerden pay ayırmakla güya şükrediyorlardı.[257] Bütün canlılara rızık verenin Allah olması nedeniyle onlar, bu davranışlarıyla hem Allah'a hem de putlara iftira ediyorlardı.

---

254) el-Kurtubî, a.g.e, X, 196.
255) Mâcit, a.g.e., s. 30.
256) en-Nahl, 16/56.
257) el-Kurtubî, a.g.e., VII, 89; Ayr. Bkz., Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, III, 239.

D. NİFAK KAVRAMI

Nifâk ve Münâfık kelimelerinin aslı hakkında çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Kelimenin ıstılâhî anlamının iyice kavranabilmesi için, kelimenin aslı ve türevleri üzerinde durmak yerinde olur.

1. Lügat Yönünden Nifâk Kavramı

Nifâk kelimesi Arapça "Ne-Fe-Ka: نَفَقَ " fiil kökünden gelmekte olup[258] mastardır. Bu fiilin Arapça lügatte çok çeşitli anlamı vardır. Bu anlamları şöyle sıralayabiliriz:

a) *Tükenmek, azalmak:* Araplar, bir kişinin malı, parası ve yemeği azaldığı zaman «نَفَقَ مَالُهُ وَدِرْهَمُهُ وَطَعَامُهُ» "Malı, parası ve yemeği azaldı" derler.[259] Ayrıca "azık tükendi" anlamında «نَفَقَ الزَّادُ يَنْفَقُ نَفَقًا» derler.[260]

b) *Ruhu çıkmak, ölmek:* Araplar, hayvan öldüğünde; «نَفَقَتِ الدَّابَّةُ نُفُوقًا» "hayvan öldü" derler.[261] Nitekim bir şâir bu anlamda şöyle söylemiştir:

«نَفَقَ الْبَغْلُ وَأَوْدَى سَرْجُهُ ، فِي سَبِيلِ اللهِ سَرْجِي وَبَغْلُ» "Katır öldü semerini bıraktı, katır ve semerim Allah yolunda feda olsun."[262]

c) *Eşyaya rağbetin çok olması ve alış-verişin artması:* Araplar, bu manâda: («نَفَقَ الْبَيْعُ يَنْفَقُ نَفَاقًا» "Alış-veriş çok

---

258) Jeffery, a.g.e., s. 272.
259) el-Cevherî, a.g.e., IV, 1560; İbn Fâris, a.g.e., V, 455; İbn Manzûr, a.g.e., III, 693.
260) el-Cevherî, a.g.e., a.y.
261) el-Cevherî, a.g.e., a.y.; Râğıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 765; ez-Zemahşerî, Esâsü'l-Belâğa, s. 649.
262) İbn Manzûr, a.g.e, III, 693.

oldu) derler. Eşyaya rağbet çok olduğunda ise; «نَفَقَتْ السِّلْعَةُ تَنفُقُ نِفَاقاً» "eşyaya rağbet çok oldu, fiyatı arttı", derler.[263]

d) *Yara kabuk bağlamak:* Yara kabuk bağladığı zaman, «نَفِقَ الْجُرْحُ نُفُوقاً» "Yara kabuk bağladı" denilir.[264]

Nifâk kelimesinin Arapça hangi kökten türemiş olduğu hususunda ihtilâf edilerek, şu görüşler ileri sürülmüştür:

1- Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "Bu kelime, Arapların, 'tarla faresi yuvası' manâsına kullandıkları «نَافِقَاءُ الْيَرْبُوعِ» tabirinden alınmıştır. Çünkü tarla faresi ve köstebeğin yuvasının iki ağzı vardır, birisine "el-Kasiâu / الْقَاصِعَاءُ"; diğerine de "en-Nafikâu / النَّافِقَاءُ " denilir. Tarla faresi, bu kapılardan hangisinden yakalanmaya çalışılırsa, diğerinden çıkar kaçar."[265]

İşte, bundan dolayı münâfık da böyle isimlendirilmiştir. Çünkü, kendisi için iki çıkış yolu koymuştur; birisi İslâm olduğunu ifade etmesi, diğeri de kâfir olduğunu saklamasıdır. Bu ikisinden, hangisi hususunda onu yakalamak istersen, o diğerinden çıkıp kurtulur.[266]

2- İbnü'l-Enbârî ise, münâfık kelimesinin, tünel (alt geçit) manâsına gelen "en-Nefak / النَّفَقُ" kelimesinden olduğunu, bunun, "insanın tünelde kendisini gizlediği gibi, münâfık da İslâm ile kendisini saklar" manâsında

---

263) İbn Manzûr, a.g.e., a.y.; ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, VII, 79.
264) el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 1195; ez-Zebîdî, a.g.e., a.y.
265) el-Cevherî, a.g.e., IV, 1560; İbn Manzûr, a.g.e., III, 694; ez-Zebîdî, a.g.e., a.y.
266) er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebir, III, 134; Küçükkalay, Hüseyin, Kur'ân Dili Arapça, Konya 1969, s. 163.

olduğunu söylemiştir.[267]

3- Bu ifade, "tarla faresi yuvası" anlamına gelen, "en-Nafikâu / النَّافِقَاءُ" kelimesinden alınmıştır. Fakat bu Ebû Ubeyde'nin zikrettiği şekilde değil, şu şekildedir: "Nâfikâ", tarla faresinin toprağın altında kazıp yaptığı bir odadır. Sonra tarla faresi bu odanın toprağın üstüne çıkış yerini ince bir toprakla örter. Böylece bir şüpheye düştüğünde, o ince toprağı başıyla iter ve çıkar kaçar. İşte bundan ötürü münâfığa da "münâfık" denmiştir. Çünkü o, içinde küfrünü saklar. Sen onu eşelediğinde, kendisinden o küfrü atar ve İslâm'a sarılmış görünür.[268]

İslâm âlimleri bu kelimenin türevini böyle açıklarken İslâm Ansiklopedisi'nde münâfık maddesini yazan F. Buhl, bu kelimenin "Râfizî" anlamını taşıyan "Münâfek"den, veya "ayrılmak, kararsız olmak" anlamlarını ihtiva eden "Nâfekâ"dan alınmış olabileceğini ileri sürer.[269] Zebidî ise bunun İslâmî bir isim olduğunu, küfrünü gizleyip imân izhar etmek şeklindeki anlamıyla arapların bunu daha önce bilmediklerini söyler.[270]

Dinde ise nifâk; bazı sebepler yüzünden İslâm'a girip zahiren Müslüman görünmek, içten içe ise, inançsızlığını ve inkârını gizlemektir. Buna göre Şeriatın bir kapısından girip, başka bir kapısından da çıkmak anlamını ihtiva eder. Nitekim Yüce Allah: «انَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» "*...Münâfıklar; işte yoldan çıkanlar onlardır*"[271] sözüyle buna dik-

267) Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 765; İbn Manzûr, a.g.e., III, 694.
268) er-Râzî, a.g.e., a.y.; el-Kurtubî, a.g.e., I, 195; İbn Manzûr, a.g.e., a.y.; ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, VII, 79.
269) Buhl, F., "Münâfık mad.", İslâm Ansiklopedisi, VIII, 800.
270) ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, VII, 79.
271) et-Tevbe, 9/67.

kat çekmiştir.

2. Kur'ân-ı Kerîm'de Nifâk ve Münâfık Kavramı

Kur'ân-ı Kerîm'de nifâk 5 yerde «نِفَاقٌ» şeklinde mastar olarak, 32 yerde de «مُنَافِقُونَ ومُنَافِقٌ» "münâfık ve münâfıkûn" şeklinde ism-i fâil olarak geçmektedir. Bu âyetlerin genel değerlendirilmesi yapıldığında, Kur'ân'ın bu kavramı, "dıştan mü'min görünüp içinden inkâr eden iki yüzlü insanlar" için kullandığını görmekteyiz.

Ne zaman kâfir bir toplumda Allah'ın daveti zafere ulaşır, Allah kelimesi yücelir, insanlar akın akın Allah'ın dinine girer, küfrün kuvveti temelinden sökülür, kâfirlerin hükümranlığı yok olur, kuvvet ve kudret Müslümanların eline geçerse; işte o zaman mü'minlerle beraber İslâm toplumunda imânsız münâfıkların bulunması mümkündür. Münâfıklar Müslümanların hakimiyetinden korktukları için, kâfirlerle beraber açık bir şekilde inkârları üzere kalmazlar. Küfür (inkâr)lerini gizleyip, İslâm'ı izhar ederler.

Gâlibiyet, hâkimiyet ve otorite kâfirlerde olduğu müddetçe münâfıklık ortaya çıkmaz. Çünkü bu durumda inkârlarını açığa vurup, İslâm'a karşı direnmelerinden hiçbir korkuları yoktur. İşte bundan dolayı hicretten önce Mekke'de iken Müslümanlar içinde bir tek münâfık yoktu. Çünkü Mekke döneminde Müslümanlar azınlıkta, zayıf, güçsüz, kuvvetsiz ve otoritesiz idiler. Hâkimiyet ise Kureyş kâfirlerinin elinde idi. Fakat Rasûlullah (sav) ve Müslümanlar Medîne'ye hicret ettikten sonra, kuvvet ve hakimiyet Müslümanların eline geçmiş ve böylece İslâm toplumunda nifâk ve münâfıklık Medine devrinde ortaya

çıkmıştır.[272]

Nifâğın aslı; kâfirlik ve korkaklıktır. Küfür, münâfıkların kalplerinde gizlediği inkâr, korkaklık ise, gizlediği inkârının aksini (Müslümanlık gösterisini) açığa vurmasıdır. Bundan dolayı münâfık, korkak, alçak ve yüreksiz olur. Hileyi, eğilip bükülmeyi ve karanlıkta iş görmeyi becerir. Müslümanla karşılaştığı zaman, kendini müslümanmış gibi gösterir. Allah Teâlâ buyurur ki:

«وَاِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَاِذَا خَلَوْا اِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا اِنَّا مَعَكُمْ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ» *"Onlar inanmış olanlara rastladıkları zaman; 'inandık' derler. Fakat şeytanlarıyla yalnız kaldıkları zaman; 'biz, sizinle beraberiz, biz sadece (onlarla) alay ediyoruz' derler."*[273]

Münâfık kâfirden daha tehlikeli ve daha zararlıdır. Çünkü inkârda kâfirle eşit olup, hile ve saptırma bakımından ondan daha ileridir. Müslümanların saflarına sızma imkânı vardır. Fitnesi şiddetli ve uzun olur. Kesin olarak kâfirliği bilinen ve açık inkârı ile Müslümanları aldatması mümkün olmayan kâfire göre münâfıktan sakınmak daha zor olur. Münâfıklık gizli inkâra dayandığından, bunun esası, kalpte olan (niyet ve art maksatlar)ı gizlemektir. Münâfığı tanımanın yolu ise, üzerindeki ve davranışlarındaki nifâk (iki yüzlülük) alâmetlerinin görülmesidir. Bu alâmetler ortaya çıkınca, Müslümanlar bunlardan sakınır ve şerlerinden korunurlar. Münâfık, ister Allah ve Rasulünü inkâr edişini gizleyen katıksız bir münâfık olsun, ister Allah ve Rasûlünü tasdik etmekle

272) Zeydan, Abdülkerim, Usûlü'd-Da've, Bağdat 1981, s. 382; Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, I, 109.

273) el-Bakara, 2/14.

beraber bazı nifâk alâmetleriyle ve münâfıklık sıfatlarıyla tasdikine şüphe düşürmüş olsun, artık kimin üzerinde münâfıklık sıfatları görülürse, taşıdığı sıfat ve nifâk ölçüsünde o kimseye münâfıklık muamelesi yapılır.

3. Kur'ân-ı Kerîm'de Münâfıkların Vasıfları

Münâfıklık alâmetlerini Kur'ân-ı Kerîm bize âyetlerde şöyle belirtmektedir:

a) Kalplerinde Hastalık Olması

Allah Teâlâ âyette şöyle buyurur:

«فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضاً وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ»

"Onların kalplerinde hastalık vardır, Allah da hastalıklarını artırmıştır. Yalan söylemelerinden ötürü onlara acı bir azab vardır."[274]

Bu âyette Yüce Allah münâfıkların kalplerinde hastalık bulunduğunu bildirmektedir. Kalp hastalığı, kalbe isâbet eden bir çeşit fesattır. Sahibinin idrak ve iradesini bozar böylece gerçeği göremez olur, yahut da onu ters görür. Faydalı her gerçeğe karşı, kindarlığı nedeniyle iradesi bozulur. Zararlı her çeşit bâtılı sever. İnançlı kişiye eziyet vermeyen şeyler, hasta kalpli münâfıkları rahatsız eder. Münâfık ve hele hele katıksız münâfık, kalp hastalığından en büyük payı olan kimsedir. İmanın özünü kalbinde taşımakla beraber münâfık sıfatlarına bürünmüş kimsenin kalp hastalığından payı az değildir. En küçük bir şüphe, hasta kalpli kimsenin kalbinde birçok şüphelere yol açar.

274) el-Bakara, 2/10.

b) Yeryüzünde Fesat Çıkarmaları

Allah Teâlâ buyurur ki:

«وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ لاَ تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ قَالُوا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ * أَلاَ اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لاَ يَشْعُرُونَ»

"Onlara: 'Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın' denildiği zaman: 'Biz sadece düzelticileriz' derler. İyi bilin ki, onlar bozgunculardır; fakat anlamazlar."[275]

Münâfıklar fesat çıkarırlar fakat fesatçı olduklarını bilmezler. Hatta onlar kendilerini düzeltici sanırlar. Fesat; itidal ve istikamet halinden başka bir hale geçmektir ki, bu anlamda salahın zıddıdır. Burada fesada yol açan şey İbn Abbas'a göre; küfürdür, Allah'a isyan etmektir veya kendisiyle kâfirlerin safına geçip, onlara, mü'minlerin sırrını anlatmalarıdır. Veyahut fesat; doğruluğu ortadan kaldıran fitneler çıkarmak ve insanları birbirleriyle tutuşturup böylece insanlığın ve geçim kaynaklarının yok olmasına yol açmaktır.[276] Kısaca fesat, günah işlemek ve bunu emretmektir; sözlü ve amelî küfürdür. Çünkü yeryüzünde Allah'a isyan eden yahut isyanı emreden kimse, yeryüzünde fesat çıkaran kimsedir. Zîra yeryüzünün ıslâhı Allah'a itaat ile, fesadı da isyan iledir. Münâfıkların fesat çıkarmaları; onların inkârlığı, şüpheleri, yalanlamaları, Allah'a, Rasûlüne ve mü'minlere tuzak kurmaları şeklinde olur. Din düşmanlarıyla dostluk kurmak, Allah dostlarıyla ve dâvetçileriyle savaşmak gibi bilinen birtakım sıfatları da bunlardandır. Ayrıca münâfıklar mü'minler arasında da fesat çıkarmağa, bozgunculuk etmeye

275) el-Bakara, 2/11,12.
276) el-Alûsî, a.g.e., I, 152.

çalışırlar. Zîra Yüce Allah buyuruyor ki:

«لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ اِلاَّ خَبَالاً وَلاَ اَوْضَعُوا خِلاَلَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ
سَمَّاعُونَ لَهُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ»

"Sizin içinizde (sefere) çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı. Sizi fitneye (birbirinize) düşürmek için hemen aranıza sokulurlardı, içinizde de onlara kulak verenler vardı. Allah zalimleri bilir."[277]

Münâfıklar, müslümanları zayıflatıp çökertmeye, saflarını parçalamaya ve onları kendi aralarında birbirlerine düşürmeye hırs gösterirler. Bu âyet-i kerîme, onların bu çeşit taktiklerine dikkatlerimizi çekmektedir.

Müslümanlar, bazen kendilerine katılmayan birtakım çevrelerin, kendileriyle âhenk içinde çalışmadıkları ve savaşa çıkmadıklarından dolayı, kendilerine faydalarının dokunmadığına üzülürler. Fakat Allah onların bilmediğinden başkasını bilmektedir. Allah biliyor ki, bu kimseler her ne zaman Müslümanlarla birlikte savaşa çıksalar, mutlaka bozgunculuk yapmaktan kaçınmazlar. Söz taşımak, Müslümanlar arasına ayrıcalıklar, fitne ve buğz sokmak ve uydurma haberler çıkarmak suretiyle bozgunculuk yaparlar. Ne yazık ki Müslümanlar arasında bu çeşit münâfıklara kulak verecek kimseler de çıkmaktadır. Onların nasihatlarını gerçek kabul edecek veya onlara danışacak, sözlerini kabul edecek kimseler bulunur. Müslümanlar bunların durumunu bilmedikleri için farkına varmadan aralarına şerrin girmesine fırsat vermektedirler.[278]

---

277) et-Tevbe, 9/47.
278) İbn Kesîr, a.g.e., II, 361.

c) Yalancı ve Korkak Olmaları

Allah Teâlâ buyurur ki:

«وَيَحْلِفُونَ بِاللهِ اِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ * لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً اَوْ مَغَارَاتٍ اَوْ مُدَّخَلاً لَوَلَّوْا اِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ»

"Sizden olduklarına Allah'a yemin ediyorlar. Oysa onlar sizden değiller, fakat onlar korkak bir topluluktur. Eğer (sizden korunmak için) sığınacak bir yer, yâhut (barınacak) mağaralar, ya da sokulacak bir delik bulsalardı, hemen oraya doğru koşarlardı."[279]

Yalancılık ve yalan yere yemin etmek de münâfıkların sıfatlarındandır. Bu hususta Allah'ın Rasûlü (sav) şöyle buyurmaktadır:

«آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلاثَةٌ : اِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَاِذَا وَعَدَ اَخْلَفَ وَاِذَا ائْتُمِنَ خَانَ»

"Münâfığın alâmeti üçtür: 1- Konuştuğu zaman yalan söyler, 2- Söz verdiği zaman sözünde durmaz, 3- Kendisine bir şey emânet edildiği zaman, emânete ihânet eder."[280]

Yukarıdaki âyette, münâfıkların, kendilerinin müslümanlardan olduklarına dair yemin ettikleri haberi vardır. Gerçek ise tam bunun aksidir. Kendilerini yalan söylemeye iten sebep, küfürlerinin açığa çıkmasından korkmaları ve Müslümanlar tarafından cezalandırılacakları endişesidir. Müslümanlarla istemeyerek bir aradadırlar. Onlarla bir arada düşüp kalkmayı, onları görmeyi asla istemezler. Bundan dolayı her ne zaman İslâm'ı ve Müslümanları bir kuvvet ve muzaffer bir güç halinde görseler, keder ve

279) et-Tevbe, 9/56, 57.

280) Buhârî, a.g.e., K. İman (2), bâb: 24 (I, 14); Müslim, a.g.e., K. İman (1), bâb: 25, nr. 107 (I, 78).

üzüntü içinde olurlar. Çünkü bu onları üzer. Eğer bir sığınak, bir kale, bir mağara, bir delik görseler, onları görmemek ve sığınmak için oraya koşarlardı.[281]

d) Kötülüğü Emir ve İyilikten Sakındırmaları

Allah Teâlâ buyurur ki:

«الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ»

"Münâfık erkekler ve münâfık kadınlar birbirlerindendir. Kötülüğü emreder, iyilikten men eder ve ellerini sıkı tutarlar: Allah'ı unuttular, O da onları unuttu. Münâfıklar; işte yoldan çıkanlar onlardır."[282]

Münâfıklar, vasıfları îcâbı, kötülüğü emrederler, iyilikten men ederler. Çünkü onların hasta ruhları, insanların hayır işlerini görmeyi arzu etmezler. İnsanlar arasında şerrin ve kötülüğün yayılmasını arzu ederler. Bu, gönüllerinin arzu ettikleridir. Hak ehline kin ve öfke beslemekten hoşlanırlar. Hatta bu hak ehlinin, diğer günahkâr insanlarla kötülük işlemede eşit olmalarını isterler. Münâfıklar bu çirkin sıfatlarıyla beraber, Allah'ın arzu ettiği yolda hiçbir şey harcamazlar. Zîra onlar hayır ve iyilik yapmada ve bunları emredip yol göstermede çok cimridirler.[283]

e) Haksızlık ve Ahde Vefasızlıkları

Yüce Allah buyurur ki:

«وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰينَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ * فَلَمَّا اٰتٰيهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ * فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا اَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ»

281) Zeydân, a.g.e., s. 388.
282) et-Tevbe, 9/67.
283) Zeydân, a.g.e., s. 388, 389.

"Onlardan kimi de: 'Eğer Allah, lütfundan bize verirse elbette sadaka vereceğiz ve faydalı insanlardan olacağız' diye Allah'a and içti. Ne zaman ki Allah lütfundan onlara verdi, O'n(un verdiğin)e cimrilik ettiler ve yüz çevirerek (sözlerinden) döndüler. Kendisine verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı Allah, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalplerine iki yüzlülük sokmuştur."[284]

Münâfıklar Allah'a karşı haksızlığı, hıyâneti ve ahde vefasızlığı işlemekten dahi çekinmezler. Mü'minlerin aksine, hâinlik, haksızlık, insanlara ve Allah'a karşı ahde vefasızlık bunların bariz vasıflarıdır. Yukarıdaki âyet-i kerîme, münâfıklardan bazılarının Allah'a ahid ve mîsak vermiş olduklarını ve şöyle dediklerini bildirmektedir:

«وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰينَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ»

"Andolsun ki eğer Allah bize fazlından zenginlik verirse, şüphesiz malımızdan sadaka vereceğiz ve salihlerden olacağız." Fakat söylediklerine ne yazık ki vefa göstermemişler ve iddialarını tasdik etmemişlerdir. Onların bu münâfıkça hareketleri kendilerini cezâya çarptırdı. Kıyâmet günü Allah'a kavuşuncaya kadar kalplerinde bu nifâk yerleşecek ve kökleşecektir.[285]

Netice olarak diyebiliriz ki, asıl itibarıyle tarlalarda yaşayan köstebeğin yuvalarından biri olan " النَّافِقَاء / en-Nâfika"dan alınmış olan münâfık kelimesi, Kur'ân terminolojisinde yeni bir anlamda yani; "küfrünü gizleyen, imânı izhâr eden kişi" anlamında kullanılmıştır. Münâfık

284) et-Tevbe, 9/75-77.
285) et-Taberî, a.g.e., X, 188; İbn Kesîr, a.g.e., II, 373.

kelimesinin bu anlamıyla câhiliyye devrinde duyulmuş ve kullanılmış olduğunu zannetmiyoruz. Araştırmalarımız bu sonucu bize vermiştir. İşte böylece Kur'ân-ı Kerîm bu kelimeyi diğer birçok kelime gibi câhiliyye devrindeki kullanıldığı anlamdan farklı olarak, yeni bir anlam yükleyerek, kendi semantik sistemi içinde kullanmıştır. Kur'ân'ın Arap diline kazandırdığı yeni kavramlardan biri de işte budur.

İNANCIN KONUSU OLAN TEMEL KAVRAMLAR

İkinci Bölüm

İNANCIN KONUSU OLAN TEMEL KAVRAMLAR

Birinci bölümde Kur'ân-ı Kerim'de inançla ilgili; İman, Küfür, Şirk ve Nifak gibi temel kavramların semantik tahlilini yapmaya çalıştık, bu bölümde ise, iman esasları göz önünde bulundurularak inancın konusunu teşkil eden, sırasıyla İlâh, Allah, Melek, Kitab, Nebî, Resûl, Âhiret, Kaza ve Kader gibi temel kavramların semantik tahlilini yapacağız.

A. İLÂH VE ALLAH KAVRAMI

Allah kavramı İslâm inanç esaslarının ilki olup, çok önemli bir kavramdır. Allah, Kur'ân düşünce sisteminde en yüksek odak kelimedir. Derece ve önem bakımından ondan üstün bir kelime yoktur. Dolayısıyla bu bölümde ilk olarak bu kavramı incelememiz yerinde olur kanaatindeyiz.

1. Lügat Yönünden İlâh ve Allah Kavramı

a) İlâh Kavramı:

İlâh " أَلَهَ " kelimesinin lügat kitaplarında başlıca şu anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz.

1- " أَلِهْتُ الَى فُلاَن " Filana ısındım, alıştım.

2- " أَلِهَ الرَّجُلُ يَأْلَهُ " Korktuğu bir iş başına geldi.

" فَأَلَهَهُ غَيْرُهُ " başkası onu korudu, kurtardı.

3- " أَلَهَ الرَّجُلُ الَى الرَّجُلِ " Adam adama, aşırı sevgisinden dolayı yöneldi.

4- " أَلِهَ الْفَصِيلُ " Deve yavrusu anasına düşkün oldu.

5- " الآلة " Kelimesi "hicaplandı, örtündü, gizlendi" manâsına " لاه - يليه - ليْهاً " den türemiştir de denilmiştir.[1]

Bu zikrettiğimiz manâlardan başka, ilâh kelimesi " ألَهَ - يأْلَهُ - إلهةً / elehe, ye'luhu, ilâheten", yani: " عَبَدَ - يعبُدُ - عبادةً / abede, ya'budu, ibâdeten" kelimesi gibi; "kulluk etmek, ibâdet etmek, tapmak" manâsında " فِعال - fiâl " vezninde mef'ûl manâsındadır. Yâni "kendisine tapılan, kulluk-ibâdet edilen" demektir ki, önder tutulan manâsında "imam" kelimesi gibidir.[2] Şu halde "ilâh"; ma'bûd (kendisine ibâdet edilen, tapılan) her şey, tanrı demektir.[3] Veya ilâh kelimesi " ألِهَ - يألَهُ - ألَهاً /elihe-ye'lehu-elihen" ve "ولِهَ - يَوْلَهُ = يَلَهُ/ velihe-yevlihu" kökünden, "hayret ve şaşkınlık içinde kalmak, gönülden bağlanıp sığınmak" demektir. İsm-i mef'ûl manâsında bir mastar olup, "tapınılan, yüceliğinin karşısında hayrete düşülen, gönülden bağlanıp sığınılan" manâlarını ifade eder.[4] Ancak ilâh kelimesi, hak Ma'bud için olduğu gibi bâtıl tanrılar için de kullanılmıştır.[5]

b) Allah Kavramı:

İslâm'ın getirmiş olduğu saf tevhid akidesi, kâinatın ve eşyanın yaratıcısı ve yoktan var edicisi olarak Allah'ı kabul eder. Allah lafzı sadece İslâm'ın kabul ettiği tanrı inancının alemi (özel ismi)'dir. Ancak "Allah" kelimesinin etimolojisi üzerinde İslâm bilginleri, Arap dili uzmanları ve müsteşrikler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür.[6]

---

1) er-Râğıb el-İsfehânî, el-Müfredât, s. 25; Ayrıca Bkz., İbn Kesîr, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, I, 19, 20.
2) el-Cevherî, es-Sıhâh, VI, 2223.
3) ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, IX, 374.
4) Uzun, Mustafa, "Allah mad.", İslâm Ansiklopedisi, T.D.V.Y. İst, 1989, II, 471.
5) Ulutürk, Veli, Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?, İzmir 1988, s. 91.
6) Uzun, a.g.m., a.y.

Yüce Allah'ın zatı hakkında akıllar ve fikirler hayrete düştüğü gibi, zâtına delâlet eden ism-i şerifinde de hayrete düşmüşlerdir. Allah kelimesinin herhangi bir kökten türemiş olmayıp[7] sözlük manâsı taşımadığı ve gerçek ma'budun özel adını teşkil ettiği, yâhut sözlükte bir anlamı olsa bile gerçek Ma'bud'a ad olunca, bu anlamı kaybettiği fikri benimsenmektedir. Bununla birlikte, "Allah" lafzının çeşitli köklerden türemiş olabileceğini söyleyenler de vardır. Bu şekilde söyleyenlerin görüşleri şöyle özetlenebilir:

a) "Allah" lafzı, "ilâh" kelimesinden türemiş olup, başına harf-i târif getirilmiş, bir taraftan "el-ilâh" şeklinde dildeki yerini almışken, diğer taraftan kullanım sırasında dile kolaylık sağlamak maksadıyla asıl kelimenin hemzesi kaldırılmış, lâm'la birleştirilmiş (idğam) ve azamet ifade eden kalın bir ses verilerek "Allah" tarzında okunmuştur.[8]

b) Allah lafzı, "gizlenmek, duyu idrâkimizin fevkinde olmak" manâsındaki "lâhe-yelîhu / لاَهَ - يَلِيهُ " kökünden "leyh-lâh" kelimesinden türemiş olup, duyu idrakinin ötesinde bulunan, demektir. "Lâh/ لاَهٌ" kelimesinin başına harf-i ta'rif getirilerek lâm'lar birleştirilmiş " الله = ال + لاَه " Allah kelimesi elde edilmiştir.[9] Sîbeveyh, Allah lâfzının bu maddeden türetilebileceğini söylemiştir.[10]

---

7) Asım Efendi, Ebu'l-Kemâl Ahmed, Kâmûs Tercemesi, Okyanûs, İst, 1305, IV, 790, 791.

8) İmam Halil, Mücâhid ve diğerleri ve Kûfiyyûn bu görüştedir. Bu husustaki diğer görüşler için bkz., ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs IX, 374, 375.

9) Uzun, a.g.m., İslâm Ans., II, 471, Not: Bu gibi kelimelerde harf-i ta'rif olan "el" kelimenin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu görüşün doğruluğuna delil olarak da vallâhibillâhi (وَاللهِ - بِاللهِ) gibi kelimelerde hemzenin yalnızca teleffuzda, bazan da hem teleffuzda hem de yazıda hazfedilmesi gösterilmektedir. Bkz., İbn Kesîr, Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri, çev: Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, İst. 1984, (çevirmen notundan nakildir). II, 53.

10) İbn Kesîr, a.g.e., I, 19; Asım Efendi, a.g.e., IV, 934.

c) Daha çok yabancı yazarların gösterdiği bir temâyüle göre Allah lâfzı, câhiliyye Araplarının putlarından olan "el-Lât / اللات " veya Aramîce ilâhâ " الاها " kelimesinden alınmıştır.[11]

Allah lafzının ikili ve çoğulu yoktur. Tenvin kabul etmez. Alem olduğu halde munsariftir. İlk harfi olan hemzenin, ne vasıl ne de kat' hemzesi olduğu söylenemez. Allah kelimesi İslâm öncesi Arap dili ve edebiyatında "ilâh, tanrı" manasında kullanılmış ise de bu kullanım konu ile ilgili İslâmî nassların semantik örgüsünde anlaşılan Allah kavramıyla münâsebeti yok denecek kadar azdır.[12]

Allah kelimsinin etimolojisi hakkında ileri sürülen ve sayısı otuza yaklaştığı kaydedilen [13] eski farklı görüşler ve bunlara ilâveten öne sürülen yeni iddialar, başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere İslâm literatürünün sunduğu Allah anlayışı karşısında fazla bir önem taşımaz. Bununla birlikte ortaya konan bütün görüş ve iddialar bir arada değerlendirildiği takdirde kelimenin zengin manâlı ve Arapça asıllı ilâh lafzından türemiş olduğu kanaati ağır basmaktadır.

2. Kur'an Öncesi (Câhiliyye Döneminde) Araplarda Allah İnancı

Câhiliyye devrinde bütün göçebe kavimler gibi Arabistan bedevîleri de kâinatı yaratan, yağmuru yağdıran yüksek bir gök tanrıya inanıyorlar ve ismine "Allah" diyorlardı.[14] Nitekim, İslâm öncesi Arap şâirlerinin şiirlerinde "Allah" kelimesini bolca bulabilmekteyiz.

---

11) Uzun, a.g.m., a.y.
12) Uzun, a.g.m., İslâm Ans. II, 142.
13) Bkz. İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, I, 87, 88; ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, IX, 374.
14) Sarıkçıoğlu, Ekrem, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi İst, 1983, s. 40; "Kur'ân'a Göre Müşrikler ve Putperestler mak.", İslâmî Araştırmalar, sayı: 1 Temmuz 1986, s. 27.

Mîlâdın 604. yılında, yani Hz. Muhammed (sav)'in peygamberliğinden 7 yıl önce öldüğü bilinen Nâbigatü'z-Zübyânî'nin şiirlerinde, Allah kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz:

«حَلَفْتُ فَلَمْ أَتْرُكْ لِنَفْسِكَ رِيبَةً وَلَيْسَ وَرَاءَ اللهِ لِلْمَرْءِ مَذْهَبُ»

"And içtim, artık senden bir kuşku bırakmamış olmalıyım. "Allah" (adına and içmenin) ötesinde başvurulabilecek bir yol kalmıyor."

«كَمْ شَامِتٍ بِي انْ هَلَكْتُ وَقَائِلٍ لِلّٰهِ دَرُّهُ»

"Öldüğüm zaman nice sevinen olur. Ve nice '(Allah için iyiliği olan adamdı), iyiliği karşısına çıksın!' diyen."

«لَهُمْ شِيمَةٌ لَمْ يُعْطِهَا اللهُ غَيْرَهُمْ مِنَ الْجُودِ وَالْأَحْلَامِ غَيْرِ عَوَازِبِ
مَجَلَّتُهُمْ ذَاتُ الْاِلَهِ وَدِينُهُمْ قَوِيمٌ فَمَا يَرْجُونَ غَيْرَ الْعَوَاقِبِ»

Şâir, Hristiyan Gassan'ı överek diyor ki: "Onlar öyle bir cömertliğe ve şaşmaz akıl gücüne sahiptir ki bu sıfatları Allah onlardan başkasına vermemiştir. Kitapları[15] Tanrınındır ve dinleri sağlamdır[16] ve yalnız âhireti arzu ederler."[17] Halife Ömer'in Nâbigatü'z-Zübyânî'yi "en üstün şâir" diye nitelediği aktarılır.[18]

İslâm öncesi Hanif diye bilinenler arasında, Ümeyye İbn Ebi's-Salt da "Allah" kelimesini şiirlerinde kullanmıştır:

15) " مجلتهم " bir başka varyantta " محلتهم " şeklindedir. Yani "evleri Allah'ın kendi evidir" demektir.

16) Yahut dinleri doğrudur.

17) Ya da şiirde " غير " kelimesi " خير " diye okunur: "En güzel sonu, âhireti arzu ederler" demek olur.

18) Bkz., es-Sendûbî Hasan, Şerhu Dîvânı İmriü'l-Kays Ahbâru'l-Merâkısa ve Ahbâru'n-Nevâbiği ve Asâruhüm, Beyrût 1990, s. 426. Şiirler için de aynı kitaba bkz., s. 426, 429, 435.

اَلْحَمْدُ لله مَمْسَانَا وَمُصْبَحُنَا بِالْخَيْرِ صَبَّحَنَا رَبِي وَمَمْسَانَا

رَب الحَنفية لَم تَنْفَدْ خَزَائنهَا مَمْلواة طبق الآفَاق سُلْطَانَا

"Gecelediğimiz ve sabahladığımız her yerde ve her zaman, 'Allah'a hamd' olsun. Sabahımızı da, gecelememizi de 'hayr' eyle 'Yâ Rabbi!' Tüm ufukları 'saltanatıyla kaplamış olan' 'Hanifliğin Rabbi'nin 'hazineleri tükenmez."[19]

«هُوَ اللّٰه بَارِى الْخَلْقِ وَالخَلْقُ كُلُّهُمْ اماءٌ لَهُ طَوْعاً جَميعاً وَأَعْبُدُ»

"O Allah'tır, her şeyin yaratıcısıdır, bütün yaratıkların hepsi isteyerek O'nun kulu, kölesidir." Yani O, kullarının Rabb'idir."[20]

« انَّ الأَنَامَ رِعَايَا الله كُلُّهُمْ هُوَ السَّليطَطُ فَوْقَ الاَرْضِ مُسْتَطِرُ»

"Bütün insanlar Allah'ın halkıdır; arz üzerinde tek hükümran olan yalnız O'dur."[21]

"Yedi Askı" «الْمُعَلَّقَةُ السَّبْعَةُ» şâirlerinden kimine göre İslâm dönemine kavuştuğu halde (ileri sürülen ölüm tarihi: 627) müslüman olmayan, kimine göre Müslümanlıktan kısa bir süre önce ölen[22] Zübeyr İbn Ebî Sülmâ'nın şiirlerinde de Allah lafzının kullanıldığını görmekteyiz:

فَلاَتَكْتُمنَّ اللّٰه مَافي نُفُوسكُمْ لِيَخفى وَمَهْمَا يُكْتَمْ اللّٰه يَعْلَمْ

يُؤَخَّرُ فَيُوضَعُ في كتَابٍ فَيُدَّخَرُ لِيومِ الْحِسَابِ أَوْ يُعَجَّلُ فَيُنْقَمُ

"İçinizde olanı sakın ha, "Allah'tan" gizlemeye çabalamayın. Gizli kalsın diye çaba göstermeyin. Ne denli gizlenirse gizlensin; "Allah onu bilir" cezası ertelenir; bir

19) Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, Kitâbu'l-Eğânî, Şerh: Semir Câbir, Beyrût 1986, III, 187.
20) İzutsu, God and Man in the Koran, s. 116.
21) İzutsu, a.g.e., a.y.
22) Bkz., Şevki Dayf, Tarihu'l-Edebi'l-Arabî, (el-Asru'l-Câhilî), Kâhire 1960, s. 302.

"kitab"a konur; "hesap günü"ne (kıyâmete) biriktirilir, ya da ivedilik gösterilip öç alınır."[23]

Yine "Yedi Askı" şâirlerinden ve hepsinin başında gelen ünlü İmriü'l-Kays'ın (Ö.M.540) şiirlerinde de Allah lafzının kullanıldığını görmekteyiz:

فَقَالَتْ : يَمينُ اللهِ مَالَكَ حيلَةٌ وَمَا انْ أَرَى عَنْكَ الغَوَايَةَ تَنْجَلي

"Sevgili diyor ki 'Allah'a and içerek söylerim: Seni uzaklaştırmak için başvurabileceğim bir yol yok. (Aşk yüzünden sende yerleşmiş) şaşkınlığın, körlüğün de senden ayrılacağı yok.' "[24]

أَرَى ابِلي وَالْحَمْدُ لله أَصْبَحَتْ ثِقَالاً اذَا مَا اسْتَقْبَلَتْهَا صُعُودُهَا

"Allah'a hamd olsun ki, devemi, önüne yokuş geldiği zaman iyice ağırlaşmış görüyorum."[25]

أَقْبَلْتُ مُقْتَصِداً وَرَاجَعَني   حِلْمِي وَسُدِّدَ للنَّدَى فِعْلي
وَاللهِ أَنْجَحُ مَا طَلَبْتَ بِه   وَالبِرُّ خَيْرُ حَقِيبَةِ الرَّجُلِ
وَمِنَ الطَّرِيقَةِ جَائِرٌ وَهُدًى   قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهُ ذُو دَخَلِ

"Orta (doğru) yola yöneldim. Sağ duyum öğüt verdi; çekip çevirdi beni. İşim dürüst amaç doğrultusuna sokuldu. İstediğin şey doğrultusunda en büyük başarıyı verecek olan 'Allah'tır. Yol azığının en iyisi de iyiliktir. Yolun kimi yanlış kimi doğrudur. (Dünyada) Yolun doğrusunu gösterme de, aldatıp saptırma da vardır."[26]

Yine İmriü'l-Kays dört dizelik bir şiirinde de:

---

23) Bkz., ez-Zevzenî, Ebû Abdillah Hüseyin b. Ahmed, Şerhu Muallekatü's-Seb', Beyrût 1990, s. 82; Şevki Dayf, a.g.e., s. 303; İzutsu, God and Man in the Koran, s. 91.
24) ez-Zevzenî, a.g.e., s. 24.
25) Bkz., Şerhu Divânı İmriü'l-Kays, s. 98.
26) Bkz., Şerhu Divânı İmriü'l-Kays, s. 190.

لَهَا مَقْلَةٌ لَوْ اَنَّهَا نَظَرَتْ بِهَا اِلَى رَاهِبٍ قَدْ صَامَ لله وَابْتَهَلْ
لَأَصْبَحَ مَفْتُونًا مُعَنًّى بِحُبِّهَا كَأَنْ لَمْ يَصُمْ لله يَوْمًا وَلَمْ يُصَلْ

"Öyle bakışı var ki o genç kadının. O bakışıyla, orucunda niyazında olan bir râhibe bakmış olsa; râhip tutuluverir ona ve sevgisine kendini verir de bir gün bile 'Allah için ne oruç tutmuş ne de namaz kılmış' gibi olur"[27] diyor.

"Yedi Askı" şâirlerinden Hâris İbn Hıllîze (Ö.M. 580) askıdaki şiirinde ise şöyle diyor:

وَفَعَلْنَا بِهِمْ كَمَا عَلِمَ اللهُ وَمَا اِنْ لِلْخَائِنِينَ دِمَاءُ

"Allah'ın bildiği gibi" yapacağımızı yaptık onlara. Ölüme atılmışların kanı olmaz."[28]

Netice olarak diyebiliriz ki, bütün bu zikrettiğimiz Câhiliyye devri ünlü şâirlerinin beyitlerinde görüldüğü gibi "Allah" kelimesi Câhiliyye Araplarının kullandığı bir kelime idi. Bu beyitler Câhiliyye Araplarının Allah'ı bildiklerini ve O'na inandıklarını bize ispatlamaktadır. Allah ismi Câhiliyye ve İslâm devirlerinde kullanılan ortak bir isimdir. Yani, Kur'ân bu kelimeyi kullanmaya başladığı zaman çağdaş Arapların kullandıklarına yeni ve yabancı bir isim getirmiyordu. Çünkü, Araplar Allah'a inanıyorlardı.

Câhiliyye Araplarının "Allah" adıyla tanıdıkları bir Yüce Tanrı'dan haberdar olup, O'na iman ettiklerine delâlet eden Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyet vardır: Örneğin Ankebût suresinde:

«وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللهُ»

27) Bkz., Şerhu Divâni İmriü'l-Kays, s. 210.
28) ez-Zevzenî, a.g.e., s. 164.

"Onlara 'gökleri ve yeri yaratan güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren kimdir?' diye sorsan mutlaka 'Allah' derler."[29] Ve hemen bir âyet sonra:

«وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللهُ»

"Onlara: 'Kim gökten suyu indirip de ölmüş olan yeri onunla diriltti?' diye sorsan 'Allah' derler."[30]

«وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللهُ»

"Andolsun onlara: 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan, mutlaka: 'Allah' derler..."[31]

«وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ»

"Andolsun onlara, 'kendilerini kim yarattı?' diye sorsan, elbette: 'Allah' derler. O halde nasıl (haktan) çevriliyorlar?"[32]

«أَلَا لِلّٰهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللهِ زُلْفَى إِنَّ اللهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ....»

"İyi bil ki, hâlis din yalnız Allah'ındır. O'ndan başka veliler edinerek: 'Biz bunlara, sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz' diyenler(e gelince): Şüphesiz ki Allah, onlar arasında, ayrılığa düştükleri şeyde hükmünü verecektir..."[33]

Yukarıdaki âyetlerde çok açık biçimde anlatılıyor ki puta tapanlara "her şeyi yaratanın, her şeyi düzene koya-

29) el-Ankebût, 29)61.
30) el-Ankebût, 29/63.
31) Lokman, 31/25; Ayr, bkz., ez-Zümer, 39/38; ez-Zuhrûf, 43/9.
32) ez-Zuhrûf, 43/87.
33) ez-Zümer, 39/3.

nın 'kim' olduğu sorulduğunda, açıkça: 'Allah' diye karşılık vermektedirler.

– 'Gökleri yeri, güneşi ayı yaratan ve bunları belirli bir düzen içinde tutan, yürüten KİM?'

– 'ALLAH!'

– 'Gökten yağmur indirip yeryüzüne hayat veren KİM?'

– 'ALLAH!'

Yine onlara soruluyor:

– 'Putlara neden tapıyorsunuz?'

– 'Allah'a yaklaştırsınlar diye!'

Demek ki, sözü edilen puta tapanlarda, 'Allah' inancı vardı, yine de putlara tapıyorlardı. Putların, kendilerini Allah'a yaklaştıracaklarına inandıkları için onlara tapıyorlardı.

Kurtubî diyor ki: "Puta tapanlar, herşeyi Allah'ın yarattığını, meydana getirdiğini kabul ediyorlardı. Bununla birlikte, câhilliklerinden, beyinsizliklerinden Allah'ı bırakıp başkasına tapıyorlardı."[34]

Zikrettiğimiz son âyette, puta tapanlara uyarı da var: *"Dikkat edin! hâlis din, Allah'ındır"* şeklinde. Hâlis dinin anlamı; "asıl kulluk, ibâdettir. Yani ibâdet, yalnızca Allah'a özgüdür. Putlara yapılan ibâdet, Allah'a yaklaştırma amacıyla da olsa, geçerli değildir."[35]

Kısacası: Allah'tan başkalarına tapınırlarken puta tapanların güttükleri tek amaç: "Allah'a yaklaşmaktır." Bu amacı gerçekleştirmek için de tapınma yoluyla, Allah'tan

34) Bkz., el-Kurtubî, a.g.e., XVI, 64.
35) et-Taberî, a.g.e., XXIII, 122.

başkalarının şefaatlerini sağlamaya çalışıyorlardı.

«وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هٰؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ»

"Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar, ne de yarar veremeyen şeylere tapıyorlar ve: 'Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir!' diyorlar."[36]

Râzî, puta tapanların, taptıkları putları için: "Bunlar, bizim, Allah katındaki şefaatçilerimizdir" demelerini tefsir ederek şöyle diyor: "O kâfirler (puta tapanlar), Allah'a ta'zim hususunda, putlara tapmanın, Allah'ın bizzat kendisine ibâdet etmekten daha önemli olduğunu sanıyorlardı. İşte bundan ötürü onlar, 'bizim, Allah'a ibâdet etmekle uğraşmaya ehliyet ve liyâkatimiz yoktur. Aksine biz, bu putlara ibâdet etmeye çalışırız. Çünkü onlar, bize Allah katında şefaatçi olurlar' " diyorlardı.

Sonra âlimler, o müşriklerin, hangi sebepten ötürü, putlar hakkında "onlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir" dedikleri hususunda ihtilaf etmişler ve pek çok görüş ileri sürmüşlerdir:

1) O müşrikler, âlemdeki her bölgeyi idare edenin, felekler âleminin ruhlarından belli bir rûh olduğu inancını taşıyorlardı. Bundan dolayı o ruh için, bir put belirlediler. Maksatları aslında o rûha ibâdet olmak üzere, o puta ibâdet ettiler, sonra da o rûhun, en büyük ilâhın (Allah'ın) kulu olduğuna inandılar ve ona tapmakla meşgul oldular.

2) Onlar yıldızlara tapıyor ve Allah'a kullak ehliyetinin yalnız onlarda bulunduğunu iddia ediyorlardı. Daha sonra da yıldızların doğup battığını görünce o yıldızlara ibâdet

---

36) Yûnus, 10/18.

etmek maksadıyla o yıldızlara ait belirli putlar yaptılar ve onlara ibâdet etmekle meşgul oldular.

3) Onlar o putlar ve heykeller üzerine, belirli tılsımlar koydular. Daha sonra da tıpkı büyücülerin yaptığı gibi, onlara ibâdet ettiler.

4) Onlar, bu putları ve heykelleri, kendi peygamberlerinin ve büyüklerinin şeklinde yaptılar ve her ne zaman bu heykellere ibâdetle meşgul olurlarsa, o ulu kişinin, Allah katında kendileri için şefaatçi olacaklarını iddia ettiler. Bunun bir benzeri de zamanımızdaki pek çok insanın onların kabirlerine saygı duyup hürmet ettiklerinde, Allah katında onların kendilerine şefaatçi olacağı inancını taşıyarak, büyük zatların kabirlerine ta'zim ile meşgul olmalarıdır.

5) Onlar, İlâhın en büyük nûr, meleklerin de (küçük) nurlar olduğuna inanıyorlardı. Bundan dolayı onlar, en büyük putu, en büyük ilâhın suretinde, diğer putları da (güyâ) meleklerin suretinde yapmışlardır.

6) Belki de o topluluk, "hulûl" inancını taşıyordu ve ilâhın, bazı yüce ve kıymetli cisimlere hulûl edebileceğini söylüyorlardı. Bütün bu inançlar, Yüce Allah'ın

«وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ» *"Onlar Allah'ın dışında, kendilerine ne bir zarar, ne bir fayda vermeyecek olan şeylere taparlar..."*[37] şeklindeki âyeti ile bâtıldır, yanlıştır.[38]

Dr. Toshihiko İzutsu ise, şöyle diyor: "İslâm'dan önceki Araplar arasında bulunan Allah kavramı, mâhiyet

---

37) Yûnus, 10/18.
38) er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebir, XVII, 59, 60.

itibâriyle İslâm'ın Allah kavramına şaşırtacak derecede yakındı, o kadar yakın ki, Kur'ân; bazen böyle doğru bir Tanrı anlayışının kâfirleri neden yeni gerçeği kabule sevketmediğine şaşar..." (Ayetlerin açıklamalarında) görülüyor ki, Allah, İslâm'dan önceki Arapların zihninde, "dünyanın yaratıcısı", "yağmuru indiren", "yeryüzünde bulunan her şeye hayat veren", varlık olarak bilinmektedir. Yalnız Kur'ân'ın onlardan yakındığı tek taraf, Allah'ı göklerin ve yerin yaratıcısı bildikten sonra, yalnız O'na ibâdet edileceğini, O'ndan başkasına tapılamayacağını bilmemeleri, bu sonuca varamamalarıdır.[39] Kur'ân bunu şu cümlelerle ifade eder: «أَنَّى يُؤْفَكُونَ» *"O halde nasıl (doğrudan) döndürülüyorlar?"*[40], «بَلْ اَكْثَرُهُمْ لاَ يَعْقِلُونَ» *"Fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar."*[41]

Allah inancı, Araplar'da Hz. İbrâhim ve oğlu İsmâil (as) tarafından kurulan tevhid dininden kalma bir inançtı. Fakat daha sonra bu inanç Araplarda şirke bulanarak bozulmuştur.[42]

Câhil toplumlarda insanlar, görmedikleri ve düşüncelerine sığdıramadıkları yüce yaratıcıyla aralarına girecek vâsıtalar koymaktadırlar. Önce yardım görme ve şefaat umuduyla, korku ve menfaat îcabı[43] dünya hayatları bakımından daha müşahhas faydalar bulacaklarını sandıkları putlara bağlanmışlardır. Daha sonra ilk sapıklıkları unutularak, çıkış noktasından başlayan sapma giderek

---

39) İzutsu, God and Man in the Koran, s. 101.
40) el-Ankebût, 29/61.
41) el-Ankebût, 29/63.
42) İzutsu, Kur'ân'da Allah ve İnsan, çev: Süleyman Ateş, İst, trs, (çevirmen dipnotundan) s. 90, 93.
43) Bkz., ez-Zümer, 39/3; Yûnus, 10/18; Yûsuf, 12/40; Meryem, 19/81; Yâsîn, 36/74; en-Nahl, 16/51; Hûd, 11/101; el-Furkân, 25/43.

artmış ve varlıkları temsil eden maddelere tapar duruma düşmüşlerdir.[44] Arap müşrikliği için ileri sürülen bir görüşe göre, bu putlara sırf maddesinden dolayı değil, onlara gaybî kuvvetlerin indiği yer veya akıllı, iradeli, olayları değiştirecek kuvvette zarar ve fayda verebilen ruhların bir sembolü kabul ettikleri için tapıyorlardı.[45] Diğer bir görüşe göre de Hz. İsmâil'in nesli Mekke'de pek çoğaldılar ve Mekke'ye sığmaz hale geldiler. Aralarında düşmanlıklar meydana geldi bir kısmı bir kısmını oradan sürdü. Sürülenler Mekke'ye ve Kâbe'ye saygı ve bağlılıklarından dolayı oradan yanlarına birer taş aldılar. Konakladıkları her yerde kendilerine uğur getirsin diye, sevgi ve saygılarını ifade için, onları bir yere koyar, etrafında dönerlerdi. Bu davranışları onları gitgide hoşlarına giden şeylere tapmaya götürdü. Asıl dinlerini unuttular, putlara taptılar.[46]

Müşriklerin pek çok putları vardı. Bunlardan en meşhurlarından bazılarının isimleri bizzat Kur'ân'da geçmektedir.[47]

Câhiliyye müşriklerinin putları arasında Lât, Menât, Uzzâ, Hubel en meşhurlarıydı. İbn Abbas ve Mücâhid'den rivâyete göre ilk üçünü Allah'ın isimlerinden çıkarmışlardır.[48] Allah'dan el-Lât'ı, el-Aziz'den el-Uzzâ'yı, el-Mennân'dan Menât'ı çıkarmışlardır. Belki de Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyyetini paylaştırdıkları gibi, isimlerini de paylaştırarak müşahhaslaştırmak istemişlerdir. Bunlardan

---

44) Yıldırım, Suat, Kur'ân'da Ulûhiyet, İst, 1987, s. 5.
45) Draz, Muhammed Abdullah, ed-Dîn, Mısır 1952, s. 34; Sarıkçıoğlu, "Kur'ân'a Göre Müşrikler ve Putperestler", İslâmî Araştırmalar, sayı: 1, s. 30.
46) İbn Kelbî, Kitâbu'l-Esnâm, Thk: Ahmed Zeki Paşa, Ankara 1969, s. 5, 6.
47) el-A'raf, 7/180; en-Necm, 53/19, 20.
48) et-Taberî, a.g.e., IX, 133; İbn Kesir, a.g.e., II, 269.

Lât, Tâif'de bulunuyordu. Dört köşe bir kaya parçasından ibaretti. Kureyş ve bütün Araplar ona saygı gösterirlerdi. Menât, Mekke ile Medine arasında sâhilde Kudayd denilen bir yerde dikiliydi. Evs ve Hazrec Kabilesi Mekke, Medine ve komşu bölgelerde oturan herkes, tüm Araplar onu sayarlardı, kurbanlar ve hediyeler sunarlardı. Uzzâ, Mekke'den Irak'a çıkışta Hûraz isimli bir vadide bulunurdu. Kureyş'in en büyük putuydu, onu ziyaret ederler, ona hediyeler sunarlar, yanında kurbanlar keserlerdi.[49] Hubel, Kâbe içinde ve çevresindeki putların en büyüğü idi. O Kâbe'nin içerisinde idi. Kırmızı akikten insan şeklinde sağ eli kırık bir puttu. Kureyş ona altından bir el yapmıştı.[50] Önünde fal okları çekerlerdi.[51] Müşrik Araplar putlarına yemin ederler, çocuklarına bunlara izâfetle ad koyarlar, kurban keserler, saygıyla onları tavaf ederler, bir yolculuğa çıkarken ve yoldan dönüşte onları sıvazlarlardı.[52]

Araplarda putperestlik o kadar yayılmıştı ki, yalnız mâbetlerdeki putlarla yetinmezlerdi. Çoğunun evlerinde de putları ve tapınacak taşları bulunurdu. Birisi bir yolculuğa niyetlendiğinde, evinde yaptığı son iş, eliyle ona dokunmak olurdu; yoldan döndüğünde de, evine girer girmez, yaptığı ilk iş, aynı şekilde, eliyle ona dokunmak olurdu.[53]

Câhiliyye çağında, bu sözde tanrılar yanında kabilelere ve yerlere göre tapınılan, korkulan ve saygı gösterilen

49) İbn Kelbî, a.g.e., s. 29-31; Bahoner, Cevad, İslâm Öncesi Câhiliyye ve Günümüzde Din Gerçeği, Trc: Hasan Çiftçi, Nimet Yıldırım, Erzurum, trs, s. 23.
50) Dayf, Şevki, a.g.e., s. 91; Şehate, Abdulfettah Ali, Dirâsât fi Târihi'l-Arabî ve Sadri'l-İslâm, Kâhire 1972, I, 198.
51) İbn Kelbî, a.g.e., s. 36.
52) Ulutürk, a.g.e., s. 5.
53) İbn Kelbî, a.g.e., s. 21; İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, Mısır 1329, I, 83.

melekler, şeytanlar ve cinler gibi başka üstün varlıklar da vardı.[54] Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in ay, güneş ve yıldız gibi gök cisimlerinden çokça bahsetmesinin bir sebebi de Araplar içerisinde böyle gök cisimlerine tapanların bulunmasıdır.

Bu derece koyu puta tapıcılığa saplanmış olan müşrik Araplar, bu ulûhiyyet anlayışını babalarından aldıklarını ve putların kendilerini Allah'a yaklaştırdıklarını iddia ediyorlardı.[55] Ruhlarına işlemiş putçuluk yüzünden en çok garipsedikleri düşünce, hâlis tevhid inancı ve öldükten sonra dirilme fikridir.[56]

Müşrikler; «اَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهًا وَاحِدًا اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ»

"O bütün tanrıları bir tek tanrı mı yaptı? Bu, cidden tuhaf bir şeydir!" [57] diyerek şaşkınlıklarını dile getiriyorlardı.

Arabistan'da Yahudilik ve Hristiyanlık, yâni bu iki ilâhî din biraz yayılmış bulunuyordu. Fakat, hıristiyanların mezhep kavgaları, yahudilerin din mücadeleleri bu iki dinin Araplarca benimsenmesine engel olmuştu. Ayrıca Arapların en karanlık devirlerini teşkil eden Câhiliyye devrinde putperestlikten nefret ederek bunlardan yüz çevirenler, Hz. İbrâhim (as)'ın getirdiği Haniflik üzere olanlar da mevcuttu. Yani Arabistan'da bu devirde Hanifler de vardı, ancak sayıca çok az idiler.[58]

---

54) ez-Zuhruf, 43/19, 20; es-Saffât, 37/158.
55) ez-Zümer, 39/39.
56) Kâf, 50/3-5.
57) Sâd, 38/5.
58) Keskioğlu, Osman-Berki, A. Himmet, Hâtemü'l-Enbiyâ Hz. Muhammed ve Hayatı, Ankara 1981, s. 21, 22.

3. Kur'ân-ı Kerîm'de İlâh ve Allah Kavramı

a) İlâh Kavramı: İlâh kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de 148 defa geçmektedir (Bu sayı şöyle bir tasnif yapılabilir; 96 yerde mücerred, 17 yerde ise çeşitli bitişik zamirlere izâfet edilmiş olarak, 2 defa ikil, 33 defa da çoğul durumundadır). Bu kökten hiçbir fiilin gelmemiş olması dikkat çekmektedir. Belirli olarak "el-ilâh" hiç vârid olmamıştır. Mücerred olarak kullanıldığında genellikle, Arapça'daki te'kid ve hasr üsluplarında olan nefy-isbat cümlesi içinde yer alarak, Tanrı'nın, ancak Allah olduğunu gösterir (Lâ ilâhe illâ Hû vb. ibarelerde olduğu gibi).[59]

İlâh kelimesi, aslında gerçek Tanrıya ait bir isim olmakla beraber, Arapça'da genel anlamda tanrı için kullanılan cins ismi durumunda olduğundan, bâtıl tanrılar hakkında da kullanılır. Gerçek ilâh olmasa bile, çeşitli kimseler tarafından tapınmaya konu edinmiş olan her varlık, bu kelime ile gösterilebilir. Buna rağmen Kur'ân'da çoğunlukla gerçek ilâh hakkında kullanılmış, bâtıl tanrılar için oldukça az kullanılmıştır. Allah bu kelimeyi bâtıl tanrılar hakkında kullanırken, ya müşriklerden nakil ve hikâye ettiği sözlerde getirir veya bir zamirle onlara nisbet eder:

«...فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ»

"Allah'tan başka yalvardıkları tanrıları kendilerine fayda vermedi, ziyanlarını artırmaktan başka bir şeye yaramadı"[60] âyetinde olduğu gibi müşriklerden nakil veya onlara izâfe hallerinde bile, birçok müfessir, "sizin iddianıza

59) Yıldırım, Suat, a.g.e., s. 108.
60) Hûd, 11/101.

göre tanrı olan", "tanrı olduğunu iddia ettiğiniz" gibi ibârelerin mukadder olduğunu düşünür.[61] Gâye, o sahte tanrılara, Allah'ın bir hakikat tanımadığını ortaya koymaktır.[62]

Kendisine tapınılan nesnelere ilâh (tanrı) denilmesi onlara tapanların itikadı nokta-i nazarındandır. O manâda âlihe (ilâhlar), birçok ilâh vardır. Fakat bunlar, asla tanrılığa lâyik değillerdir.

«ولا تدعُ مع الله الهاً آخر لا اله الاّ هو كلّ شيءٍ هالكٌ الاّ وجهه له الحكم واليه ترجعون»

"Allah ile beraber başka bir tanrıya yalvarma. O'ndan başka tanrı yoktur. O'nun yüzü (zâtı)ndan başka her şey helâk olacaktır. Hüküm O'nundur ve O'na döndürüleceksiniz."[63]

Câhiliyye sisteminde, Allah düşüncesi etrafında gelişen izâfî unsurların hepsini Kur'ân, hatalı, kendi görüşüne aykırı bulmuş, bu fikirlere ve bunları taşıyan insanlara karşı savaş açmıştır. İtiraz edilen unsurların başında Allah'ın diğer tanrılar (şürekâ) yanında üstün tanrı olması fikri idi. Yani bütün diğer tanrılardan üstün bir Allah vardı ama O'nun yanında ortakları (şürekâ) olan başka tanrılar da vardı.[64] Kur'ân-ı Kerîm Allah'tan başka ilâh olmadığını her sayfasında değişik tonlarla anlatmaktadır. Örneğin;

«وهو الله لا اله الاّ هو له الحمد في الأولى والآخرة وله الحكم واليه ترجعون»

"O, kendinden başka tanrı olmayan Allah'tır. İlkte

61) et-Taberî, a.g.e., XII, 113; Mehmet Vehbi, Büyük Kur'ân Tefsiri (Hülâsatü'l-Beyân), İst, 1969, XII, 2424.
62) Yıldırım, Suat, a.g.e., s. 109.
63) el-Kasas, 28/88.
64) İzutsu, God and Man in the Koran, s. 98.

de, sonda da (dünyada da, âhirette de) hamd O'na mahsustur. Hüküm de O'nundur ve O'na döndürüleceksiniz."[65]

«وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ اِلٰهٌ وَفِي الْاَرْضِ اِلٰهٌ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ»

"(Yalnız) O'dur ki, gökte de Tanrı'dır, yerde de Tanrı'dır. O hâkimdir, bilendir."[66]

b) Allah Kavramı: "Allah" lafzı, Kur'ân'da 2697 defa anılmaktadır. İslâmî geleneğin sıralamasına göre, ilk kırk surede ulûhiyyet, "Allah" isminden ziyade izafetli durumlarıyle "Rabb" ismi getirilerek ifade olunmuştur. Ondan sonra durum, bunun zıddı şeklinde tecelli etmiştir. Bütün Kur'ân'da vârid olan "Allah" isminin, Mekkî ve Medenî surelere dağılış nisbeti, yaklaşık olarak, % 35-40 Mekkî surelerde, % 60-65 Medenî surelerdedir.[67]

Allah kelimesi, özel isim olup, Kur'ân düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. Zîra Kur'ân, hemen girişinde bulunan; «الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ * الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ» *"Hamd âlemlerin Rabbi Rahman ve Rahim olan Allah'a mahsustur"*[68], âyetiyle başlamaktadır. Bu ilâhî söz, Allah, âlem ve insan gerçeğini ve birbirleriyle olan ilişkiyi ortaya koymaktadır.[69]

Kur'ân, yüce sıfatlara sahip bir Allah'tan bahseder. Tevhîd esasına dayanan bu ilâhî sistemin odağı konumunda olan Allah, varlık ve ötesini bilen, gören, yaratan bir ilâhtır. Kur'ân:

---

65) el-Kasas, 28/70.
66) ez-Zuhruf, 43/84.
67) Yıldırım, Suat, a.g.e., s. 101.
68) el-Fâtiha, 1/2, 3.
69) Macit, a.g.e., s. 362, 363.

«رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِه۪ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا»

"(O), göklerin, yerin ve bunlar arasında bulunan şeylerin Rabb'idir. O'na kulluk et ve O'na kullukta sabret. Hiç O'nun adıyla anılan birini biliyor musun?"[70] demektedir. Yani Allah'tan başka bu isimle anılan bir ilâh olmadığı anlatılmaktadır.[71] O halde Allah kelimesi, bir isimdir. Şâyet türemiş olsaydı isim değil, sıfat olurdu.[72]

Kur'ân'a göre; Allah, varlığı gerekli olan yüce ve eşsiz olan, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, bütün kemal sıfatlara sâhip, herşeyi yaratan, ibâdete lâyık ve bütün noksanlıklardan münezzeh olan bir zâttır.[73]

Kur'ân öz olarak bu sıfatlara sahip Yüce Yaratıcı'ya, insanların imân etmelerini söyler. Kur'ân'a göre Allah kavramı, Yüce Yaratıcı'nın zâtını, varlığını, birliğini ve sıfatlarını kapsamaktadır. Diğer isimlerde, Allah lafzı kadar toplayıcılık görülmemektedir. Öyle ise bu kelime, Yüce Allah'a ait özel bir isimdir.[74]

Daha önce de söylediğimiz gibi Kur'ân'ın nâzil olduğu çevrede yaşayan insanlar, "Allah" adını taşıyan göklerin ve yerin yaratıcısı, bir kudreti kabul ediyorlardı. Kur'ân ulûhiyyet hakkındaki yanlış inancı düzeltmek isterken, onların ismen inandıkları "Allah" mefhumundan hareket etmiştir.[75] Bu durum, Kur'ân'ın açık ifadelerinden anlaşılmaktadır. Gökleri ve yeri yaratanın, güneşi ve ayı

---

70) Meryem, 19/65.

71) en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah İbn Ahmed İbn Mahmud, Tefsîru'n-Nesefî, İst, 1984, III, 40; Râğıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 24.

72) er-Râzî, Levâmiu'l-Beyyinât Şerhu'l-Esmâillahi'l-Hüsnâ, Kâhire 1976, s. 109.

73) İzmirli, İsmâil Hakkı, el-Cevâbu's-Sedîd fi Beyâni Dini't-Tevhîd, Ankara H. 1341, s. 13, 14.

74) Macit, a.g.e., s. 364, 365.

75) İzutsu, God and Man in the Koran, s. 101.

kendi emirlerine verenin, yağmuru indirerek yeri canlandıranın[76] kendilerini de yaratanın "Allah" olduğunu itiraf etmeye Araplar mecbur kalırlardı. Mecbur kalırlardı, diyoruz. Çünkü, onların bu itirafları –bu âyetlerden anlaşıldığına göre– ancak bir soru karşısında kaldıklarında, sıkıştıklarında ortaya çıkan bir ikrar olmaktadır. Demek ki onlar, normal olarak Allah'ı unutmuşlardı. Kendi elleriyle yaptıkları putlara tapıyorlar ve onların kendilerini Allah'a yaklaştıracağını ve şefaatçi olacaklarını iddia ediyorlardı;

«وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ مَا لاَ يَضُرُّهُمْ وَلاَ يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هٰؤُلاَءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللهِ
قُلْ اَتُنَبِّؤُنَ اللهَ بِمَا لاَ يَعْلَمُ فِي السَّمٰوَاتِ وَلاَ فِي الْاَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا
يُشْرِكُونَ»

"Allah'ı bırakıp kendilerine, ne zarar, ne de yarar vermeyen şeylere tapıyorlar ve: 'Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir!' diyorlar. De ki: 'Allah'ın, göklerde ve yerde bilmediği bir şeyi mi Allah'a haber veriyorsunuz?' O, onların koştukları ortaklardan uzak ve yücedir."[77]

«اَلاَ لِلّٰهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ اِلاَّ لِيُقَرِّبُونَا اِلَى اللهِ
زُلْفَى اِنَّ اللهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ اِنَّ اللهَ لاَ يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ»

"İyi bil ki, hâlis din yalnız Allah'ındır. O'ndan başka veliler edinerek: 'Biz bunlara, sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz', diyenler(e gelince): Şüphesiz ki Allah, onlar arasında, ayrılığa düştükleri şeyde hükmünü verecektir. Allah, yalancı, nankör olan kimseyi doğru yola iletmez."[78] Kur'an bu varlıkların tanrılığını raddederek in-

76) el-Ankebût, 29/61, 63; Lokman, 31/25; ez-Zümer, 39/38.
77) Yûnus, 10/18.
78) ez-Zümer, 39/3.

sanları tevhide; tek Allah'a inanıp, ibâdet etmeye çağırmıştır.

Sonuç olarak Allah kavramını semantik açıdan değerlendirecek olursak; Allah, Kur'ân düşünce sisteminde en yüksek odak kelimedir. Derece ve önem bakımından ondan üstün bir kelime yoktur. Kur'ân düşünce sistemi, esas olarak merkezinde Allah olan bir sistemdir. Onun için bu sistemde Allah fikri yukarıdan aşağıya her şeye hâkim olur ve bütün anahtar terimlerin semantik yapısı üzerinde derin tesir gösterir.[79]

---

79) İzutsu, God and Man in the Koran, s. 75.

B. MELEK KAVRAMI

Yüce Allah insanoğlunu mahlukatın en mükemmeli olarak yaratmış ve onu melekî ve hayvânî sıfatlarla donatmıştır. Bu mükemmelliğe mukâbil bir sorumluluğunun olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Bunun için de, insanoğluna bir hesap ve ceza günü hazırlanmıştır. Bu mükemmel varlığa, bütün âlemleri musahhar kılan Yüce Rabbimiz, insanı başı boş bırakmamıştır. İnfitâr sûresinin 82/10-11. ayetlerinde «وَاِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ * كِرَامًا كَاتِبِينَ» *"Şüpheniz olmasın ki üzerinizde koruyucular, şerefli saygıdeğer kâtipler var"* ifadesiyle Kur'ân-ı Kerim, insanı kendi yaratılışı doğrultusunda uyarmakta, onun boş bırakılmayıp, her an bir denetim altında bulunduğu ve işittiklerinin, söylediklerinin noksansız tesbit edildiğini hatırlatmaktadır. İşte Yüce Allah bu vazifeyi "melek" denilen yaratıklarına vermiştir. Bunlar Allah'ın emirlerini eksiksiz yerine getiren, itaatkâr mahlûklardır. Allah'a karşı gelmezler. Allah'ın emirlerini yerine getirirler, insanlara yardımcı olurlar, onu iyi ve kötü bütün davranışlarını tesbit ederler. İşte meleklerin varlığına iman İslâm'ın inanç esaslarından biridir. Biz burada "Melek" kavramının tahlilini yapacağız.

1. Lügat Yönünden Melek Kavramı

Lügat kitaplarında "Melek" kelimesinin türevi ile ilgili birçok bilgi verilmektedir. Melek kelimesinin türetilişi hakkındaki görüşleri şöyle sıralayabiliriz:

a) Melek kelimesi "مَلاَئِكَةٌ" kelimesinin tekilidir ve "مَلأَكٌ" kelimesinin hafifletilmiş şeklidir. Bu "مَلأَكٌ" kelimesindeki hemzenin hazf edilmesinde lügat âlimleri birleş-

mişlerdir. "مَلأَكٌ" kelimesi "أَلوكَةٌ" mastarından "مَفْعَلٌ" veznindedir.[80] "Melek" kelimesinin aslı olduğu iddia edilen "أُلُوكَةٌ" kökünün mâzisi, "أَلَكَ" muzârîsi, "يأْلُكُ" şeklindedir ve "elçilik etmek" anlamına gelir. Araplar "elçiliğini üzerine aldı" anlamında "اسْتَأْلَكَ مَأْلُكَتَهُ" derler. İbnü'l-Enbârî, "أَلِكْنِي إِلَى فُلاَنٍ" ifadesi "beni ona gönder, elçi yap" anlamındadır, demektedir.[81] Nitekim bu manada Adiyy İbn Zeydi'l-İmâdî:

أَبْلِغِ النُّعْمَانَ عَنِّي مَلأَكاً أَنَّهُ قَدْ طَالَ حَبْسِي وَانْتِظَارِي

"Benden Nu'man'a bir elçilik yetiştir, hapisliğim ve bekleyişim gerçekten uzadı" demektedir.[82] Bu manâda daha başka deliller de vardır. İşte birtakım rûhanî varlıklara bu "risâlet" (elçilik) manâsıyla melâike ismi verilmiştir. Çünkü melekler Allah'ın resûlleri, elçileridir. Allah onları peygamberlerine gönderir.[83] Yani "melek" mekân ismi olmak üzere "risâlet yeri" veya mef'ul manâsıyla resûl (elçi) mürsel, risalet âmili, ilâhî vasıtalar" demektir.[84]

Kisâî (Ö.189/805)'de, bu kelimenin aslının "أَلُوكٌ" mastarından "مَأْلَكٌ" şeklinde olduğunu ve "risâlet" anlamı taşıdığını söylemiştir. "مَأْلَكٌ" kelimesinde lâm takdim edilmiş, hemze geri bırakılmıştır ve "مَلأَكٌ" şeklini almıştır. Nitekim şâir şöyle demiştir:

فَلَسْتَ لاِنْسِيٍّ وَلَكِنْ لِمَلأَكٍ تَنَزَّلَ مِنْ جَوِّ السَّمَاءِ يَصُوبُ

"Sen bir insan değil, gökten inerek dönüp dolaşan

80) İbn Manzûr, Lisanu'l-Arab, III, 529.
81) ez-Zebîdî, Tacu'l-Arus, VII, 104.
82) ez-Zebîdî, a.g.e., VII, 103; el-Kurtubî, a.g.e., I, 262; Elmalılı, a.g.e., I, 261.
83) et-Taberî, a.g.e., I, 198.
84) Elmalılı, a.g.e., I, 261.

bir meleksin."[85] " مَلْأَكٌ" kelimesi daha sonra kolay okunsun diye ve çok fazla kullanıldığından dolayı hemze bırakılmış ve " مَلَكٌ" şekline gelmiştir.[86] Kelime çoğu yapıldığı zaman tekilinde bırakılan hemze geri getirilerek "مَلَائِكَةٌ" veya "مَلَائِكُ" şeklini almıştır.[87] " مَلَائِكَةٌ" kelimesinin sonundaki (ta) harfi çoğullar müennes olduğu için ve te'kid ifade etmesi için getirilmiştir. İbn Sikkît, "مَلَائِكَةٌ" kelimesi "مَلْأَكَةٌ" kelimesinin çoğuludur, demiştir.[88]

b) Bazı âlimler de, melek kelimesinin mîmi, aslî olup mülk ve melekût maddesinden türetilmiş ve "kuvvet" anlamını ifâde etmektedir, demişlerdir. Çoğulu emlâk ve semâî (kural dışı) olarak melâike olabilir. Bu takdirde ikisi bir anlamda birleşebilir ise de, melek'te kuvvet manâsı, melâike'de ise yukarıda zikrettiğimiz risâlet (elçilik) manâsı daha açık olarak görünür. Melek, melâike'den daha umumîdir denilmesi bundan dolayıdır. Melâike'nin hepsi melektir, kuvvettir, fakat meleğin hepsinin melâike olması gerekmez, risâlet vazifesi yapmayan melekler de vardır.[89]

c) Müsteşriklerden D. B. Macdonald da bu kelime hakkında şu fikri ileri sürer: "مَلَائِكُ" kelimesi eski bir Sâmî kelimesinin düzensiz çoğuludur. Kelimenin İbrânice asıllı olduğu söyleniyorsa da pek doğru değildir.[90]

---

85) el-Cevherî, a.g.e., IV, 1611; İbn Manzûr, a.g.e., III, 529; ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, VII, 182.
86) el-Cevherî, a.g.e., a.y.; İbn Manzûr, a.g.e., a.y.
87) el-Cevherî, a.g.e., a.y.; ez-Zebîdî, a.g.e., a.y.
88) ez-Zebîdî, a.g.e., a.y.; el-Kurtubî, a.g.e., I, 263.
89) Ebû Hayyân, Ebû Abdillah Muhammed İbn Yûsuf İbn Ali Yûsuf İbn Hayyân, et-Tefsîru'l-Kebir (el-Bahru'l-Muhît), Riyâd trs, I, 137; Elmalılı, a.g.e., I, 260; VIII, 5320, 5321; ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, VII, 182.
90) Macdonald, D.B., "Melâike mad.", İslâm Ans, M.E.B., VII, 661.

Melek kelimesinin türetilişi hakkında zikrettiğimiz en doğru görüş, birinci görüştür.

2. Kur'ân Öncesi (Câhiliyye Döneminde) Araplarda Melek İnancı

Câhiliyye dönemindeki Araplar nazarında melekler, rûhânî varlıklardır. Kur'ân-ı Kerîm'de, müşriklerin, melekler hakkında Hz. Peygamber (sav) ile konuşmalarından ve bu hususta onunla mücâdele etmelerinden bahseden birçok âyet vardır. İşte bu âyetler, bize Câhiliyye döneminde Araplar arasında melâike fikrinin mevcut ve yaygın olduğunu göstermektedir.[91]

Araplar Kur'ân'ın nüzûlünden önce melek kelimesini, "Allah'ın risâletini tebliğ eden ve O'nun katında şefaat eden rûhânî varlıklar" anlamında kullanmışlardır. Kur'ân naslarından anladığımız kadarıyla melekler hakkındaki anlayışları böyleydi.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Arapların melekler hakkındaki inançlarını belirten Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok ayet bulunmaktadır. Aşağıdaki âyetler bunun bazı örnekleridir:

«وَقَالُوا لَوْلَا اُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْاَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ»

"'O'na bir melek indirilmeli değil miydi?' dediler. 'Eğer bir melek indirseydik, iş bitirilmiş olurdu, artık kendilerine hiç göz açtırılmazdı'."[92]

«وَقَالُوا يَا اَيُّهَا الَّذِى نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ اِنَّكَ لَمَجْنُونٌ * لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ»

91) Cevâd Ali, Târihu'l-Arab Kable'l-İslâm, Bağdad 1956, V, 41.
92) el-En'âm, 6/8.

"Dediler ki: 'Ey kendisine zikir (kitâp) indirilmiş olan, sen mutlaka cinlenmişsin!" Eğer doğrulardansan, bize melekleri getirsene![93]

«ذَلكَ ممَّا أَوْحى اِلَيْكَ رَبُّكَ من الْحكْمَة وَلاَتَجْعَلْ مع الله الهاً آخَر فَتُلْقَى في جَهَنَّم مَلُوماً مَدْحُوراً * أفأصْفيكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِينَ وَاتَّخذَ منَ الْمَلائكَة اناثًا انَّكُمْ لَتقُولُون قَوْلاً عَظيماً»

"Şunlar, Rabb'inin Hikmet'ten vahyettiği (emirleri)ndendir. Allah ile beraber başka tanrı edinme, sonra kınanmış, uzaklaştırılmış olarak cehenneme atılırsın. (Yüce Allah, melekleri Allah'ın kızları sananlara hitab ediyor:) Rabb'iniz, oğulları size seçti de kendine meleklerden kadınlar mı edindi? Gerçekten siz, büyük (çok tehlikeli) bir söz söylüyorsunuz!"[94]

«وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَـٰنُ وَلَداً سُبْحَانَهُ بَلْ عبَادٌ مُكْرَمُونَ * لاَ يَسْبقُونَهُ بالْقَوْل وَهُمْ بِاَمْرِه يَعْمَلُونَ * يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْديهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلاَ يَشْفَعُونَ الاَّ لمَنْ ارْتَضَى وَهُمْ منْ خَشْيَته مُشْفقُونَ»

"Rahmân çocuk edindi, dediler. O, (böyle şeylerden) yüce (münezzeh)dir. Hayır (Rahmân'ın çocukları sandıkları melekler, O'nun) değerli kullar(ı)dır. O'ndan önce söz söylemezler ve onlar, O'nun buyruğunu yaparlar. (Allah), onların önlerinde ve arkalarında olanı bilir. (Allah'ın) râzı olduğundan başkasına şefaat edemezler ve onlar O'nun korkusundan titrerler."[95]

Yukarıdaki zikrettiğimiz âyetlerde açıkça görüldüğü

93) el-Hicr, 15/6,7.
94) el-İsrâ, 17/39, 40.
95) el-Enbiyâ, 21/26-28.

gibi câhiliyye Arapları, meleklerin Allah'ın kızları olduklarına inanıyorlardı ve Allah katında kendilerine şefaatçı olacakları umuduyla onlara tapıyorlardı. Nitekim Sebe' suresindeki şu âyetler Arapların meleklere taptıklarını bize anlatmaktadır:

«وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلاَئِكَةِ أَهَؤُلاَءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ * قَالُوا سُبْحَانَكَ أَنْتَ وَلِيُّنَا مِنْ دُونِهِمْ...»

"O gün, onların hepsini bir araya toplar, sonra meleklere: 'Bunlar size mi tapıyorlardı?' der. (Melekler) derler ki: 'Sen yücesin, bizim velîmiz (koruyucumuz) onlar değil, Sensin...' "[96]

Konuyla ilgili bunlardan başka Kur'ân-ı Kerîm'de daha pek çok âyet vardır.[97]

Câhiliyye Araplarındaki bu melek inancı, yalnız Yahudi ve Fars dînî inançlarından etkilenmesi muhtemel olan şehirde oturanlar arasında değil, saf bedevîler arasında da çok yaygındı. Câhiliyye çağı ünlü savaşçı şâiri Antera İbn Şeddâd (Ö.M. 615) bir beytinde şöyle diyor:

« فَسَيُنْبِئُكَ أَنَّ فِي حَدِّ سَيْفِي مَلَكُ الْمَوْتِ حَاضِرٌ لاَيَغِيبُ»

"(Kabilemizde savaşta bulunan herhangi birinden sor) o sana kılıcımın ucunda ölüm meleğinin daima hazır olup hiç kaybolmadığını söyleyecektir."[98]

96) Sebe', 34/40, 41.
97) Bkz., es-Sâffât, 37/149, 150; ez-Zümer, 39/3, 4, 38; ez-Zuhruf, 43/19,20; en-Necm, 53/19-28.
98) Antera, Divânu Antera, Beyrût trs, s. 101. Şâir burada sevdiği kız Able'ye hitab etmektedir. Ölüm meleği inancı, Kur'ân'ın ahiret telakkisinde önemli bir rol oynar. Can çekişme sırasında meleklerin gelip rûhu nasıl aldığı ve Yüce Hâkim önüne götürdüklerini anlatan parçalar vardır. Bu inanç da câhiliyye düşüncesine yabancı değildir.

Arap inancına göre melek, bir parça tanrı niteliğinde, ya da cinnin üstünü olan, saygıya, hattâ tapılmaya lâyık, gözle görülmez ruhsal bir varlık idi. Fakat tabiat üstü varlıklar hiyerarşisinde meleğin yeri belirlenmemişti. Bazan melek, üstün tanrı ile insanlar arasında bir şefaatçi ya da aracı idi; ama çoğunlukla kendisi de tapınma objesi kabul edilirdi.[99]

3. Kur'ân-ı Kerîm'de Melek Kavramı

Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona dikkatli bir şekilde incelediğimiz zaman görürüz ki Kur'ân, melekler hakkındaki câhiliyye devri Araplarının önce zikretmiş olduğumuz inançlarına çok büyük değişiklikler getirmiştir. Tamamıyla yeni olan Theocentric (Allah'ı herşeyin merkezi olarak tanıyan) sistemi birleştirmekle varlıklar hiyerarşisinde meleklerin de yerlerini belirlemiştir. Aynı zamanda melekler de görevlerine göre kendi aralarında çeşitli sınıflara ayrılmıştır. Bu suretle üniversal varlık hiyerarşisi içinde bir melekler hiyerarşisi de kurulmuştur. Tanrısal takdirin icrasında özel görevleri olan bazı meleklere büyük önem verilmiştir.[100] Meleklerin en büyükleri: Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil'dir. Cebrâil peygamberlere vahiy getirir. Mikâil bir kısım olayların, yağmurların, rüzgarların ve ekinlerin meydana gelmesine; Azrâil, can almağa; İsrâfil kıyâmette birinci ve ikinci sûru üflemeğe yani her sorumlu canı ilâhî mahkemeye çağırıp âhiret gününün başlatılmasına memur melektir.[101]

En önemli husus ise meleklerin tanrılık vasfını kaybet-

99) İzutsu, God and Man in the Koran, s. 16.
100) İzutsu, God and Man in the Koran, s. 16.
101) Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, I, 132.

meleridir. Şimdi onlar, sadece Allah'ın bir yaratığıdır. Bu bakımdan insanlardan farkları yoktur. Onlar da insanlar gibi Allah'a ibâdet ve itaat etmek için yaratılmış Allah kullarıdır.[102]

Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur:

«لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْداً لله وَلاَ الْمَلاَئكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِه وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ اِلَيْهِ جَمِيعاً»

"Ne Mesîh, ne de (Allah'a) yakın melekler, Allah'a kul olmaktan çekinmezler. Kim Allah'a kul olmaktan çekinirse, Allah onların hepsini huzuruna toplayacaktır."[103]

Bu suretle biz, meleklerin insanlardan üstün bir ontolojik düzene ait göksel varlıklar olma özelliğinden bir şey kaybetmeden, insanlar gibi Allah'ın hizmetçileri ya da kulları olduklarını görüyoruz. Bu hususta cinlerin durumu da meleklerinki gibidir. Bunların hepsi sırf Allah'a ibâdet ve itaat için yaratılmışlardır. Allah'a kul olma bakımından cinlerle insanlar arasında da bir fark yoktur. Nitekim Yüce Allah bu hususta:

«وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلاَّ لِيَعْبُدُونِ»

"Ben cinleri ve insanları, sadece bana ibâdet etmeleri için yarattım"[104] buyurmaktadır. Ve Allah'a itaati ve O'na hizmeti reddeden cinlerin, hüküm gününde kâfir insanlarla beraber hiçbir ayırım yapılmadan tutulup cehenneme atılacağını, Yüce Allah şöyle bildirmektedir:

102) İzutsu, a.g.e., a.y.
103) en-Nisâ, 4/172.
104) ez-Zâriyât, 51/56.

«وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدٰيهَا وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ»

"Dileseydik, herkese hidâyetini verirdik. (Herkesi doğru yola getirirdik). Fakat (hikmetim uyarınca) benden (çıkan) şu söz gerçekleşecektir: 'Mutlaka cehennemi, cinlerden ve insanlardan bir kısmıyla tamamen dolduracağım!' "[105]

Bütün bu zikrettiklerimizden sonra şu hususa dikkat edilmelidir ki, bütün bunlar, Arap dünya görüşünü kökünden değiştiren Kur'ân öğretisinin, inanç ve değerlere uyguladığı üniversal düzenlemenin küçük bir parçasından başka bir şey değildi. Kelimelerin Arapça asıl anlamları değişmemişti. Değişen genel plan, genel sistem idi. Ve kurulan yeni sistemde her kelime, yeni yerini buldu. İşte mel'ek "مَلأَكٌ" kelimesi, yine eskisi gibi melek manâsına geliyordu. Ancak kelime, yeni sistemdeki yerine nakledilince hafif, fakat derin bir semantik değişmeye uğramıştır.

Böylece melek İslâm'dan önceki bilinen şekliyle yani Allah'a ait kuvvete (Tanrısal güce) sâhip olmayan, fakat Allah'ın yarattığı ve kendisine yerine getirmesi için emirler verdiği, Yüce Yaratıcı'ya itaat eden, ama sadece itaat eden ve hatta insan gibi kendi irâde ve ihtiyârıyle bile hareket edemeyen, Allah tarafından özel görevle görevlendirilmiş bir yaratık olarak yerini almıştır.

105) es-Secde, 32/13.

C. KİTAP KAVRAMI

Yüce Allah, insanoğlunu yaratıp bu âlemde başıboş olarak bırakmamıştır. O, kullarının dünyevî ve uhrevî saadetlerini temin ve hayatlarında takip edecekleri yolun esaslarını tayin edebilmeleri için, zaman zaman peygamberleri vasıtasıyla kitaplar göndermiştir. Bu kitaplar, Allah'ın peygamberlerine melekler vasıtasıyla gönderdiği bildiri ve tebliğlerdir. İlk peygambere sahifeler halinde gönderildiği halde, Hz. Musa'ya Tevrat, Hz. Dâvud'a Zebur, Hz. İsâ'ya İncil gönderilmiştir. Hz. Muhammed (sav)'e gönderilen vahiyler de Kur'ân'da toplanmıştır. İşte peygamberlere indirilen bütün bu mukaddes kitapların varlığına inanmak İslâm'ın iman esaslarından biri sayılmıştır. Burada biz kitap kavramının tahlilini yapacağız.

1. Lügat Yönünden Kitap Kavramı:

Kitab kelimesi Arapça "Ke-Te-Be / كَتَبَ" fiil kökünden türemiş olup, mastardır. Çoğulu ise "kütübün / كُتُبٌ" veya " kütbün / كُتْبٌ " şeklinde gelir.[106]

Ketebe fiili, Arapça'da üçlü fiillerin birinci babından olup, fiil çekimi (كَتَبَ – يَكْتُبُ – كَتْباً – كِتَاباً – كِتَابَةً) şeklindedir. Bu fiilin mastarı olan "el-Ketb / الكتب " "deriyi deriye veya bir tabakayı diğer tabakaya iple bağlamak" demektir. Bu anlamda "ketebtü's-sikâe / كَتَبْتُ السِّقَاءَ" veya "ketebtü'l-kırbete / كَتَبْتُ الْقِرْبَةَ" "tulumun ağzını bağladım" denilir.[107]

Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the*

106) el-Cevherî, a.g.e., I, 208; Râğıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 638; İbn Manzûr, a.g.e., III, 216.

107) el-Cevherî, a.g.e., a.y.; ez Zemahşerî, Esâsu'l-Belağa, s. 535; İbn Manzûr, a.g.e., III, 217; el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 165.

Qur'ân isimli kitabında şöyle demektedir: "Kitab" kelimesi kuzey Sâmî dillerinden gelişmişe benzemektedir. İbrânîce "Kâtab" Aramca'da "ketab"dan gelmektedir. Bu kelime Süryânice "ketebe", Nebâtî dilinde "keteb", Fenike dilinde "keteb" şeklindedir. Bütün bu şekillerin hepsi de aynı olup, "yazmak" anlamına gelmektedir. Buhl ise, bu kelimeyi Arapça'da "çizmek ya da birlikte dikmek" anlamına gelen " كَتَبَ " ile karşılaştırmaktadır.

Kur'ân'da kullanılan bu kelime, Aramca'dan alınmıştır. Fraenkel, ödünç alınan kelimenin "kitab / كِتَابٌ' şeklinde olduğunu düşünür ki, bu Aramca'daki "ktba" dan türetilmiştir. Süryanice'deki "ktba" fiil ve diğer şekilleri bu terimden türetilmiştir. Bu terimin ödünç alma yeri el-Hîra olabilir. Arapça'daki yazma da el-Hîra'dan yayılmıştır. Fakat Nebatlar arasında bu terimin fiil ve isim şekilleri yaygın olduğuna göre kuzey Arabistan erken zamanlarda ödünç almış olabilir.[108]

Râğıb el-İsfehânî, el-Müfredât isimli kitabında şöyle demektedir: "el-Ketbu", terim olarak harfleri birbirine yazıyla bitiştirmek anlamına gelir. Bu bağlamda, harflerin sözle de birbirine bağlanmasına işaret eder. Bu bakımdan, ağızdan çıkan seslerin bir tertip halinde olması durumunda, bu seslere de "kitab" denebilir, yazılması şart değildir. Onun için Allah'ın kelâmına yazılı olmasa da "kitab" denilir.[109]

Ayrıca ketebe fiili Arapça lügatte farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu anlamları şöyle sıralayabiliriz:

1- Farz kılmak anlamına gelir:

---

108) Jeffery, a.g.e., s. 248, 249.
109) Râğıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 638, 639.

Ketebe fiili " عَلَى / alâ" harf-i ceriyle kullanıldığında "farz kıldı" anlamına gelir. Bu anlamda, «كَتَبَ اللهُ عَلَى عِبَادِهِ الطَّاعَةَ» *"Allah kullarına itaatı farz kıldı"* denilir.[110]

2- Kitab, kader anlamına gelir:

Bu anlamda şâir el-Ca'dî şöyle demiştir:

«يَا ابْنَةَ عَمِّي كِتَابُ اللهِ أَخْرَجَنِي عَنْكُمْ وَهَلْ أَمْنَعَنَّ اللهَ مَا فَعَلاَ»

"Ey amcamın kızı Allah'ın kaderi beni sizden uzaklaştırdı, hiç Allah'ın yaptığına engel olabilir miyim?"[111]

3- Kitab, hüküm anlamına gelir:

Berîra hadisinde kitap hüküm anlamında kullanılmıştır:

«مَنْ اشْتَرَطَ شَرْطاً لَيْسَ فِي كِتَابِ اللهِ...»

"Kim Allah'ın hükmünde bulunmayan bir şart koşarsa..."[112]

Bütün bu açıklamalardan sonra diyebiliriz ki, kitab lügatta "kendisine yazı yazılacak şey, yazı yazacak divit vs. yazma âleti, yazı yazılmış sahife" anlamlarına gelmektedir.

2. Kur'ân-ı Kerîm'de Kitab Kavramı

Kur'ân-ı Kerîm'de temel kavramlardan biri olan "kitab" 260'dan fazla yerde geçmektedir. Kur'ân'da "kitab" kelimesinin geçtiği âyetleri incelediğimizde, kitab kavramının birçok farklı anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz. Bu anlamları şöyle sıralayabiliriz:

---

110) İbn Fâris, a.g.e., V, 159; ez-Zemahşerî, Esâsu'l-Belağa s. 535; ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, I, 444.

111) 110 Nolu dipnottaki eserlere bakınız.

112) Buhârî, a.g.e., K. Salât (8), bâb: 70 (I, 117); Tirmîzî, Sünen, K. Vesâyâ (31), bâb: 7, nr. 2124 (IV, 436).

a) Farz kılmak anlamında:

Nitekim, şu âyetlerde kitab kavramı bu anlamlarda kullanılmıştır: [113]

«انَّ الصَّلوٰةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَاباً مَوْقُوتاً»

"... Namaz, mü'minlere vakitli olarak farz kılınmıştır."[114]

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى...»

"Ey insanlar, öldürmelerde kısas size farz kılındı..."[115]

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ...»

"Ey inananlar, oruç size farz kılındı..."[116]

b) Hüccet ve delil anlamında:

Nitekim şu âyette de bu anlamda kullanılmıştır:

«فَأْتُوا بِكِتَابِكُمْ انْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»

"Eğer doğru iseniz kitabınızı (delilinizi) getirin."[117]

c) Zaman, süre anlamında:

Yüce Allah, bu anlamda şöyle buyurur:

«وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلاَّ وَلَهَا كِتَابٌ...»

"Biz hiçbir kenti yok etmedik ki, onun mutlaka bilinen bir süresi olmasın."[118]

«وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ الاَّ بِإِذْنِ اللهِ كِتَاباً مُؤَجَّلاً...»

---

113) Bkz., el-Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahya İbn Ziyâd, Meâni'l-Kur'ân, Beyrut 1980, I, 110; er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebir, II, 14; el-Kurtubî, a.g.e., III, 192.

114) en-Nisâ, 4/103.

115) el-Bakara, 2/178.

116) el-Bakara, 2/183.

117) es-Saffât, 37/157.

118) el-Hicr, 15/4.

"Allah'ın izni olmadan hiçbir kişi ölmez. (Ölüm), belirli bir süreye göre yazılmıştır."[119]

d) Yazma, yazışma, mektup anlamında:

«فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ» *"Bizi şâhitlerle beraber yaz!"*[120]

«وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ...» *"Ellerinizin altında bulunan (köle ve câriye)lerden, mükâtebe akdi yapmak isteyenler..."*[121]

«اذْهَبْ بِكِتَابِي هَذَا فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ»

"Bu mektubumu götür, onlara at..."[122]

«وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ...»

"Ona kitabı (yazıyı), hikmeti öğretiyor..."[123]

e) Her ferdin fiillerinin kaydedildiği amel defteri anlamında:

Her bireyin hareket ve fiillerinin işlendiği amel defterine de Kur'ân "kitâb" diyor. Bu defterler, hesap gününde insanın önüne konur ve ona:

«اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيباً»

"Kitabını oku, bugün nefsin sana hesapçı olarak yeter!" denir.[124]

«فَمَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَؤُونَ كِتَابَهُمْ...»

"Kimin kitabı sağından verilirse işte onlar, kitaplarını okurlar..."[125]

«وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَاباً يَلْقَيهُ مَنْشُوراً»

119) Al-i İmrân, 3/145.
120) Al-i İmrân, 3/53.
121) en-Nisâ, 4/33.
122) en-Neml, 27/28.
123) Al-i İmrân, 3/48; Bkz., er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, VIII, 54; el-Ḳurtubî, a.g.e., IV, 93.
124) el-İsrâ, 17/14.
125) el-İsrâ, 17/71.

"Kıyâmet günü onun için, açılmış olarak bulacağı bir kitap çıkarırız."[126]

Bu anlamlardan başka kitap, Kur'ân terminolojisinde en geniş anlamıyla Allah tarafından Cibrîl (as) vasıtasıyla peygamberlere verilen ilâhî vâhiy anlamına da gelmektedir. Bu anlam da imânın temel konularından biridir. Nitekim, şu âyetler, buna delâlet etmektedir:

«كُلٌّ آمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ...»

"Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı..."[127]

«وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالاً بَعِيداً»

"Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse o, uzak bir sapıklığa düşmüştür."[128]

Kur'ân-ı Kerîm'de çok fazla kullanılan "Kitab / كتاب" ve "el-Kitab / الكتاب" kelimeleri bazen Levh-i Mahfûz, bazen Tevrât ve İncîl, bazen sadece Tevrât, bazen de sadece Kur'ân için kullanılmıştır. Şimdi bu âyetleri inceleyelim:

1- "el-Kitab / الكتاب" kelimesinin Levh-i Mahfûz için kullanılması:

«وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ...» *"Kitap'ta size okunanlar..."*[129] Râzî'ye göre bu âyetteki "el-Kitab / الكتاب" dan maksat Levh-i Mahfûz'dur. Dolayısıyla âyetin anlamı *"Levh-i Mahfûz'dan size okunanlar..."* şeklindedir.[130]

---

126) el-İsrâ, 17/13.
127) el-Bakara, 2/285.
128) en-Nisâ, 4/136.
129) en-Nisâ, 4/127.
130) Bkz., er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, XI, 63.

«مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ...» *"Biz, Kitab'da hiçbir şeyi eksik bırakmadık..."*[131]

Bu âyetteki "el-Kitab / الكتاب" iki şekilde tefsir edilmiştir: Birincisine göre kitab, Arş'ta saklanan, kâinatın ahvalini içeren kitabtır, Allah'ın ezelî ilmidir. Allah herşeyi orada tesbit etmiştir. Diğer tefsire göre kastedilen kitab, Kur'ân-ı Kerîm'dir Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de insanlar için lüzumlu olan herşeyi açıklamış, hiçbir şeyi eksik bırakmamıştır.[132] Kur'ân din kitabıdır. İnsanların dinde muhtaç oldukları her şey Kur'ân'da vardır. Ama bütün varlıkların ayrıntılarının onda olması gerekmez. Çünkü o din kitabıdır. Prof. Dr. Süleyman Ateş'in de, bu âyetin tefsirinde dediği gibi, buradaki kitab, "Allah'ın ezelî ilmidir. Katındaki planda, ezelî bilgisinde her varlık, ismiyle, ömrüyle, hareket ve sekenâtıyla (tüm davranışlarıyla) mevcuttur. Bu ilâhî kitab, bizim anladığımız manâda mürekkeple yazılmış bir kitab değil, kâinatın taslağıdır ki hadislerde bundan Levh-i Mahfûz (korunmuş levha) diye söz edilir."[133]

2- "el-Kitab / اَلْكِتَاب" kelimesinin Tevrât ve İncîl için kullanılması:

«فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ جَاۤؤُا بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ»

"Eğer seni yalanladılarsa, senden önce açık deliller, hikmetli sahifeler ve aydınlatıcı Kitab getiren peygamberler de yalanlanmıştı."[134]

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ...»

131) el-En'am, 6/38.
132) Bkz., et-Taberî, a.g.e., VII, 188; er-Râzî, a.g.e., XII, 215; el-Kurtubî, a.g.e., III, 420.
133) Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, III, 142.
134) Al-i İmrân, 3/184.

"Ey inananlar, Allah'a, Elçisine ve Elçisine indirdiği kitaba ve daha önce indirmiş bulunduğu kitaba inanın..."[135]

«اَنْ تَقُولُوا اِنَّمَا اُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلَى طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا..» *"Kitab, yalnız bizden önceki iki topluluğa (Yahudilere, Hristiyanlara) indirildi, demeyesiniz..."*[136]

«تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ..» *"Bunlar Kitab'ın âyetleridir..."*[137]

Yukarıda zikrettiğimiz âyetlerde geçen "اَلْكِتَاب / el-Kitab" dan Tevrât ve İncîl kastedilmektedir.[138]

3- "el-Kitab / اَلْكِتَاب" kelimesinin Tevrât için kullanılması:

«وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلاَ تَعْقِلُونَ» *"Siz Kitab'ı okuduğunuz halde aklınızı kullanmıyor musunuz?"*[139]

«وَاِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ...» *"Mûsâ'ya Kitab ve Furkân (gerçekle bâtılı birbirinden ayıran ölçü) vermiştik..."*[140]

«وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ...» *"Andolsun, Mûsâ'ya Kitabı verdik..."*[141]

«ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ...» *"Sonra Mûsâ'ya Kitabı verdik..."*[142]

---

135) en-Nisâ, 4/136.
136) el-En'âm, 6/156.
137) er-Râ'd, 13/1; el-Hicr, 15/1.
138) Bkz., et-Taberî, a.g.e., IV, 198; V, 326; XIII, 92; XIV, 1; er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, IX, 124; el-Kurtubî, a.g.e., VII, 144.
139) el-Bakara, 2/44.
140) el-Bakara, 2/53.
141) el-Bakara, 2/87.
142) el-En'âm, 6/154.

«...أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ...» *"...kendilerinden Kitab mîsâkı alınmamış mıydı?..."*[143]

Bu zikrettiğimiz âyetlerde geçen "el-Kitâb / الكتاب" tâbirlerinden kastedilen Hz. Mûsâ (as)'a verilen Tevrât'tır.[144]

4- "Kitab / كتاب" ve "el-Kitab / اَلْكِتَاب" kelimelerinin Kur'ân için kullanılması:

«وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ...» *"Ne zaman ki, onlara Allah katından, yanlarında bulunan (Tevrât)ı doğrulayıcı bir kitâb (Kur'ân) geldi..."*[145]

«اِنَّا أَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ...» *"Biz sana Kitabı gerçek ile indirdik..."*[146]

«...وَأَنْزَلَ اللهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمْ...»

"... Allah, sana Kitab'ı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir..."[147]

«وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ...» *"Sana da kendinden önceki Kitab'ları doğrulayıcı olarak Kitab'ı gerçekle indirdik..."*[148]

«وَهَذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ...» *"Bu indir-*

143) el-A'râf, 7/169.
144) Bkz., et-Taberî, a.g.e., I, 259, 284;, 403; er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, III, 46, 176; XV, 44; XIV, 3; el-Kurtubî, a.g.e., I, 399; II, 23; III, 312.
145) el-Bakara, 2/89.
146) en-Nisâ, 4/105.
147) en-Nisâ, 4/113.
148) el-Mâide, 5/48.

diğimiz, kendisinden önceki (Kitab)leri doğrulayıcı mübârek bir kitabdır..."[149]

«وَهَذَا كِتَابٌ أَنزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ...» *"İşte bu (Kur'ân) da mübârek Kitab'dır. O'nu biz indirdik..."*[150]

«وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَاناً لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ»

"Sana bu Kitâbı, herşeyi açıklayan ve müslümanlara yol gösterici, rahmet ve müjde olarak indirdik!."[151]

Yukarıda zikrettiğimiz âyetlerde "Kitab / كِتَاب" ve "el-kitab / اَلْكِتَاب" lafızları son ilâhî kitab olan Kur'ân-ı Kerîm için kullanılmıştır.[152]

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kur'ân-ı Kerîm, kitab kelimesini daha önce açıkladığımız lügat manâlarında kullandığı gibi, bu kelimeye kendi semantik alanı içinde yeni bir anlam kazandırarak, "Allah tarafından Cibrîl (as) vasıtasıyla peygamberlerine gönderdiği ilâhî vahiy" anlamında da kullanılmıştır. Böylece Kur'ân Arap diline yeni bir kavram daha kazandırmış olmaktadır.

---

149) el-En'âm, 6/92.
150) el-En'âm, 6/155.
151) en-Nahl, 16/89.
152) Bkz., et-Taberî, a.g.e., I, 410; V, 264, 275; VI, 266; VII, 271; VIII, 92; er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, III, 180; XIII, 80; XIV, 5; el-Kurtubî, a.g.e., II, 26; V, 382; VI, 209; VII, 38.

D. NEBÎ ve RESÛL KAVRAMI

İslâm'ın inanç esaslarından biri de, Yüce Rabbimizin insanlar arasından seçip, insanlara bildirmesi için, kendisine vahiy gönderdiği peygamberlere inanmaktır. Burada Nebî ve Resûl kavramlarının tahlilini yapacağız.

1. Lügat Yönünden Nebî ve Resûl Kavramı

a) Nebî Kavramı: *Nebî* kelimesi, "haber vermek, duyurmak" anlamlarına gelen Arapça "Ne-Be-E: نَبَأَ" kökünden gelmektedir.[153] "*En-Nebîu* / اَلنَّبِىءُ", Allah'tan haber veren kimse demektir. Fâil manâsında feîl (فَعِيلٌ) veznindedir.[154] Sîbeveyh; "nebîu kelimesinin hemze ile okunması kötü bir lügattir" demiştir. Çünkü bu şekilde çok az kullanılmaktadır. Kıyas da buna mânidir.[155] Mekke ehli haricindeki bütün Araplar nebî kelimesindeki hemzeyi bırakarak hemzesiz olarak kullanmışlardır. Nebî kelimesinin çoğulu "*enbiyâ* / أَنْبِيَاءٌ" şeklindedir. "Nübeâ / نُبَآءُ" şeklinde de kullanıldığı olmuştur. Nitekim Abbas İbn Mirdas es-Sülemî Hz. Peygamberi överken şöyle demiştir.

يَاخَاتَمَ النُّبَآءِ اِنَّكَ مُرْسَلٌ بِالْحَقِّ كُلُّ هُدَى السَّبِيلِ هُدَاكَا

اِنَّ الْاِلٰهَ ثَنَى عَلَيْكَ مَحَبَّةً فِي خَلْقِهِ وَمُحَمَّداً سَمَّاكَا

"Ey peygamberlerin sonuncusu, sen hakla gönderildin, en doğru yol senin yolundur. Allah seni yaratıkları arasında övdü ve sana Muhammed adı verdi."[156]

Nebî kelimesinin kurallı çoğulu ise "nebiyyûn / نَبِيُّونَ"

153) Jeffery, a.g.e., s. 276.
154) Râğıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 734.
155) İbn Manzûr, a.g.e., III, 361, 362.
156) el-Cevherî, a.g.e., I, 74, 75; Râğıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 734; İbn Manzûr, a.g.e., III, 261, 36; ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, I, 121; et-Taberî, a.g.e., I, 316 317.

şeklindedir.[157]

Ayrıca nebî kelimesinin yükseklik anlamına gelen nebâvet'ten "النَّبَاوَة" türemiş olduğunu da söyleyenler vardır.[158] Her halükârda nebî, makamı yüksek ve insanlara Allah'tan önemli haber getiren kişidir.[159]

Batılı araştırıcılar ise, nebî kelimesinin İbrânice "Nâbeya" kelimesinden geldiğini kabul ederler.[160] Nebî terimi ilâhî vahyi taşıyıcı anlamı ile, vahiy hakkında hiçbir fikri olmayan Arap bedevîleri için tamamen yabancı bir şeydi. Bu bakımdan, Kitab-ı Mukaddes geleneğine bağlı bulunan tek tanrıcı fikirler taşıyan çevrelere ait olması ve nebî kavramının, İslâm'dan önceki bedevî şiirinde görülmemesi pek tabiidir.[161] Ama bu durum, kelimenin doğrudan doğruya İbrânice'den alınmasını gerekli kılmaz. Yukarıda da açıkladığımız gibi kelime hem şekil, hem de kök manası itibâriyle hakikî bir Arapça kelimedir.

b) Resûl Kavramı: Resûl kelimesi Arapça "risl" "رِسْلٌ" kökünden gelir. "Risl" bir şeyi yapmak üzere bir yere gitmek demektir. "Nâkatün risle: "نَاقَةٌ رِسْلَةٌ", gidişi kolay, deve "ibilün mürâsil: "اِبِلٌ مُرَاسِلٌ" kolayca gönderilen, yürütülen deve anlamındadır. Risl aynı zamanda bir yumuşaklık ve mülayimlik de ifade eder. "عَلَى رِسْلِكَ" yavaş ol, mülâyim ol demektir. Resûl kelimesi şâirin;

أَلاَ أَبْلِغْ أَبَا عَمْرٍو رَسُولاً   بِأَنِّي عَنْ فُتَاحَتِكُمْ غَنِيٌّ

"Ebû Amr'a mesaj olarak şunu bildir ki, benim sizin

157) Elmalılı, a.g.e., I, 370.
158) Râğıb el-İsfehânî, a.g.e., a.y.; İbn Manzûr a.g.e., a.y.; el-Kurtubî, a.g.e., I, 431.
159) et-Tabbâra, Afif Abdulfettah, Maa'l-Enbiyâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrût 1983, s. 11.
160) Bkz., Jeffery, a.g.e., s. 276.
161) İzutsu, God and Man in the Koran, s. 181.

hükmünüze ihtiyacım yoktur" mısrasında olduğu gibi "gönderilen mesaj, söz" anlamına geldiği gibi, "sözü, mesajı yüklenip götüren" anlamına da gelir.[162]

Nitekim Ebû Züeyb şöyle demiştir:

أَلِكْنِي إِلَيْهَا وَخَيْرُ الرَّسُولِ أَعْلَمُهُمْ بِنَوَاحِي الْخَبَرِ

"Haberin tamamını en iyi bilen en hayırlı elçi ile beni ona gönder."

Resûl kelimesinin çoğulu (رُسَلَاءُ – رُسُلٌ – أَرْسُلٌ) şeklindedir. Ayrıca resûl kelimesi Arapça da hem müzekker hem müennes, hem müfret hem de çoğul olarak kullanılmaktadır. Çünkü, resûl kelimesi feûl (فَعُولٌ) veznindedir. Feûl (فَعُولٌ) ve feîl (فَعِيلٌ) vezinleri, Arapça'da hem müzekker hem müennes, hem müfret hem de çoğul için kullanılır.[163]

Nebî ve resûl kelimelerini lügat yönünden inceledikten sonra, şimdi de dînî ıstılahta ne anlama geldiğini görelim:

İnsanoğlu, akıl ve idrâke sahip bir varlıktır. Bu âlem ve kendisi hakkında birçok soruyu, kendi kendine sorarsa da, bunlara aklı ile tatmin edici bir cevap bulamaz. Çünkü, metafizik meseleler insan aklının gücünü aşmaktadır. Gerçi insanoğlu, etrafındaki denge ve düzene bakarak, bir Yaratıcı'nın varlığını sezebilir. Fakat o, Yaratıcının nasıl olduğunu, kendisini ve âlemleri niçin yarattığını ve kendisinden neler istediğini tam olarak hakkıyla bilemez. Yaratılmış her şeyin, kendisine musahhar kılındığı ve bu sebeple yaratılmışların en şerefli ve en yüce pâyesine erişmiş olan insanoğlu, toplum halinde yaşayan

---

162) Bkz., el-Cevherî, a.g.e., IV,1709; Râğıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 284; ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, VII, 344, 345.

163) el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 1300; İbn Manzûr, a.g.e., I, 1166.

bir varlıktır ve başıboş bırakılmış da değildir. Bu bakımdan, insanın Yaratan'ına ve hemcinslerine karşı vazife ve mükellefiyetleri olacağı tabiidir. Bu konudaki, Allah'ın emir ve nehiylerini ona kim duyuracak? Sonra insanların yaratılış kabiliyetleri de aynı değildir. İşte Yüce Allah, kendisini kurallarına daha iyi tanıtmak, emir ve yasaklarını bildirmek, onların kendisine nasıl kulluk edeceklerini, birbirlerine nasıl davranacaklarını göstermek, dünya ve âhiret nizamını tanzim etmek için, insanların kendi içlerinden seçtiği kullarını onlara örnek birer öğretmen, birer yol gösterici, önder ve rehber seçmiştir. Zîra her insan, Yaratan'la konuşacak ve meleklerle temas edecek kabiliyette değildir. İşte, Rabbimizin seçtiği bu seçkin kullara biz "peygamber" diyoruz.[164]

Resûl: Kendisine vahiy ile şeriat verilen ve onu tebliğ ile görevlendirilen peygamberdir.

Nebî: Kendisine şeriat verilmeyip bir önceki şeriatla amel etmesi ve onunla toplumu, yani gönderildiği kavim veya milleti eğitmesi emredilen peygamberdir. Bu tarife göre, her resûl aynı zamanda nebîdir, ama her nebî resûl değildir.[165]

2. Kur'ân Öncesi (Câhiliyye Döneminde) Araplarda Peygamber İnancı

Câhiliyye dönemi Arapları, peygamberliği inkâr ederlerdi.[166] Müşrik Araplar, Allah'ın bir kayaya, bir ağaca ulûhiyyet verdiğine, insanlarla kendisi arasında taştan, ağaçtan şefaatçiler kıldığına inanıyorlardı. Ama, kendisine

164) Cerrahoğlu, İsmail, Kur'ân-ı Kerîm'den Öğütler, Ankara 1991, s. 73, 74.
165) Bkz., İbnu Ebi'l-İzzi'l-Hanefî, a.g.e., s. 167; el-Kurtubî, a.g.e., XII, 80; Elmalılı, a.g.e., V, 3413; Yıldırım, Celâl, İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri, İst, 1991, VIII, 4045; et-Tabbârâ, Meal Enbiyâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, s. 11.
166) Mevlânâ Şiblî, Büyük İslâm Tarihi, (Asr-ı Saadet), Trc: Ömer Rızâ Doğrul, İst, 1977, I, 96.

insanlar arasından bir kişiyi elçi edebileceği ihtimalini kabul etmiyorlardı.[167] Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, müşrik Arapların peygamber ve peygamberlik hakkındaki düşüncelerini şöyle nakletmektedir.

« وَقَالُوا مَالِ هٰذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْاَسْوَاقِ لَوْلَا أُنْزِلَ اِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذِيراً »

"Dediler ki: 'Bu peygambere ne oluyor ki yemek yiyor, çarşılarda geziyor? Ona kendisiyle beraber uyarıcı olarak bir melek indirilmeli değil mi?' "[168]

«وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُوا اِذْ جَاءَهُمُ الْهُدٰى اِلَّا اَنْ قَالُوا اَبَعَثَ اللّٰهُ بَشَراً رَسُولاً»

"Zaten kendilerine hidâyet geldiği zaman insanları doğru yola gelmekten alıkoyan şey, hep; 'Allah, bir insanı elçi mi gönderdi?' demeleridir."[169]

Bu âyetlerde de görüldüğü gibi müşriklerin, Hz. Peygambere karşı en belirgin tutumlarından biri, insandan peygamber olmaz itirazlarıdır. Nitekim Hz. Muhammed (sav) kendi içlerinden Allah tarafından peygamber olarak gönderildiğinde, Onu delilikle, getirdiği ilâhî mesajı da sihir diye ithamda bulunmuşlardır.

Kur'ân müşriklerin, peygamberlerin insan olmasına itirazlarını şöyle cevaplandırır:

«قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْاَرْضِ مَلٰئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ مَلَكاً رَسُولاً»

"De ki: 'Eğer yeryüzünde (insanlar gibi) uslu uslu

167) Sarıkçıoğlu, "Kur'ân'a Göre Müşrikler ve Putperestler" Mak. İslâmî Araştırmalar, sayı: 1, 1986, s. 31.
168) el-Furkân, 25/7.
169) el-İsrâ, 17/94.

yürüyen melekler olsaydı elbette onlara gökten bir meleği elçi gönderirdik.' "[170]

Kur'ân bu inancın yanlış ve bâtıl olduğunu anlatır. Çünkü insana rehber, insandan olur. Hikmete ve akla uygun olan da budur. İnsanlarla elçilerin birbirini tanıması ve anlaması gerekir.[171] Halbuki, beşer üstü bir melekle böyle bir diyalog mümkün değildir.

Araplar beşer cinsini, Allah'ın risâletini taşıyacak güçte görmemişlerdir. Araplar, üstünlüğü mal ve mülkten ibâret görüp, insanın manevî yönünü inkâr etmişlerdir. Oysa insanın, ahlâkî olgunluğa, yüksek seviyelere ve üstün mertebelere kavuşması ancak onun rûhî yönüyle ilgilidir. Onlar insanın rûhî yönünü inkâr ediyorlardı. İnsanın, risâleti taşıyacak güçte olmadığına inandıklarından:

«وَلَوْ شَاءَ اللهُ لَأَنْزَلَ مَلٰئِكَةً...» *"Eğer Allah (elçi göndermek) dileseydi, melekleri indirirdi..."*[172] diyerek realitenin ötesinde hayali talep etmişlerdir.

İnsanın insana peygamber olması, meleğin insana peygamber olmasından daha uygundur. Allah hakîmdir, hikmeti bunu gerektirir. Allah, abes ve hikmete uymayan işi yapmaktan münezzehtir. Yüce Allah peygamberleri beşerden göndermiş tâ ki insanların sosyal ve dünyevî işlerinde, âhiret saadetini kazandıracak amellerinde ve hareketlerinde, rehber olsunlar. Yüce Allah'ın kâinattaki tasarrufunu göstererek imana ve ibâdete dâvet etsinler. Eğer peygamberler bütün işlerinde harika olsalardı, bizzat

170) el-İsrâ, 17/95.
171) Elmalılı, a.g.e., V, 3449; Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, V, 252.
172) el-Mü'minûn, 23/24.

imam ve rehber olamazlardı. Peygamberler, beşer olma itibariyle insan gibi hareket ederler. Resûldürler, risâlet itibariyle Allah'ın elçileri olarak görev yaparlar. İşte Arapların anlamak istemedikleri nokta budur. Demek ki Arapların, peygamberi inkâr etmelerinin bir sebebi de, onların beşer cinsinden olmalarıdır.[173]

Araplar, peygamberlerin dâvalarını tarihin her döneminde krallık ve reislikle karıştırmışlardır. Peygamberin ticaret ile uğraşmasını ve geçimini temin için çalışmasını peygamberlikle uzlaştıramamışlardır. Onlar, Allah'ın peygamberinin hazinesi olması gerektiğini söylemişlerdir.[174]

Araplar, liderlerinde aramış oldukları şartlar arasında; zengin olmak, fazla çocuk sahibi olmak gibi özellikleri peygamberlerde de aramışlardır.[175]

Araplar, hastalıkta, sıhhatte, fakirlikte ve zenginlikte peygamberle beraber olmalarından dolayı, Allah'ın elçileri olduklarını uzak görmüşlerdir. Zirâ Cahiliyye Araplarına göre; peygamberlerin her şeyde ileri olmaları gerekirdi. Her şeyde ileri olmadıklarına göre, Allah tarafından peygamber gönderilmeleri doğru olamazdı.[176]

3. Kur'ân-ı Kerîm'de Nebî ve Resûl Kavramı

Kur'ân, Allah'ın insanlara gönderdiği elçileri için "Nebî" veya "Resûl" terimlerini kullanmaktadır. Kur'ân'da "nebî", (çoğu zaman İncil'de olduğu gibi) *"gelecekten haber veren"* anlamında değil de *"Allah'tan haber getiren"* anlamında kullanılmıştır. Nebî, Allah'tan insanları

173) Macit, a.g.e., s. 255.
174) el-Kurtubî, a.g.e., VII, 4721; Tâhiru'l-Mevlevî, Müslümanlıkta İbadet Tarihi, İst, 1963, s. 17.
175) İbn Kesir, a.g.e., IV, 126; ez-Zuhruf, 43/31.
176) Kutub, Seyyid, Fî Zılâli'l-Kur'ân, IV, 1881.

kötülüğe karşı uyarmak ve iyi olanlara müjde vermek için gelir. Bunun için "mübeşşir/ مُبَشِّرٌ" (müjdeci) ve "münzir/ مُنْذِرٌ" (uyarıcı) terimleri Kur'ân'da ve özellikle ilk nâzil olan âyetlerde sık sık geçmektedir:

«اِنْ اَنَا اِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ» *"Ben sadece inanan bir kavim için bir uyarıcı ve müjdeciyim."*[177]

«وَمَا أَرْسَلْنَاكَ اِلاَّ مُبَشِّراً وَنَذِيراً» *"Biz seni ancak müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik."*[178]

«اِنَّا اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيراً وَنَذِيراً...» *"Biz seni gerçek ile birlikte müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik..."*[179]

«فَبَعَثَ اللهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ» *"Allah, peygamberleri, müjdeciler ve uyarıcılar olarak gönderdi..."*[180]

«وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ اِلاَّ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ...» *"Biz elçileri sadece müjdeciler ve uyarıcılar olarak gönderiyoruz..."*[181]

Resûl kelimesi ise Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah'tan insanlara gönderilen "elçi" anlamında kullanılmıştır: [182]

«اِنَّا أَرْسَلْنَا اِلَيْكُمْ رَسُولاً شَاهِداً عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا اِلَى فِرْعَوْنَ رَسُولاً...»

"Biz, Firavn'a bir elçi gönderdiğimiz gibi size de, (yaptıklarınız hakkında) üzerinize şâhitlik edecek bir elçi

177) el-A'râf, 7/188.
178) el-Furkân, 25/56.
179) Fâtır, 35/24.
180) el-Bakara, 2/213.
181) el-En'âm, 6/48; el-Kehf, 18/56; Ayrıca bkz., el-İsrâ, 17/105; Hûd, 11/2; es-Sebe', 35/28; el-Ahzâb, 33/45; en-Nisâ, 4/165; el-Bakara, 2/119; el-Mâide, 5/19; el-Feth, 48/8.
182) Bkz., et-Taberî, a.g.e., IX, 13, 86; XIX, 65; XXIX, 136; el-Kurtubî, a.g.e., VII, 302; XIX, 48.

gönderdik..."[183]

«وَقَالَ مُوسَى يَا فِرْعَوْنُ اِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ» *"Mûsâ dedi ki: 'Ey Firavn, ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim."*[184]

«قُلْ يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنِّي رَسُولُ اللهِ اِلَيْكُمْ جَمِيعاً...» *"De ki: 'Ey insanlar, ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi Allah'ın elçisiyim..."*[185]

«فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولاَ اِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ» *"Firavn'a giderek (ona) deyin ki: 'Biz âlemlerin Rabb'inin elçisiyiz.' "*[186]

«فَأْتِيَاهُ فَقُولاَ اِنَّا رَسُولاَ رَبِّكَ...» *"Haydi, varın ona deyin ki: 'Biz senin Rabb'inin elçileriyiz...' "*[187]

Aşağıdaki âyetlerde göreceğimiz gibi Kur'ân, "elçi" tabirini bazen vahiy meleği için de kullanmaktadır. Bu melek Allah tarafından peygambere gönderilir:

«قَالَ اِنَّمَا اَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لاَهَبَ لَكِ غُلاَماً زَكِيّاً...» *"(Cebrâil): 'Ben, sadece Rabb'inin elçisiyim, sana tertemiz bir erkek çocuğu hediye edeyim diye (geldim)' dedi."*[188]

«قَالُوا يَا لُوطُ اِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ...» *"(Melekler): 'Ey Lût, biz senin Rabb'inin elçileriyiz' dediler."*[189]

«بَلَى وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ» *"Hayır, işitiriz ve yanlarında bulunan elçilerimiz de (her yaptıklarını) yazarlar."*[190]

---

183) el-Müzzemmil, 73/15.
184) el-A'râf, 7/104.
185) el-A'râf, 7/158.
186) eş-Şuarâ, 26/16.
187) Tâhâ, 20/47.
188) Meryem, 19/19.
189) Hûd, 11/81.
190) ez-Zuhruf, 43/80.

«وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا اِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى...» *"Elçilerimiz İbrâhim'e, (iki oğlu olacağına dair) müjdeyi getirdiklerinde..."*[191]

«وَلَمَّا أَنْ جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطاً» *"Elçilerimiz Lût'a gelince..."*[192]

Yukarıda zikrettiğimiz âyetlerde "resûl" terimlerinden melek kastedilmektedir.[193]

Daha önce zikrettiğimiz gibi âlimler "nebî" ile "resûl" arasında şöyle bir fark gözetmişlerdir: "Nebî", kendine bir şeriat gönderilmeyen ilâhî elçi olup vahyedilmiş bir kitabı olmayan peygamberdir. "Resûl" ise, şeriat ve vahyedilmiş bir kitabı olan elçidir. Kur'ân'ın bazı elçileri hem nebî ve hem de resûl olarak adlandırmasından anlaşılıyor ki bu tip kesin bir ayırım yapmak biraz şüphelidir.[194] Örneğin şu âyetler buna delâlet etmektedir:

«فَآمِنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللهِ وَكَلِمَاتِهِ»

"Allah'a ve O'nun ümmî peygamberi olan elçisine inanın ki o (peygamber) de Allah'a ve O'nun sözlerine inanmaktadır..."[195]

«وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَى اِنَّهُ كَانَ مُخْلَصاً وَكَانَ رَسُولاً نَبِيّاً»

"Kitab'da Mûsâ'yı da an, çünkü o, içi temiz (bir insandı) ve gönderilmiş bir peygamberdi."[196]

«وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِسْمَاعِيلَ اِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولاً نَبِيّاً»

"Kitab'da İsmail'i de an, çünkü o sözünde duran, (tarafımızdan) gönderilmiş bir peygamberdi."'[197]

---

191) el-Ankebût, 29/31.
192) el-Ankebût, 29/33.
193) Bkz., et-Taberî, a.g.e., XII, 89; XVI, 61; XX, 147, 148; XXV, 100; el-Kurtubî, a.g.e., IX, 73; XI, 91; Râğıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 284.
194) Fazlurrahman, Ana Konularıyla Kur'ân, çev: Alpaslan Açıkgenç, Ankara 1987, s. 181.
195) el-A'râf, 7/158.
196) Meryem, 19/51.
197) Meryem, 19/54.

Kur'ân-ı Kerîm'de bazı âyetlerde resûl ile nebî kelimesi ayrı ayrı zikredilerek birbirine atfedilmiştir. Birinin diğerine atfı ise, ayrı ayrı mefhumlar olmalarını gerektirmektedir.

«وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ اِلَّا اِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ»

"Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermemiştik ki o, (bir şey) arzu ettiği zaman, şeytan onun arzusu içerisine mutlaka (onu dünya ile meşgul edecek bir düşünce) atmış olmasın..."[198]

Bu âyetin tefsirinde Prof. Dr. Süleyman Ateş şöyle demektedir: "Resûl ile nebînin aynı anlama gelip gelmediği üzerinde ayrı görüşler vardır. Genel kanıya göre resûl, insanları irşad için gönderilen ve kendisine vahiy gelen peygamberdir. Haber veren anlamındaki nebî ise vahiy değil, sadece ilham alan, ya da rüyada kendisine ilâhî düşünceler verilen peygamberdir. Bu durumda resûl, kendisine gelen vahiy ile yeni bir kitap ve şerîat getiren peygamber, nebî ise kendisine gelen ilham ile ve gördüğü rüyalar ile önceki resûlün dînini ihyâ eden, dinde ıslahat yapan din bilgini olmaktadır."[199]

Alimlerin çoğunun kanısına göre, bu iki kelime arasında umum-husus farkı vardır. Her resûl aynı zamanda nebîdir. Çünkü Allah'tan aldıklarını ümmetine haber verir. O resûlün ümmeti içerisinde yetişmiş, ilham alan ıslahatçıya da nebî denir, fakat o resûl değildir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de her iki kelime de birbiri yerine ve aynı anlamda kullanılmıştır. Onun için Mu'tezile, bu iki kelime arasında bir fark olmadığı kanaatindedir.[200]

---

198) el-Hac, 22/52.
199) Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, VI, 38.
200) Bkz., er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, VI, 244; el-Kurtubî, XII, 80.

Bütün bu açıklamalardan sonra, Kur'ân'ın peygamberlik hakkındaki görüşünü semantik açıdan incelersek, iki noktanın dikkate değer olduğunu görürüz. Bunların ikisi de, olumsuz niteliktedir. Birincisi; nebî kelimesinin türediği "nebe'" kökü, önce de zikrettiğimiz gibi "duyurmak" "bir şey hakkında haber vermek" demektir. Bu haber gelecekle ilgili değildir. Peygamber tarafından getirilen haberler, gaybî haberlerdir. Kur'ân'a göre peygamber, istikbâli söyleyen kişi değildir. Nebî kelimesinin, "gelecekten haber vermek" anlamındaki kehânetle hiçbir ilgisi yoktur. Peygamberin vazifesi, Allah'tan aldığı emirleri insanlara duyurmaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan cennet, cehennem tasvirleri de istikbâle ait haberlerdir. Fakat bu haberler İbranî kehânetlerindeki gibi belirli bir şahsın veya bir milletin hayatında meydana gelecek olayların zamanını bildirmekten çok farklıdır, ona hiç benzemez. Fakat bu durum, o zaman insanlar tarafından pek iyi kavranamamış, Hz. Muhammed'e gelecekle ilgili büyük küçük olaylar hakkında sorular sorulmuştur. O insanlar, nebî ile kâhin arasında, bir bağ bulunduğunu zannetmişler; hatta nebî ile kâhini birbirine karıştırmışlardır. İkincisi ise; nebînin söylediği veya naklettiği sözlerin büyü kelimesiyle hiçbir ilgisi yoktur. Bu çok önemli bir özelliktir. Bundan dolayıdır ki bu sözler, şiir, kehânet gibi şeylerden bariz bir şekilde farklılık arz eder.

E. AHİRET KAVRAMI

Ahirete iman, hak dinlerin hepsinde de mevcut olan ve bütün peygamberlerce teyid edilmiş bir esastır. Bu inanç, Allah'ın varlığının ve birliğinin bir tamamlayıcısıdır. Dolayısıyla burada, âhiret kavramı üzerinde durup, semantik bir tahlilini yapacağız.

1. Lügat Yönünden Ahiret Kavramı

Ahiret kelimesi Arapça lügatta "EHR/ أَخَرَ" kökünden gelmektedir. "Son, sonra gelen, sonraki" anlamlarına gelen, sıfat olan "âhir / آخِر " kelimesinin müennesi (dişili)'dir. "Ahir / آخَر " kelimesinin çoğulu "evâhir / أَوَاخِر" şeklinde olup, "önce, önce gelen, önceki" anlamlarındaki "mütekaddim / مُتَقَدِّم " kelimesinin zıddıdır.[201]

Kur'ân-ı Kerîm'de âhiret günü, âhiret yurdu gibi isimlerle isimlendirilen âhiret; kıyâmetle birlikte başlayan yeni yaşantıya verilen genel bir isimdir. Bu dünya hayatından sonra başlayacak olan yepyeni bir hayattır ki mü'minler buna kesin olarak inanırlar. Dünyaya neş'e-i ûlâ (ilk yaratma), âhirete neş'e-i sâniye (ikinci yaratma) denir.[202]

Ahiret ebedî hayattır. Ahiret hayatını, bilginlerden kimi tamamen rûhânî, kimi de hem rûhânî, hem cismânî kabul eder. Fakat Kur'ân'ın ruhundan anladığımıza göre bu hayat, hem rûhânî, hem de maddî ve hissîdir. Zaten yalnız rûhânî olursa hayatın bir yönü eksik olur.[203] Ahiret hayatı en mükemmel hayattır. Bu hayatın tam kemâli ise, hem maddî hem de rûhânî olmasıyladır. Ancak âhiretteki

201) Bkz., el-Cevherî , a.g.e., II, 576, 577; İbn Fâris, a.g.e, I, 70; İbn Manzûr, a.g.e, I, 29; ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs III, 9.

202) Râğıb el-Isfehânî, a.g.e., s. 13, 14.

203) Elmalılı, a.g.e., I, 199; Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, I, 101.

maddî hayatı, bildiğimiz şu dünya maddesinden mahiyet itibariyle farklıdır. Kur'ân-ı Kerîm, o hayatın, dünya hayatının aynı değil, benzeri olduğunu söylüyor. Demek ki görünüşte benzer, mahiyette farklıdır. Onun mahiyetini ancak Allah bilir. Allah oradaki hayata, hiç yok olmayacak, yıpranmayacak bir nitelik vermiştir. İnsanlar dünyada yaptıklarının karşılığını orada bulacaktır. İyi davrananlar, bu davranışlarının karşılığını orada bağ, bahçe, çeşitli nimetler, yani cennet şeklinde göreceklerdir. Kötü davrananlar da bu davranışlarının gerçek şeklini orada çeşitli azaplar şeklinde, yani cehennem olarak bulacaklardır.

Kur'ân-ı Kerîm'in her yeri, cennet ve cehennem hayatının tasvirleriyle doludur. Daha önce gelmiş olan ilâhî kitapların hiçbirinde âhiret hayatı, Kur'ân'da olduğu kadar açık ve seçik, net ve detaylı anlatılmamıştır.[204]

2. Kur'ân Öncesi (Câhiliyye Döneminde) Araplarda Ahiret İnancı

Kur'ân'ın getirdiği inanç sisteminde, âhiretin yerini incelemeye geçmeden önce, câhiliyye döneminde Araplarda hayat ve ölüm anlayışına bir göz atmak istiyoruz.

Kur'ân-ı Kerîm bize, müşrik Araplar'ın ölüm, ölüm ötesi ve dirilme ile ilgili inançlarını açık ve net bir şekilde şöyle anlatmaktadır:

«وَقَالُوا مَا هِيَ اِلاَّ حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا اِلاَّ الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ اِنْ هُمْ اِلاَّ يَظُنُّونَ»

"Ne varsa şu dünya hayatımızdır, başka bir şey yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi zamandan başkası helak etmiyor (bizi öldüren yalnız zamandır) dediler. Fakat onların bu

---

204) Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, I, 102.

hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece zannediyorlar."[205]

«وَقَالُوا اِنْ هِيَ الاَّ حَيَاتُنَا الدُّنيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ»

"Dediler ki: 'Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Biz diriltilecek değiliz.'"[206]

«اِنْ هِيَ الاَّ مَوْتَتُنَا الْاُولَى وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ» *"İlk ölümümüzden sonra bir şey yoktur. Biz diriltilecek değiliz."*[207]

Kur'ân'a göre onlar, ölüm sonrası hayat konusunda kesin bir olumsuzluk içerisindedirler. Kur'ân'daki delillerin yanı sıra İslâm öncesi Arap şiiri ve yazıtları, ölüm ve gelecek hayatın varlığı hakkında koyu bir karamsarlığı ortaya koymaktadır. İki Himyer mezarında bulunan aşağıda zikrettiğimiz yazıt, İslâm'ın gelişine kadar büyük oranda hakim olmuş bir atmosferin özelliklerini taşıyan bir örnek olarak görünmektedir:[208]

"İki Himyer Beyi şu mezarlarda yatan,

Bedenleri bozulmuş, kemikleri çürümüş

Ölüm eliyle düştü onlar, onunla mahvoldular,

Ölüm! Yeryüzünde kimse kaçamaz acısından onun,

İşte topraktan yaratıldı onların bedenleri doğduklarında.

Ve yine toprağa döndü, yerin altına konduklarında."[209]

Buna göre, ölüm ile insanın varlığı tam bir yokluğa

205) el-Câsiye, 45/24.
206) el-En'âm, 6/29.
207) ed-Duhân, 44/35.
208) Smith, Jane Idleman- Haddad, Yvonne Yazbeck, The İslamic Understanding of Death and Resurrection, Albany: Suny 1981, s. 147.
209) Faris, Nabih Amin, The Antiquities of South Arabia, Princeton, Princeton University Press, 1938, s. 16.

gömülmektedir. Bu ise bir çeşit nihilizmdir.[210] Kabirden sonra hiçbir şey yoktur düşüncesinden doğan nihilizm.[211]

Öyle görünmektedir ki, bu dünya hayatının ötesinde bir hayatın varlığı, insanların öldükten sonra diriltilip kaldırılmaları, müşriklerin Kur'ân öğretisi içerisinde en sert tepki gösterdikleri konulardan birisi olmuştur. Kur'ân'ın ilk âyetleri ile işlenmeye başlayan, dirilme, haşr, hesap, Allah ile karşılaşma (likâu'llah / لقاء الله) gibi öğeler müşrik Arapları oldukça rahatsız etmiştir.[212]

Yukarıda zikrettiğimiz ilk âyette[213], müşriklerin kendilerini yokluğa sürükleyen şeyin zaman (dehr) olduğunu söyledikleri, aktarılmaktadır. Böyle bir fonksiyonu ile dehr kavramı, İslâm öncesi Arapların hayata ve ölüme ilişkin inanışlarında önemli bir yer işgal etmekte idi. Buna göre, insan yeryüzüne geldikten sonra, varlığı çok kuvvetli bir unsura teslim eder ve onun yönetimine girer ve bu böylece insanın ölümüne dek sürer. Ölüm ise, bu unsurun insana indirdiği son darbedir. İşte bu unsurun adı, dehr'dir.[214] Bu anlamı ile dehr, insanın tekrar dirilmesinin kabul edilmediği bir inanç bütününde onun varlığına son veren bir unsurdur. "Böylece İslâm'dan önceki devrin hayat görüşü, en merkezinde karanlık ve esrarengiz bir düşünce taşır. Bu karanlık düşünce, beşikten mezara kadar ferdin hayatına el atar, onu zulmünün pençesi altında tutar."[215]

Ölüm ise, İslâm öncesi Araplar arasında bir yok oluş

210) Her şeyi inkâr eden anarşik felsefî görüş.
211) İzutsu, God and Man in the Koran, s. 90.
212) el-Alak, 96/8, et-Tekasür, 102/8.
213) el-Câsiye, 45/24.
214) İzutsu, God and Man in the Koran, s. 124.
215) İzutsu, God and Man in the Koran, s.126. Ayr. Bkz., Smith-Haddad, a.g.e., s. 2.

olarak kabul edilmiştir. Onlara göre ölüm bir sondur. Ölüm ötesi onları hemen hiç ilgilendirmemiştir. Onların çoğuna göre bu dünya hayatından sonra hiçbir şey olamaz. Vücut toprağa gömülünce çürür, toz toprak olur, ruh ise bir rüzgâr gibi uçup gider.[216]

«هَلْ نَحْنُ الاَّ كَأَجْسَادٍ نَمُرُّ بِهَا تَحْتَ التُّرَابِ وَأَرْوَاحٍ كَأَرْوَاحٍ»

"Biz (neyiz), toprağın altında götürdüğümüz bir vücutla, rüzgârlar gibi uçup giden ruhlardan ibâret değil miyiz?"[217]

İslâm öncesi Araplar arasında hakim olan bu ölüm anlayışına göre, ölümle beden yok olmaktadır. Ruhun akibeti hususunda ise kesin, açık-seçik bir inanca rastlayamıyoruz. Bununla birlikte Draz, müşrik Arapların ruh anlayışı hakkında bize ipucu verebilecek "hâme (baykuş) inanışını" şöyle aktarmaktadır: "Elimizde ölümden sonra ruhun bir çeşit hayat yaşadığına dair müşrik Arapların mübhem bir fikre sahip olduklarını ileri sürmeye imkân veren birtakım deliller mevcuttur. İnançlarına göre katili bulunup da intikamı alınmayan bir kişinin ruhu, 'hâme kuşu' şekline girer, geceleri maktulün mezarı üzerinde uçar ve intikamı alınıncaya kadar durmadan 'bana içecek verin, bana içecek verin' diye öter ve intikamı alınınca gidermiş."[218]

Aynı şekilde Cevâd Ali'nin, *Târihu'l-Arab Kable'l-İslâm* adlı eserinde şunları görmekteyiz: "Câhiliyye'ye göre ölüm, çeşitli sebeplerle ruhun bedenden ayrılmasıdır. Bu

216) İzutsu, a.g.e., s. 124.
217) Abidu'l-Abraş, Divan, Beyrût 1958, s. 9,21; İzutsu, a.g.e., a.y.
218) Draz, Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru, Trc: Salih Akdemir, Ankara 1983, s. 85, 86.

da, bedenin çürümesine yol açar. Ruh normal ve ani ölümde, burundan ya da ağızdan bedeni terk eder. Ancak, ölüme bir yara sebep olmuş ise, ruh bu yaradan çıkar. Kişinin öldürülmüş olması halinde, ruhu 'hâme' adı verilen bir kuş haline gelir ve mezarın üzerinde dolanmaya başlar. Bu ölünün intikamı alınıncaya kadar devam eder. Kuş bu sırada mütemâdiyen 'bana su verin' demektedir. İntikamı alınınca susar... Rivâyetler üzerinde daha fazla durulursa, sadece öldürülen birinin değil, her ölünün ruhunun kuşa dönüştüğü görülür. Bunların ne kadar böyle kaldıkları, ne yaptıkları ve nereye gittikleri hakkında ise, çok az bilgi vardır."[219]

Görüldüğü gibi, Müşrik Araplar'daki bu ruh anlayışı, hiçbir zaman ba's, haşr ve hesap gibi safhaları ihtiva etmemektedir. Yine ruhun ölümsüz olduğu gibi bir düşünce görülmemektedir. Ruhun bir süre daha kuş olarak varlık kazandığı hâme inanışında bile, ruhun bu var oluşunu sonunda takip edememekte, ne olduğunu, ne olacağını bilememekteyiz. Sonuç olarak, bu da, bizi müşrik Arapların, ruhun da insanın bedeni gibi ölüm ile yok olduğuna inandıkları fikrine götürmektedir.

3. Kur'ân-ı Kerîm'de Ahiret Kavramı

Vahiy ürünü bir kitab olan Kur'ân, aynı kaynaktan gelen kendinden önceki kitapların oluşturduğu geleneğin son noktasıdır. Bu son Kitab'ın tebliğcisi Muhammed (sav), Adem'in, Nuh'un, İbrâhim'in, İsmail'in, Mûsâ'nın ve İsâ'nın (as) hep birbirlerini destekleyen tebliğlerini insanlara yeniden iletmiştir. Bütün diğer peygamberler gibi Hz. Peygamber (sav) de, bu aynı misyonun bir üyesi olarak in-

219) Cevâd, Ali, a.g.e., V, 279, 280; Bahoner, Cevâd, a.g.e., s. 25, 26.

sanlara, tevhidin asla değişmeyen aynı ana prensiplerini son defa getirmiştir. Bu değişmezliğin hemen akla gelen iki gerekçesi şunlardır: İlki, bütün tebliğlerin aynı kaynaktan gelmiş, ikincisi de bunların aynı muhataba, yani insana iletilmiş olmasıdır. Zaman, mekan ve tebliğciler değişmiş olsa bile, bu iki unsurun aynı kalması, prensiplerin de değişmezliğini zorunlu kılmıştır. Sözünü ettiğimiz ana prensipler ise, insanın kendisini ve sonsuza uzanan var oluş imkanını kapsayan yine iki noktada belirlenmiştir. Bunlar, Yüce Allah ve bundan hareketle, insanın varlığını ölüm ötesine çeken âhiret inançlarıdır.

»انَّ الَّذينَ آمَنُوا وَالَّذينَ هادُوا وَالصَّابِؤُنَ وَالنَّصارى مَنْ آمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحاً فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ«

"Doğrusu, inananlar, Yahudiler, Sabiiler ve Hristiyanlardan Allah'a ve âhiret gününe inanan, yararlı iş yapan kimselere korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir."[220] Böylece Kur'ân-ı Kerîm'in tesis etmek istediği tevhid dininin esasını başta gelen bu iki büyük doktrin teşkil etmektedir.[221]

4. Kur'ân'da Ahiretle İlgili Diğer Kavramlar

Daha önce de zikrettiğimiz gibi lügatta "son, sonra gelen, sonraki" anlamlarına gelen âhiret kelimesi, Kur'ân'ın terminolojisinde bazen âhiret yurdu anlamında "ed-Dâru'l-Ahira / الدَّارُ الآخرة" şeklinde geçer. İşte âhiret kelimesi, Kur'ân'da hem âhiret yurdu için hem de âhiret hayatı için kullanılır. Yani, gerek insanın ölüm ötesine sarkan var oluşunun zaman ve mekânı ve gerekse ölüm ötesine ait inancı ifâde için âhiret kelimesi kul-

220) el-Mâide, 5/69.
221) Draz, Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru, s. 88.

lanılmıştır.[222]

Kur'ân-ı Kerîm'de âhiret kelimesinin lügat manâsında kullanıldığı âyetler vardır:

«هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِـرُ» *"O, ilktir (kendisinden önce hiçbir varlık yoktur), sondur (kendisinden sonra bir varlık yoktur)"*[223] «فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى» *"Son da, ilk de (âhiret de, dünya da) Allah'ındır."*[224]

Bu iki âyette de kelime, tam olarak lügat manâsında "evvel" kelimesinin zıt anlamlısıdır. Ancak kelimenin, yine Kur'ân'ın kavram bütünlüğü içerisinde sözlük anlamına hemen hemen tamamı ile zıt bir anlam kazanmış olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz. Buna göre, âhiret kavramı, Kur'ân öğretisinde insanın ölümünden sonraki ebedî, sonu olmayan, gelecekteki bir hayatı ifade etmektedir. Ahiret kişinin ölümü ile, başka bir deyişle dünyadaki hayatının sona ermesiyle başlayan yeni, ancak bu defa sonsuz bir hayat dönemidir.

Teknik anlamda dünyadaki davranışların ceza ve mükâfatının görüldüğü, zaman ve mekânı ifade için Kur'ân'da "ed-Dâru'l-Ahira / الدَّارُ الآخِرَة " ibaresi veya kısaca "el-Ahira / الآخِرَة" kelimesi kullanılmaktadır. Bu mefhum dünya hayatının "el-Hayatü'd-Dünya / اَلْحَيَاةُ الدُّنْيَا" bu anlamda mukabili olan gelecekteki hayata işaret etmektedir.

«وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْراً لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ»

222) el-Bakara, 2/4; en-Nisâ, 4/38.
223) el-Hadid, 57/3.
224) en-Necm, 53/25.

"(Allah'ın azabından) korunanlara da: 'Rabb'iniz ne indirdi?' dendi. 'Hayır (indirdi)' dediler. Bu dünyada güzel iş yapanlara güzellik vardır, (onlar için) âhiret yurdu ise daha hayırlıdır. Takva sahiplerinin yurdu ne güzeldir."[225]

Konunun doktrinel tarafı ise, Kur'ân'da çoğunlukla "el-Yevmü'l-Ahir / الْيَوْمُ الآخِر " ibâresi ile ifade edilmektedir. Başka bir söyleyişle, âyetlerde bu ibâre, daha çok iman söz konusu olduğu zaman kullanılmaktadır. İşaret ettiğimiz bu âyetlerin konusu, "Allah" ve "Son Güne" inanılması veya inanılmamasıdır.

«لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اُمَّةٌ قَائِمَةٌ... يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ»

"Kitap ehlinin hepsi bir değildir: Onlardan geceleri secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okuyup duranlar vardır; bunlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar..."[226]

«وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الآخِرِ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِيناً فَسَاءَ قَرِيناً..»

"Mallarını insanlara gösteriş için verirler, Allah'a ve âhiret gününe inanmazlar. Kimin arkadaşı şeytan olursa, arkadaş bakımından hâli çok yamandır."[227]

Burada âyetlerin ortak konusu, bir inanç unsuru olarak, kişinin gelecekte olması kesin görülen bir olayı hayat anlayışında dikkate alması ya da almaması problemidir. Yine "el-Âhir / الْآخِر"[228] ve "es-Sâ'a / السَّاعَة "[229] kelime-

225) en-Nahl, 16/30; Ayr. Bkz., el-Bakara, 2/94; el-A'râf, 7/169; İbrâhim, 14/27.
226) Al-i İmrân, 3/113, 114.
227) en-Nisâ, 4/38; Ayr. Bkz., el-Bakara, 2/264; et-Tevbe, 9/19; el-Haşr, 58/22.
228) Hûd, 11/19; el-Bakara, 2/4; en-Nahl, 16/60.
229) el-Furkân, 25/11; el-Mü'min, 40/59.

lerinin de bu siyâk-sibâk içinde kullanıldığı yerler bulunmaktadır. Burada, Kur'ân'ın adeta her sayfasına yerleştirilmiş "gelecekteki hayat" mefhumunu aktaran belli başlı kelimelerden olan "el-Yevm / اَلْيَوْمُ " üzerinde de durmak gerekir. Bu zaman biriminin mahiyeti ve önemi, ona değişik özellikler ile atıfta bulunan âyetten anlaşılabilmektedir:

«لاَ أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ» *"Kıyâmet gününe and ederim."*[230]

«..اِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ»

"... Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unuttuklarından dolayı onlara çetin azap vardır."[231]

Başka bir âyette de, bu vakitte gerçekleşecek olaylar cümleler uzunluğundaki ifadelerle açıkça belirtilir:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَ بَيْعٌ فِيهِ...»

"Ey inananlar, ne alışverişin, ne dostluğun ve ne de iltimasın olmadığı gün gelmezden önce, size verdiğimiz rızıktan (Allah için) harcayın..."[232]

«يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَراً وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ...»

"O gün her nefis, yaptığı her hayrı hazır bulacaktır; işlediği her kötülüğü de..."[233]

«يَوْمَ تُبَدَّلُ الاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ»

"O gün yer başka yere, gökler de (başka göklere)

230) el-Kıyamet, 75/1.
231) es-Sâd, 38/26; Ayr. Bkz., el-Fâtiha, 1/3; es-Secde, 32/29; eş-Şûrâ, 42/7; el-Mürselât, 77/13.
232) el-Bakara, 2/254.
233) Al-i İmrân, 3/30.

değiştirilir. Hepsi, tek ve kahredici Allah'ın huzurunda durur."[234]

Kur'ân-ı Kerîm'de "yevmeizin / يَوْمَئِذٍ" ibâresi ile bu mefhumun vurgulu anlatımları verilmektedir:

«يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّى بِهِمُ الْأَرْضُ...»

"O gün, inkâr edip peygambere başkaldırmış olanlar, yerle bir olmayı ne kadar isterler..."[235]

«مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ...» *"O gün, kim azaptan alıkonursa, şüphesiz o kimse rahmete erişmiştir..."*[236]

«اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمٰنِ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا»

"İşte o gün, gerçek mülk, Rahman'ındır, (bütün hükümranlık yalnız O'na aittir) ve o (gün), kâfirler için çetin bir gündür."[237]

Görüldüğü üzere, sözlükte gün anlamına gelen el-yevm "اَلْيَوْم" kelimesi, bu arada farklı bir anlam kazanmıştır.[238] Gerçekten de, bu siyâk-sibâk içinde, kelimenin dünya hayatının sonunda vukû bulacak olayların zamanını ifade ettiği, söylenebilir. Kur'ân'da gelecek hayata ait bu zaman birimi altı çizilerek anlatılmaktadır. Çünkü, Kur'ân'da sözü edilen zaman, insan varlığı için bir dönüm noktası olarak görülmektedir. O günde de mutlak olarak karar verme yetkisi Allah'a ait olacaktır. Öyleyse insan bu vaktin önemini kavramalı ve ona göre şimdiden hazırlık yapmalıdır.

---

234) İbrâhim, 14/48; Ayr. Bkz., Al-i İmrân, 3/166-168; Hûd, 11/105.
235) en-Nisâ, 4/42.
236) el-En'âm, 6/16.
237) el-Furkân, 25/26.
238) Bkz., Râğıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 247.

Nihayet Kur'ân-ı Kerîm'de âhireti ifade eden başka bir kelime de "es-Sâ'a / اَلسَّاعَة" kelimesidir. Bu kelimenin özelliği birçok âyette de ifade edildiği gibi, bünyesinde ânîlik fikri taşımasıdır. Öyle ki Kur'ân'ın da ifade ettiği gibi bu an ânîden gelecektir. Yine bu anın gerçekleşeceği zamanı Allah'tan başka hiç kimse bilemez.

«يَسْئَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا»

"İnsanlar sana (kıyâmet) saat(in)den soruyorlar. De ki: 'Onun bilgisi Allah'ın yanındadır.' Ne bilirsin, belki o saat yakın olur."[239]

Bilindiği gibi Kur'ân'da âhiret olayları oldukça canlı bir şekilde işlenmiştir. Şimdi, bu olayları bizzat Kur'ân'ın anlatımları ile görelim.

Son gün geldiğinde, dünyanın kurulduğu günden beri devam eden düzeni bir anda bozulur. O an (es-Sâ'a/ السَّاعَة) çok kısa bir zamanda olup bitiverecektir:

«وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا اَمْرُ السَّاعَةِ اِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ اَوْ هُوَ اَقْرَبُ * اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

"Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. O saatin işi, bir göz açıp yumma gibi, yahut daha yakındır. Şüphesiz Allah her şeye gücü yetendir..."[240]

Allah'ın gerçekleşeceğini belirttiği bu an gerçekleşecek bir vaattir. Onda hiçbir şüphe yoktur:

«اَلْحَاقَّةُ * مَا الْحَاقَّةُ * وَمَا اَدْرٰيكَ مَا الْحَاقَّةُ» *"Gerçekleşen (el-*

239) el-Ahzâb, 33/63; Ayr. Bkz., Yûsuf 12/107; Lokman, 31/34; ez-Zuhruf, 43/85.
240) en-Nahl, 16/77.

Hâkka)! Nedir o gerçekleşen? Gerçekleşenin ne olduğunu nerden bileceksin?"[241]

«اذا وَقَعَت الْوَاقعةُ * لَيْسَ لوَقْعَتِهَا كَاذبَةٌ * خَافضَةٌ رافعةٌ»

"Olacak vak'a olduğu zaman, onun oluşunu yalanlayacak kimse çıkmaz. O alçaltıcı, yükselticidir."[242] Ve artık gelmesi haber verilen gün bütün gerçekliği ile gelmiştir:

«الْقَارِعَةُ * مَاالْقَارِعَةُ * وَمَا اَدْرَيكَ مَاالقَارِعَةُ * يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ * وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنفُوشِ..»

"(Başlara) çarpan, (yürekleri hoplatan) hâdise: Nedir o çarpan hâdise? O çarpan hâdisenin ne olduğunu, sen nereden bileceksin? O gün insanlar, yayılmış pervaneler gibi olurlar. Dağlar atılmış renkli yün gibi olur..."[243]

«فَاذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ * وَحُمِلَتِ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً * فَيَوْمَئذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ * وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئذٍ وَاهِيَةٌ»

"Sûr'a birinci üfleme üflendiği, arz ve dağlar yerlerinden kaldırılıp bir çarpışla birbirine çarpıldığı zaman. İşte o gün vak'a olmuştur. Gök yarılmıştır, o gün o, zayıflamış, sarkmıştır."[244]

«يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ اَفْوَاجاً * وَفُتِحَتِ السَّمَآءُ فَكَانَتْ اَبْوَاباً * وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَاباً»

"O gün sûr'a üflenir, bölük bölük gelirsiniz. Gök açılmış kapı kapı olmuştur. Dağlar yürütülmüş, bir serap

---

241) el-Hâkka, 69/1-3.
242) el-Vâkıa, 56/1-3; Ayr. Bkz., el-Kehf, 18/21.
243) el-Kâria, 101/1-5.
244) el-Hâkka, 69/13-16.

olmuştur."[245]

O gün geldiği zaman; insanların ve öteki canlıların yaşadığı ortamda o güne kadar geçerli olan düzenin bozuluşu ile birlikte, bu yaratıklar arasında ilişkiler de alt üst olmuştur.

«يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ اَخيهِ * وَاُمِّهِ وَاَبيهِ * وَصَاحِبَتِهِ وَبَنيهِ»

"İşte o gün kişi kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve oğullarından kaçar."[246]

«اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ * وَاِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ * وَاِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ * وَاِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ * وَاِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ * وَاِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ»

"Güneş dürülüp ışığı kalmadığı zaman,
Yıldızlar kararıp döküldüğü zaman,
Dağlar yürütüldüğü zaman,
On aylık gebe develer başıboş bırakıldığı zaman,
Vahşi hayvanlar bir araya toplandığı zaman,
Denizler kaynatıldığı zaman."[247]

Birinci sûr'un üflenmesiyle birlikte yeryüzü ve gökyüzündeki varlıklar düzenlerini yitirir veya yok oluverirler. Bilâhare ikinci ile de tekrar hayat bulurlar. Artık Rabbin huzurundadırlar:

«وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ ثُمَّ نُفِخَ فيهِ اُخْرٰى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ»

"Sûr'a üflendi, göklerde ve yerde olanlar (korkudan) düşüp bayıldı(lar, yahut öldüler). Ancak Allah'ın dilediği

245) en-Nebe', 78/18-20.
246) Abese, 80/34-36.
247) et-Tekvîr, 81/1-6.

kaldı. Sonra ona bir daha üflendi, birden onlar ayağa kalktılar, bakıyorlar."[248]

O gün artık hesap (ceza) günüdür, fasl günüdür:[249]

«فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ فَإِذَا هُمْ يَنْظُرُونَ * وَقَالُوا يَاوَيْلَنَا هَذَا يَوْمُ الدِّينِ»

"O, sadece korkunç bir sesten ibarettir. Hemen onlar (dirilmiş olarak) bakıyorlardır. 'Vah bize bu ceza günüdür' derler."[250]

O gün huruc günü (kabirlerden ölülerin çıktığı gün)dür:

«يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ» *"O gün (insanlar) o çağrıyı gerçek olarak duyarlar. İşte bu (dirilip) çıkış günüdür."*[251]

O gün fetih günüdür:

«قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لاَ يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا اِيمَانُهُمْ وَلاَهُمْ يُنْظَرُونَ» *"De ki: 'Fetih günü (gelince, şimdi) inkâr edenlere (o zaman) inanmaları fayda vermez ve kendilerine mühlet de verilmez."*[252]

O gün kıyâmet günüdür:

«لاَ أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ * وَلاَ أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ * أَيَحْسَبُ الاْنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ» *"Kıyâmet gününe yemin ederim, daima kendini kınayan nefse and içerim. İnsan, kemiklerini bir araya toplayamayız mı sanıyor?"*[253]

O gün telâk (buluşma, karşılaşma) günüdür:

248) ez-Zümer, 39/68; Ayr. Bkz., Yâsîn, 36/53.
249) İyinin ve kötünün ayrıldığı gün.
250) es-Sâffât, 37/19, 20.
251) Kâf, 50/42.
252) es-Secde, 32/29.
253) el-Kıyâme, 75/1-3.

«رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ اَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ» *"Dereceleri yükselten; Arş'ın sahibi (Allah), emrinde olan ruhu, kullarından dilediğine indirir ki, buluşma, karşılaşma gününe karşı (insanları) uyarsın."*[254]

O gün cem' günüdür, tegâbün (davranıştaki kusurların ortaya konacağı) gündür:

«يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذَلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ...»

"Sizi cem(toplama) gününde bir araya getirdiği gün, işte o gün teğâbün günüdür..."[255]

O gün hasret[256] günüdür:

«وَاَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ اِذْ قُضِيَ الْاَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ»

"Onları hasret gününe karşı uyar ki, o zaman kendileri (her şeyden) habersiz bir halde inanmamakta ısrar ederlerken iş bitirilmiş olur."[257]

O gün Nuh'un uyardığı, tenâd (çağrışma) günüdür:

«وَيَا قَوْمِ اِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ» *"Ey kavmim, sizin için çağrışma gününden korkuyorum."*[258]

O gün âzife günüdür:[259]

«وَاَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْاَزِفَةِ اِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاظِمِينَ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ»

254) el-Mü'min, 40/15.
255) et-Teğâbün, 64/9.
256) Pişmanlık, yakınma günü. Bkz., el-Beydâvî, a.g.e., V, 135; en-Nesefî, a.g.e., IV, 262.
257) Meryem, 19/39.
258) el-Mü'min, 40/32.
259) Kıyâmet günü. Bkz., el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 1022.

"Onları âzife günü ile uyar. Zîra (o gün), yürekler (korkudan âdeta yerinden sökülüp) gırtlaklara dayanmıştır; (kederlerini) yutkunur dururlar. Zâlimlerin ne bir dostu, ne de sözü tutulur bir aracıları yoktur."[260]

O gün hesap günüdür, o gün suçlular cezasını, doğrular mükâfatını bulur:

هَذا ذِكْرٌ وَانَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسنَ مَابٍ * جَنَّاتِ عَدنٍ مُفَتَّحَةً لَهُمُ الْأَبْوَابُ * مُتَّكِئِينَ فِيهَا يَدْعُونَ فِيهَا بِفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ وَشَرَابٍ * وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ اَتْرَابٌ * هَذَا مَا تُوعَدُونَ لِيَوْمِ الْحِسَابِ * انَّ هَذَا لَرِزْقُنَا مَالَهُ مِنْ نَفَادٍ * هَذَا وَانَّ لِلطَّاغِينَ لَشَرَّ مَابٍ * جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمِهَادُ * هَذَا فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَغَسَّاقٌ»

"Bu, bir hatırlatmadır. Korunanlar için güzel bir gelecek vardır: Kapıları kendilerine açılmış Adn cennetleri. Orada (koltuklara) yaslanarak birçok meyve ve içki isterler. Yanlarında da bakışlarını yalnız (kocalarına) diken (kendileriyle) yaşıt dilberler vardır. İşte hesap günü için size söz verilen budur!. Doğrusu bizim bu rızkımızın bitip tükenmesi yoktur!. Bu böyledir; fakat azgınlara da en kötü bir gelecek vardır: Cehennem! Oraya girerler. Ne kötü bir döşektir o!. İşte onu tatsınlar: Kaynar su ve irindir!"[261]

O gün insanın hayatında yaptıkları tartıya konur:

«فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ * وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ»

"Kimlerin (amellerinin) tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimlerin tartıları hafif gelirse işte on-

260) el-Mü'min, 40/18.
261) es-Sâd, 38/49-57.

lar da kendilerini ziyana sokanlar, cehennemde temelli kalanlardır."[262]

İnsanların yaptıklarının yazılı olduğu kitap açılır ve hesap görülür:

«فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ * فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَاباً يَسِيراً * وَيَنْقَلِبُ اِلَى اَهْلِهِ مَسْرُوراً * وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَآءَ ظَهْرِهِ * فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُوراً * وَيَصْلَى سَعِيراً»

"(O zaman) kimin kitabı sağından verilirse, o kolay bir hesaba çekilecek. Ve sevinçli olarak ailesine dönecektir. Kimin kitabı arka tarafından verilirse, o ölümü çağıracak ve alevli ateşe girecektir."[263]

Şimdi cennetin ve cehennemin kapıları gelenleri karşılamaktadır:

"İnkâr edenler, bölük bölük cehenneme sürüldüler. Oraya geldikleri zaman, cehennemin kapıları açıldı, cehennemin bekçileri onlara şöyle dedi: 'Kendi aranızdan, Rabbinizin âyetlerini size okuyan ve sizi bu gününüzle karşılaşacağınız hakkında uyaran elçiler gelmedi mi?' 'Evet, geldi' dediler, 'ama kâfirlere azap sözü hak oldu.' 'O halde içinde ebedî kalmak üzere cehennemin kapılarından girin. Kibirlenenlerin yeri ne kötüymüş!' denildi. Rabblerinin (azabından) korunanlar da bölük bölük cennete sevk edildiler. Oraya varıp da (cennetin) kapıları açıldığında bekçileri onlara: 'Selam size, (ne) hoşsunuz, ebedî kalmak üzere buraya girin!' dediler."[264]

Orası sosyal ilişkilerin kusursuz olduğu, gerçek barışın yaşandığı yerdir:

---

262) el-Mü'minûn, 23/102, 103; Ayr. Bkz., el-Kâria, 101/6-9.
263) el-İnşikâk, 84/7-12; Ayr. Bkz., ez-Zümer, 39/69.
264) ez-Zümer, 39/71-73; Ayr. Bkz., es-Sâd, 38/50-56.

"İyilik işlemekte önde olanlar, karşılıklarını almakta da önde olanlardır: İşte o(nlardan yüksek derecelere) yaklaştırılanlar, nîmet cennetlerindendirler. Çoğu önceki (ümmet)lerden, birazı da sonrakilerden. Altın ve cevâhirle işlenmiş tahtlar üzerindedirler. Onların üzerinde karşılıklı yaslanırlar. Çevrelerinde, ebedî yaşamaya erdirilmiş gençler dolaşırlar; akıp giden şarap kaynağından doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehler. (Bir şarap ki) ondan ne başları ağrıtılır, ne de akılları giderilir. Beğendikleri meyva(lar), canlarının çektiği kuş etleri, iri gözlü hûriler, saklı inciler gibi; Yaptıklarına karşılık olarak (o mü'minlere bahşedilmiştir.) Orada ne hoş bir söz ve ne de günaha sokan bir lâf işitmezler. Duydukları söz, yalnız 'selâm, selâm'dır. Sağın adamları, nedir o sağın adamları!. (Onlar), dikensiz kirazlar, meyva dizili muzlar, uzamış gölgeler, fışkıran sular, pek çok meyva arasında; Tükenmeyen ve yasaklanmayan! Ve yükseltilmiş döşekler üstündedirler. Biz, (oradaki) kadınları yeniden inşa ettik. Onları bakireler yaptık, hep yaşıt sevgililer; sağın adamları için."[265]

Orası Nâim[266], Adn,[267] Firdevs,[268] bahçeleridir. Orası Me'vâdır,[269] Âliyedir.[270]

Cehennemdekiler ise, sonsuz bir acı içindedirler. İğrenç yiyeceklerle beslenirler:

"İnsanın içine işleyen bir sıcaklık ve kaynar su içinde, serinliği ve hoşluğu olmayan kara bir dumanın

---

265) el-Vâkıa, 56/10-38.
266) Bkz., el-Mâide, 5/65.
267) Bkz., et-Tevbe, 9/72.
268) Bkz., en-Nebe, 78/16.
269) Bkz., es-Secde, 32/19.
270) Bkz., el-Hâkka, 69/22.

gölgesinde bulunurlar... Sonra siz, ey sapık yalancılar, elbette bir ağaçtan, bir zakkum ağacından yiyeceksiniz. Onunla karınlarınızı dolduracaksınız! Üzerine de kaynar su içeceksiniz. Susuzluk hastalığına tutulmuş develerin içişi gibi içeceksiniz. İşte ceza gününde onların ağırlanışı bu (şekilde olacak)dır."[271]

Cehennemde bulunanların kendi aralarındaki anlaşmazlıklar bitip tükenmez:

"İnkârcıların ileri gelenleri: 'İşte şunlar da sizin peşinizden (cehenneme) girecek olanlar. 'Onlara merhaba yok çünkü onlar ateşe gireceklerdir!' Toplulukta bulunanlar ise: 'Hayır! asıl size merhaba yok (asıl siz rahat yüzü görmeyin), siz bunu bizim önümüze getirdiniz. Ne kötü duraktır (bu)' derler.' Rabb'imiz! Bunu kim başımıza getirdi ise, ateşte onun azabını kat kat artır' derler. 'Bize ne oldu ki (dünyada) kötülerden saydığımız adamları (burada) görmüyoruz' dediler. 'Hani onlarla alay ederdik. Yoksa gözler(imiz) mi onlardan kaydı?' İşte cehennemliklerin bu şekilde tartışmaları gerçektir."[272]

Kur'ân-ı Kerîm'in âhiret konusunu işlerken kullandığı üslupta dikkatleri çekici bir yön bulunmaktadır. Söz konusu âhiret olaylarının anlatımı sırasında diğer anlatımlardan farklı bir ifade ve anlatım biçimi kullandığı hemen hissedilebilmektedir. Çoğunlukla ilk dönemde gelen vahiylere ait olan bu üsluba ait ifadeler, kısa fakat anlam bakımından yüklü ve gerilimlidir. Kur'ân, muhatabı etkileyebilmek onun dikkatini çekebilmek için yalın ifadeler yerine sanatlı bir üslubu seçer. Vahiy bu üslupla muhatapta

271) el-Vâkıa, 56/42-44, 51-56; Ayr. Bkz., es-Sâd, 38/57.
272) es-Sâd, 38/59-64.

vicdânî tepkiler uyarır, onun iç hayatında bir hareketlenme meydana getirir.[273] İşte Kur'ân'da âhiretle ilgili manzaralar da, bu üslup ile ele alınmıştır. Haberden inşâya, tavsiften konuşmaya geçilir ve muhatap kendini sanki olayların cereyan ettiği sahne içinde bulur. Kur'ân bu dünyada muhataba vaadettiği, âhiret âlemini anlatmıştır. Kur'ân dilinde bu âlem, sanki bizzat muhatabın gördüğü bir resim, adeta bir canlı, bir şahıs haline gelmiştir. Böylece bu âyetleri okurken, muhatab kâh son derece heyecanlanır, kâh tüyleri ürperir, kâh korkuyla dolar, kâh huzur ve güven duyar, kâh ateşin yalımları ile sarılır, kâh cennetin latif rüzgârlarını hisseder. Böylece vaadedilen günün gelmesinden önce, onu bu dünyada tanır.[274]

Kur'ân'da âhiret için böyle sözünü ettiğimiz türden sanatlı bir üslubun kullanılmasının başka bir sebebi de; dünya âleminde iken farklı, henüz bilmediği bir âlemi muhataba anlatma zarureti olabilir. Bilindiği gibi, âhiret gerek fizikî, gerek sosyal ilişkileri alt üst ederek gelir ve insanın yaşayacağı yeni ortama kendi düzenini getirir. Bu yeni âlem dünya hayatından farklı olarak, zaman mekân gibi boyutları değiştirerek gelecektir. Dünya ötesi ya da olağanüstü şartlarda meydana gelecek olayların, olağan bir ortamda, dünyada yaşayan muhataplara anlatılıyor olması, her zamankinden farklı bir anlatım tarzını gerekli kılabilir. Yine bunun başka bir tezahürü de üslupta teşbih sanatının sıklıkla kullanılmasıdır. Ahiretteki nimetler dünya nimetlerine benzetilir. İbn Kuteybe'ye göre âhiret nimetleri dünyadakinden çok farklı olsa da muhatabın bil-

273) Kutub, Kur'ân'da Kıyâmet Sahneleri Cennet Cehennem, Trc: Sülyeman Ateş, Ankara, trs, s. 13.

274) Kutub, a.g.e., s. 49; vd; Derveze, İzzet, Kur'ân Cevap Veriyor, Trc: Abdullah Baykal, İst, 1988, s. 317 vd.

diği nimetlere benzetilerek anlatılmalıdır.[275] İbn Abbas ise âlemler arasındaki farka ilişkin olarak şunu söyler: "Dünyada sadece cennette olan şeylerin isimleri vardır."[276]

Kur'ân'ın âhiret olaylarını tasvir ederken dikkati çeken diğer bir husus da gelecekteki meydana gelecek olayları mâzî (dili geçmiş) bir üslupla anlatmasıdır. Kur'ân'ın bu üslubu kullanmadaki amacı; muhataba, âhiretle ilgili gelecekte meydana gelecek olayların gerçekleşmesinin kesinliğini ifade etmektir.

Biraz önce, doğrudan âyetler ile aktardığımız âhiret olaylarında bir sıra gözetmeğe çalıştık. Saatin gelmesiyle olaylar başlar, bir çığlık kopar, sûra üflenir ve canlılar, ölür, bir ikinci surda diriltilip, insanlar hesaba alınırlar, amelleri tartılır, herkesin kitabı eline verilir, iyi iş yapmış olanlar cennete, kötü iş yapmış olanlar cehenneme giderler. Ancak belirginleştirmeye gayret ettiğimiz bu safhalar, Kur'ân'ın anlatımı içinde çoğu zaman sırası ile görülmezler. Bu olaylar sanki zaman ve mekân olarak birbiri içine girmiş gibidirler.

---

275) İbn Kuteybe, ed-Dîneverî Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân, Kâhire 1973, s. 80.
276) İbn Kuteybe, a.g.e., s. 80; Ayr. Bkz., Derveze, a.g.e., s. 321.

F. KADER ve KAZA KAVRAMI

İslâm dininde imanın temellerinden biri de kaza ve kadere imandır. Buraya kadar tahlilini yaptığımız İslâm'ın iman esaslarının son halkasıdır. Dolayısıyla şimdi de kaza ve kader kavramlarının tahlillerini yapacağız.

1. Lügat Yönünden Kader ve Kaza Kavramı

a) Kader Kavramı: Kader, Arapça "Ka-De-Ra/ قَدَرَ' fiil kökünden gelmekte olup, mastardır. Çoğulu ise "Akdâr/ أَقْدَارٌ " şeklindedir.[277] Bu fiilden gelen "kadr/ قَدْرٌ" "miktar, eşit, şeref ve hürmete lâyık olma", "kader/ قَدَرٌ" ise, sözlük anlamıyla; "bir şeyin miktar ve durumu, bir şey için belirlenen zaman ve yer", "miktar", "ölçü, hüküm" gibi anlamlarda kullanılır.[278]

Arapça lügat kitaplarını incelediğimizde "Ka-De-Ra" fiilinin başlıca şu anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz:[279]

1- Bir şeyi diğer bir şeye kıyaslamak: «قَدَرَ الشَّيْءَ بِالشَّيْءِ يَقْدُرُهُ قَدْرًا» "Bir şeyi diğer bir şeye kıyasladı" demektir.

2- Miktar beyan etmek: «قَدَرَ الشَّيْءَ: أَيْ بَيَّنَ مِقْدَارَهُ» "Bir şeyin miktarını açıkladı" demektir.

3- Bir şeyi planlamak, hazırlamak: «قَدَرْتُ الشَّيْءَ أَقْدُرُهُ وَأَقْدِرُهُ قَدْرًا» "Bir şeyi planladım, hazırladım" demektir. Nitekim Araplar, "Kavim işlerini planladı, planlıyor" anlamında «قَدَرَ الْقَوْمُ أَمْرَهُمْ يَقْدُرُونَهُ قَدْرًا» derler.

---

277) el-Cevherî, a.g.e., II, 786; İbn Manzûr, a.g.e., III, 30; ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, III, 482.

278) Râğıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 597.

279) Bkz., el-Cevherî, a.g.e., II, 786, 787; İbn Fâris, a.g.e., V, 62; Râğıb el-İsfehânî, a.g.e., 595-597; ez-Zemahşerî, Esâsu'l-Belâğa, s. 495; İbn Manzûr, a.g.e., III, 30-32; el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 591; ez-Zebîdî, a.g.e., III, 484.

4- Bir şeye güç yetmek: Araplar, "bir şeye güç yetirdim" anlamında «قَدَرْتُ على كذا قُدْرَةً» derler.

5- Takdir ve hükmetmek: "Allah böyle takdir etti, hükmetti" anlamında «قَدَرَ اللّٰهُ تعالَى ذَلكَ عليهِ يقدُرُهُ ويقدِرُهُ قَدْراً وقَدَراً» derler.

6- Rızkı taksim etmek: «قَدَرَ الرِّزْقَ يَقْدِرُهُ ويقدُرُهُ» "Rızkı taksim etti, paylaştırdı" demektir.

7- Aile efradına rızkı daraltmak, sıkıştırmak: Araplar, "filan ailesinin rızkını daralttı" anlamında «قَدَرَ فُلانٌ عَلَى عِيَالِه» derler.

8- Allah'ı tâzim etmek: «قَدَرَ فُلانٌ اللّٰهَ قَدْراً وقَدَراً» "Filan Allah'ı tâzim etti" demektir.

9- Pişirmek: «قَدَرَ القِدْرَ يقْدُرُهَا» "Tenceredeki yemeği pişirdi" demektir.

"Ka-De-Ra/ قَدَرَ ' fiili "tef'îl" babına aktarıldığı zaman şu anlamları ifade eder:

1- Takdir ve hükmetmek:

«قَدَّرْتُ الشَّيْءَ أُقَدِّرُهُ» "Bir şeyi takdir ettim" demektir.

2- Tazyik etmek, sıkıştırmak:

"Kaddera" fiili "alâ / عَلَى'" harf-i ceriyle kullanıldığında bu anlama gelir.

3- Muktedir kılmak:

Araplar, "filanı bir şeye muktedir kıldı" anlamında «قَدَّرَ فُلاناً عَلَى الشَّيْءِ» derler.

b) Kaza Kavramı: Kaza kelimesi, Arapça «قَضَى يَقْضِي قَضَاءً وَقَضْيًا قَضِيَّةً» fiil kökünden gelmekte olup, mastardır.[280] Arapça lügat kitaplarında "kaza: قَضَى " fiili başlıca şu anlamlarda kullanılmıştır:[281]

1- İki hasım arasını ayırmak, hükmetmek:

«قَضَى بَيْنَ الْخَصْمَيْنِ يَقْضِي قَضَاءً وَقَضْيًا وَقَضِيَّةً» "İki hasım arasını ayırdı, hükmetti" demektir. Nitekim, "kadı iki hasım arasında hükmetti" anlamında «قَضَى الْقَاضِي بَيْنَ الْخَصْمَيْنِ» denilir. Kadı'ya insanlar arasındaki ihtilaflarda hüküm verip, uyguladığından dolayı, kadı ismi verilmiştir.

a) Kaza fiili "alâ/ عَلَى" harf-i ceriyle kullanırsa, "aleyhine hükmetmek" anlamına gelir: «قَضَى الْأَمْرَ عَلَيْهِ» "İşi aleyhine hükmetti" demektir. Ayrıca "öldürmek" anlamında da kullanılır: «فُلَانٌ ضَرَبَهُ فَقَضَى عَلَيْهِ» "filan ona vurdu ve öldürdü" demektir.

b) Eğer kaza fiili "li: لِ" harf-i ceriyle kullanılırsa, "lehine hükmetmek" anlamına gelir: «قَضَى لَهُ» "lehine hükmetti" demektir.

2- Beyân etmek, bildirmek:

«قَضَى الشَّيْءَ» "Bir şeyi açıkladı, bildirdi" demektir.

3- Emretmek:

«قَضَى اللّٰهُ» "Allah emretti" demektir.

4- Bir işi bitirmek, tamamlamak:

---

280) İbn Manzûr, a.g.e., III, 111; ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, X, 296.

281) el-Cevherî, a.g.e., VI, 2463, 2464; İbn Fâris, a.g.e., V, 99; Râğıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 613, 614; İbn Manzûr, a.g.e., III, 111, 112; ez-Zebîdî, a.g.e., a.y.

«قضى العمل» "İşi bitirdi" demektir. Araplar, "filan işini tamamladı" anlamında «قَضَى فُلانٌ وَطَرَهُ» derler.

5- Edâ etmek, yerine getirmek:

Kaza, sözlükte bir ibâdeti meşrû kılındığı vakitte yapmak anlamında da kullanılır. Fakat, kaza fiili sonradan âlimler tarafından, "bir ibâdeti yapılması gereken vaktin dışında yapmak" anlamında da kullanmışlardır. Nitekim «قَضَى فُلانٌ صَلاَتَهُ» "filan namazını kaza etti" anlamına gelmektedir.

6- Borcu ödemek:

«قَضَى الْغَرِيمُ دَيْنَهُ قَضَاءً» "borçlu borcunu ödedi" demektir. Araplar, "filan borcunu ödedi" anlamında da «قَدْ قَضَى فُلانٌ دَيْنَهُ» derler.

7- Hacetini gidermek:

«قَضَيْتُ حَاجَتِي» "Hacetini giderdim" demektir.

8- Gözyaşını tüketmek:

«قَضَى فُلانٌ عَبْرَتَهُ» "Filan gözyaşını tüketti" demektir.

9- Vakit harcamak:

«قَضَى فُلانٌ الوَقْتَ» "Filan vakti harcadı" demektir.

10- Bir şeyi yapmak, takdir etmek:

Araplar, bir kimse bir şeyi yaptığında «قَضَى الشَّيْءَ قَضَاءً» "bir şeyi yaptı, takdir etti" derler.

11- Ölmek:

«قَضَى فُلانٌ نَحْبَهُ قَضَاءً» "filân öldü" demektir.

2. Kur'ân Öncesi (Câhiliyye Döneminde) Araplarda Kader ve Kaza İnancı

Kur'ân'ın getirdiği inanç sisteminde kaza ve kaderin yerini incelemeye geçmeden önce, Câhiliyye döneminde Araplarda kaza ve kader inanışına bir göz atmak istiyoruz.

Allah'ın önceden takdiri meselesine, İslâm'ın zuhurundan önce özel bir dînî eğilime sahip olan Araplar inanıyorlardı.[282] Hatta Hanîflerin dışında da bu inancın varlığı görülmektedir. Örneğin derin bir dînî duyguya sahip olmakla ünlü olan Lebîd, ilâhî takdire inananlardan biri idi. İşte bir beytte;

لاَيَسْتَطِيعُ النَّاسُ مَحْوَ كِتَابِهِ أَنَّى   وَلَيْسَ قَضَاؤُهُ بِمُبَدَّلِ

"İnsan kitabını (Allah'ın kendisi için yazdıklarını) silemez. Nasıl silebilsin ki, O'nun kazası değiştirilmez" denilmektedir.

Kader kelimesi dahi, Lebîd tarafından aynı manada kullanılmıştır:

وَلاَأَقُولُ اذا مَا أَزمَةٌ أَزَمَتْ   يَاوَيْحَ نَفْسِ مِمَّا أَحدَثَ الْقَدَرُ

"(Bana) bir felâket erişince 'kaderin yaptıklarından vah bana!' demem."

Câhiliyye şâirlerinden meşhur Antera'nın da, bazı şiirlerinde, kaza ve kader kavramlarını kullanmış olduğunu görmekteyiz:

يَاعَبْلُ! يُهَنِّئُكَ مَا يَأْتِيكَ مِنْ نِعَمٍ   اذا رَمَانِي عَلَى أَعْدَائِكَ الْقَدَرُ

"Ey Ablü! Kader beni düşmanlarının kucağına attığında yine de sen sana gelen nimetlerle mutlu ol."[283]

---

282) Watt, W. Montgomery, İslâm Nedir? Trc: Elif Rıza, İst, 1993, s. 50.
283) Antera, Dîvanu Antera, s. 143.

أُدَافِعُ الْحَادِثَاتِ فِيكَ وَلاَ أُطِيقُ دَفْعَ الْقَضَاءِ وَالْقَدَرِ

"Senin başına gelecek kötülükleri uzaklaştırabilirim ama kaza ve kaderi uzaklaştırmaya gücüm yetmez."[284]

Câhiliyye Arapları, bazı olayların önceden belirlenmiş olduğuna inanıyorlardı.[285] Onların inancına göre, insanın kendisi için yazılan şeylerde ne bir tesiri ne de bir seçme hakkı vardır. İnsan kendisi için önceden takdir edilmiş kaderine göre hareket etmektedir. Araplar bu inançlarını öyle kelimelerle ifade etmişlerdir ki; o kelimelerin İslâm'da bir yeri yoktur. Çünkü o terimler putperestlere has olan terimlerdir. Tevhid inancıyla hiçbir ilişkisi yoktur. Bu terimlerin bazıları gizli kalmış, bazıları da Kur'ân'ın getirdiği yeni terimlerin ortaya çıkmasından sonra çok az kullanılmaya başlanılmıştır. Câhiliyye döneminde kullanılmakta olan bu lafızlar şunlardır:

"Dehr/ دَهْرٌ, Meniyye/ مَنِيَّةٌ, (çoğulu menâyâ/مَنَايَا) Menûn/ مَنُونٌ, Himâm/ هِمَامٌ, Humme/ هُمَّةٌ, Himâmu'l-Mevt هِمَامُ الْمَوتِ, Kader/ قَدَرٌ, Mukadder vb." Bunlardan bazıları Kur'ân'da bazıları da hadislerde zikredilmiştir.[286]

İzutsu, "God and Man in the Koran" adlı eserinde Câhiliyye Araplarının insan kaderi hakkındaki inançlarını şöyle anlatmaktadır:

"İnsan hayatının en önemli çağı, son çağıdır. Yani ölümdür. Câhiliyye insan düşüncesine göre ölüm, en önemli meseledir. İnsan hayatının başlangıç çağına fazla ilgi göstermemiştir. Şayet düşünülseydi, normal olarak

284) Antera, a.g.e., s. 157.
285) Watt, a.g.e., s. 50.
286) Cevâd, Ali, a.g.e., VI, 408, 409.

başlangıç Allah'a bağlanırdı... Onlara göre insan da varlığını Allah'ın yaratmasına borçludur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken çok önemli bir nokta var: İnsan yaratılınca, Yaradan'ıyla bütün bağlarını keser. Ve yeryüzüne geldiğinden itibaren varlığını, çok daha kuvvetli bir patronun eline koyar onun yönetimine girer. Bu diktatör patronun yönetimi, ta insanın ölümüne kadar sürer. Ölüm de hayatı boyunca zulmü altında inlediği bu zâlim diktatörün son darbesidir. Bu zâlim diktatörün adı dehr (zaman)dır. Şu âyette kâfirlerin ağzından bu inanç açıkça nakledilmektedir:

«وَقَالُوا مَا هِيَ الاَّ حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا الاَّ الدَّهْرُ...»

"Dediler ki: Bu dünya hayatımızdan başka bir şey yoktur. Ölürüz ve yaşarız; bizi helâk eden, dehr'den başkası değildir."[287]

Dehr'in çeşitli isimleri vardır: "Asr (çağ), eyyâm (günler), avd (zaman). Bunların hepsi de aynı fikir ifade eder. Burada sadece birkaç misal vereceğiz:

وَلَوْلاَ نَبْلُ عَوْضٍ فِي حُظُبَّاىَ وَأَوْصَالِي

"Vücudumda ve organlarımda 'avd'ın saplanmış oku olmasaydı." Câhiliyye şâiri el-Find ez-Zimmânî, bu şiirinde yaşlılığın etkisinden yakınıyor.

فَغَيَّرْنَ أَيَاتُ الدِيَارِ مَعَ الْبِلَى　وَلَيْسَ عَلَى رَيْبِ الزَّمَانِ كَفِيلُ

"(Rüzgâr ve yağmur zamanın) çürütmesiyle birleşerek evlerin görünüşlerini değiştirirler. Gerçekten zamanın olaylarına karşı bir garanti yoktur. (Onlara karşı koyacak bir güç yoktur.)"[288]

---

287) el-Câsiye, 45/24.
288) İzutsu, God and Man in the Koran, s. 125.

Antera ise, şöyle demiştir:

هَلْ عيشَةٌ طَابَتْ لَنَا الاَّ وقَدْ أَبْلَى الزَّمَانُ قَديمَها وَجَديدَهَا

"Bizim hoşumuza giden eski veya yeni hiçbir yaşantı var mı ki zaman onu çürütmüş olmasın."[289]

فَانْ تَشِبُ القُرُونُ فَذَاكَ عَصْرٌ وَعَاقِبَةُ الأَصَاغِرِ أَنْ يَشِيبُوا

"Eğer başlar(daki saçlar) ihtiyarladı (ağardı) ise bu, asrın işidir. Bütün küçüklerin sonu ihtiyarlamaktır."

Dehr'in asıl anlamını kullanıldığı beytlerden çıkarabiliriz. Örneğin Teabbata Şerran tarafından yazılan aşağıdaki beyt, dehri bize merhametsiz, soğuk kanlı, hiçbir kahramanın, karşısında duramayacağı bir diktatör olarak tanıtır:

بَزَّنِي الدَّهْرُ وكَانَ غَشُومًا بِأَبِيٍّ جَارُهُ مَايذَلُّ

"Dehr beni soydu. (Bu, o dehrdir ki) komşusu zelil edilmeyen, komşusuna dahi hakaret edilmeyen gururla dostu da zulümle (yere vurup) soymuştu."

Çoğu kez dehr, sivri dişlerini insana merhametsizce batıran vahşi bir hayvan şeklinde tasvir edilir.

«فَانَّ الدَّهْرَ أَعْصَلُ ذُو شَغَبٍ ...» "Zîra zaman kanca gibi dişlerini açmış bekliyor."

اذَا الدَّهْرُ عضَّتْكَ أَنْيَابُهُ لَدَى الشَّرِّ فَأَزِمْ بِهِ مَا أَزَمْ

"Bir kötülük zamanında dehr seni köpek dişleriyle ısırırsa sen de ısırıldığın kadar onu ısır."

Böylece, İslâm'dan önceki devrin hayat görüşü, en

289) Antera, Dîvan, s. 128.

merkezinde karanlık ve esrarengiz bir düşünce taşır. Bu karanlık düşünce, beşikten mezara kadar ferdin hayatına el atar, onu zulmünün pençesi altında tutar. Kabaca "kader" diyebileceğimiz bu inanç, yarı insan olan bir yıkıcı kuvvet olarak düşünülmüştür ki bu kuvvet, yalnız her şeyi mahvetmekle kalmıyor, hayat boyunca insana durmadan her türlü ızdırap, felâket ve sefâlet getiriyor. Bu kuvvetin yıkıcılık tarafı birkaç isimle belirtilmiştir: Surûfu'd-dehr صُرُوفُ الدَّهْرِ , hadesân (hadesânu'd-dehr: حَدَثَانُ الدَّهْرِ), yahut havâdis, rayb (raybu'd-dehr: " رَيْبُ الدَّهْرِ ") yahut (raybu'z-zaman: " رَيْبُ الزَّمَانِ ") vs. Hepsi de yaklaşık olarak talihin beklenmedik ters olayları anlamını ifade eder. Bu kötü olaylara bazan mecâzî olarak benâtud-dehr " بَنَاتُ الدَّهْرِ " "dehr'in kızları" denir.

أَبَعْدَ الْحَارِثِ الْمَلِكِ بْنِ عَمْرٍو وَبَعْدَ الْخَيْرِ حُجْرٍ ذِي الْعِقَابِ

أُرَجِّي مِنْ صُرُوفِ الدَّهْرِ لِيناً وَلَمْ تَغْفُلْ عَنِ الصُّمِّ الْهِضَابِ

"(Büyük babam) kral Hâris(in) ve konaklar sahibi iyiliksever (babam) Hucr(un ölümünden sonra) ben dehrin surûfundan (kötülüklerinden) nasıl bir yumuşaklık beklerim: O dehr ki kaya kütüklerinin zirvelerine bile dokunmadan bırakmamıştır."[290]

رَمَتْنِي بَنَاتُ الدَّهْرِ مِنْ حَيْثُ لاَ أَرَى فَكَيْفَ لِمَنْ يُرْمَى وَلَيْسَ بِرَامِ

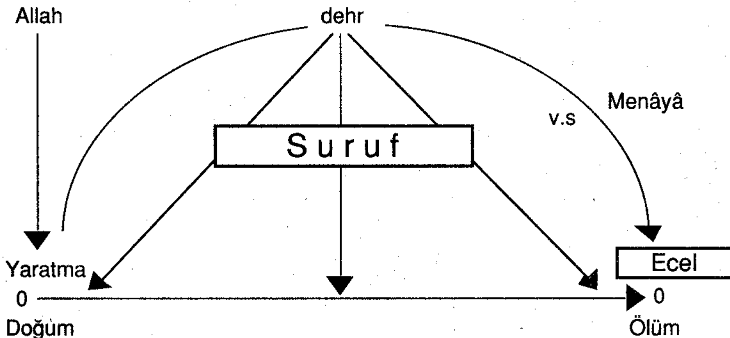
"Dehrin kızları bana görmediğim bir yerden attı. Kendisine atılan, fakat kendisi atamayan bir adam ne yapabilir?"

Hiç kimse, en yiğit ve zekî savaşçı bile dehrin bu kör

290) es-Sendûbî, Hasan, a.g.e., s. 81.

ve muhteris istibdadından kaçamaz. Câhiliyye devrinin bu çaresiz karamsarlığının kökleri, işte bu kader düşüncesinin altında yatmaktadır.

"Zamanın yıkıcı gücü, özellikle insan varlığının sona ermesinde kendisini göstermektedir. Bu noktaya gelince dehr adını değiştirir, çeşitli yeni adlar alır: Meniyye (çoğulu menâyâ), menûn, himâm, humme bu adların en yaygınlarındandır. Bu kelimelerin hepsi, ölüm anlamına gelir. Ama sadece basit ölüm anlamına değil, dehrin yıkıcı gücünün ifadesi olan ölüm anlamına. Mevt (ölüm) kelimesinin kullanıldığı öyle yerler vardır ki onun yerine bu kelimelerden biri kullanılınca derhal anlamda büyük değişiklik meydana gelir. Çünkü mevt kelimesi, biyolojik diyebileceğimiz doğal bir olayı ifade eder. Halbuki bizim üzerinde durduğumuz kelimeler, insan kaderiyle ilgili semantik alana aittir. Bu alanın merkezinde *"dehr"* odak kelimesi bulunmaktadır. Bu alan "dehr" kelimesinin yönetimindedir. Diğer bir deyişle bunlar, dehrin insan hayatı üzerindeki etkisinin birer yüzünü gösterirler. Bunlar nihâî hedefine yaklaştığı zaman dehrin kazandığı özel durumları

temsil ederler. Dehr yönetiminin bu nihâî hedefiyle ilgili başka önemli bir şey daha vardır... Dehr yönetiminin nihâî noktasına başka bir açıdan, determinizm açısından da bakılabilir. Hakikaten bu (determinizm), İslâm'dan önceki Arapların çok ortak görüşleri idi. Şöyle düşünülüyordu: İnsanın hayattan ayrılması önceden tayin edilmiştir, insan buna zorlanmıştır. Yani herkesin ölümle karşılaşacağı belirli bir günü vardır. Bu açıdan ölüme ecel (çoğulu âcâl) denir. 'Akibet' ya da 'tayin edilmiş süre' demektir. O belirli süre dolunca ne kadar küçük ve cılız olursa olsun herhangi bir şey, en güçlü insanı dahi öldürebilir. İslâm öncesi devrin ünlü eşkiyası olan es-Selîk'in annesi es-Seleke, oğlunun ölümüne ağlıyor ve kendisini şöyle teselli ediyor:

«كُلُّ شَيْءٍ قَاتِلٌ حِينَ تَلْقَى أَجَلَكَ» "Ecelinle karşılaştığın zaman her şey (seni) öldürür."

En-Nâbiğa'nın dehr üzerine söylediği şiirlerinden birinde olduğu gibi dehr, yazılmış bir şeydir. Hiç kimse onu bir gün dahi geri bırakamaz.

فَانْ فَازَ سَهْمٌ لِلمَعِيشَةِ لَمْ أَكُنْ جَزُوعاً وَهَلْ عَنْ ذَاكَ مِنْ مُتَأَخَّرِ

"Eğer (bana bir ölüm oku da çıkarsa (oklarla oynanan bir çeşit kumar oyununa işarettir) ağlamam; belirtilmiş süreden sonra kalabilmiş bir kimse var mı ki?!"[291]

İnsan ne yaparsa yapsın, kendisi için tayin edilmiş müddete bir saat bile ilâve edemez. Antera, şiirlerinin birinde bunun üzerinde kuvvetle durur:

وَلاَ تَفِرَّ اذا مَاخُضْتَ مَعْرَكَةً فَمَا يَزِيدُ فِرَارُ المَرْءِ فِي الأَجَلِ

291) İzutsu, God and Man in the Koran, s. 128.

"Savaşa daldığın zaman kaçma, çünkü kişinin kaçması, ecelde bir değişiklik yapmaz."[292]

Demek ki herkesin bir eceli vardır ve her gün, bu tayin edilmiş ecele doğru atılan bir adımdır.

"Câhiliyye şairinin felsefî gözü önünde bütün insanlığın muhteşem ve trajik panoraması, sona doğru süratle akıp gitmektedir. (Her an, insanı ölüme doğru, yokluğa doğru yaklaştırmaktadır).

يَا حَارِثُ مَا طَلَعَتْ شَمْسٌ وَلاَ غَرُبَتْ الاَّ تَقَرَّبَ آجَالٌ لِمِيعَادِ

"(Dinle) Hâris! Her güneş doğup battıkça vaadedilen eceller yaklaşır."

"Gerçekten bu, çok karamsar bir hayat görüşüdür. Bütün hayat, tabiatın büyüme ve çürüme kanunlarıyla yönetilen bir sürü felâketler yığını haline gelmektedir. Karanlık, kör, yarı insan şeklindeki bu tabiat canavarının elinden kurtuluş yoktur. İşte bu acıklı atmosferin durumuna baktığımız zaman Kur'ân görüşünün önemini tam manâsıyla anlamaktayız. Kur'ân, insan için tamamen değişik şartlar getirir. Birden bire gök açılır, karanlık bulutlar dağılır, acıklı, ızdıraplı bir hayat yerine ebedî hayatın parlak mutluluğu görünür. Bu hususta iki dünya görüşü arasındaki fark, tam gece ile gündüz arasındaki fark gibidir. İslâm sisteminde de Allah, yaratıcı olarak insan hayatının başlangıç noktasını işaretler (insan hayatını başlatır). Fakat burada daha ilk anda derhal büyük değişikliği fark ederiz. Câhiliyye sisteminde Allah'ın yaratma işi, sadece O'nun, hayatın başında ve sonunda insanın işlerine yaptığı bir müdaheleden ibarettir. İnsanı ya-

292) Antera, Dîvan, s. 195.

rattıktan sonra artık onun işlerine karışmaz, bundan sonra iş, dehr denen bir başka kuvvetin eline geçer. İslâm sisteminde ise bunun tersine, yaratma, yarattığı şeyler üzerindeki Allah yönetiminin başlangıcıdır. İnsanın bütün işleri en ince ayrıntılarına kadar hayatın bütün safhaları Allah'ın kontrolü altında cereyan eder. Kur'ân'a göre Tanrı adalet Tanrısıdır. Hiç kimseye asla zulüm yapmaz, haksızlık etmez. Artık ne dehr ne dehrin gizli tuzağı kalır. Dehr diye bir varlık tanınmaz, bu hayalî kâbus inancı sökülüp atılır, insanlığın hayatı yalnız ve yalnız Allah iradesinin kontrolüne verilir. Tabii ölüm meselesi yine kalır. Ölüm kaçınılmaz bir şeydir."[293]

«أَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ..»

"Nerede olursanız (olunuz), sağlam kaleler içinde de bulunsanız yine ölüm size ulaşır..."[294]

«وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ * كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ»

"Senden önce hiçbir insan için ebedî yaşama vermedik. Şimdi sen ölürsen sanki onlar ebedî mi yaşayacaklar? Her nefis ölümü tadacaktır..."[295]

Çünkü, Allah *"bütün insanlığa ölümü takdir etmiştir"*[296] ve *"Allah dilediği gibi yaşatır ve öldürür."*[297]

Ecel düşüncesi, İslâm'da da Câhiliyyedeki kavramıyla devam eder. Burada da ecel "tayin edilmiş süre"dir. İnsan hayatıyla ilgili olduğu zaman ecel, Allah tarafından verilen sürenin sonu, yani ölüm anlamına gelir.

293) İzutsu, God and Man in the Koran, s. 129.
294) en-Nisâ, 4/78.
295) el-Enbiyâ, 21/34, 35.
296) el-Vâkıa, 56/60.
297) et-Tevbe, 9/116.

«هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَى أَجَلاً وَأَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ...» *"O, sizi çamurdan yaratıp, sonra (da hayatınıza) bir süre koymuştur. (Kâfirlerin cezalandırılması için) belirli bir süre de kendi katındadır..."*[298]

«وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ الاَّ بِاذْنِ اللهِ كِتَاباً مُؤَجَّلاً...» *"Allah'ın açıkça yazılmış süresi dolmadan hiçbir nefis ölemez..."*[299]

"Ecel şeklindeki kaçınılmaz ölüm, insanı Câhiliyye devrindeki karamsar düşünceye götürmez. Çünkü bu görüş sisteminde ecel, varlığın son noktası değildir. Tersine bambaşka bir hayatın (sonsuzluğunun) başlangıcıdır. Bu sistemde ecel, yani ölüm, insanın hayat uzantısının bir geçiş dönemi, dünya ile âhiret hayatı arasındaki bir geçiş noktasıdır. Ecelin ötesinde hiçbir şey görmeyen Câhiliyye düşüncesinin tersine Kur'ân, ecelden sonra gerçek bir hayat gösterir. Evet gerçek hayattır, çünkü ebedî hayattır. Herkesin eceli olduğu gibi dünyanın da eceli vardır. Dünyanın eceli saatten yani son hüküm gününden başka birşey değildir. Bu son ecelden sonra insan, ebedî hayatına adımını atar. Yalnız şurasına dikkat edilmelidir ki Kur'ân'a göre dünyadaki hayat da âhiretteki hayat da şemada gösterildiği gibi Allah'ın yönetim ve denetimi altında cereyan etmektedir. Bu durum, insan hayatının ilk yarısında doğumla ölüm arasındaki çizgi mesafesinde meşhur kaza ve kader meselesini ortaya çıkarır ki bu mesele, sonraki İslâm düşüncesinin karşılaşacağı en güç meselelerden biridir."[300]

---

298) el-En'âm, 6/2.
299) Al-i İmrân, 3/145.
300) İzutsu, God and Man in the Koran, s. 131.

3. Kur'ân-ı Kerîm'de Kader ve Kaza Kavramı

Kur'ân-ı Kerîm'de kader kelimesini ihtivâ eden âyetleri gözden geçirip, incelediğimizde kader kavramının başlıca şu anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz:

a) Ölçü, miktar anlamına gelir:

«وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِى الْاَرْضِ»

"Gökten belli ölçü ve miktarda bir su indirdik de onu yerde durdurduk..."[301]

«وَكُلُّ شَـيْءٍ عِنْدَهُ بِمـقْـدَارٍ» *"... O'nun yanında her şey, bir miktar iledir."*[302]

«وَلَوْ بَسَطَ اللّٰهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْاَرْضِ وَلَكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَا يَشَاءُ...»

"Allah kullarına rızkı bollaştırsaydı, yeryüzünde ararlardı. Fakat (O, rızkı) dilediği ölçüde indiriyor..."[303]

«وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّـمَآءِ مَـاءً بِقَـدَرٍ..» *"O ki gökten bir ölçüye göre su indirdi..."*[304]

«وَاِنْ مِنْ شَـيْءٍ اِلاَّ عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ اِلاَّ بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ»

"Hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri, bizim yanımızda olmasın, ama biz onu bilinen bir mikdar ile indiririz."[305]

Yukarıda zikrettiğimiz âyetlerde geçen "kader/ قَدَر" kelimeleri ölçü, miktar anlamına gelmektedir. Bu âyetlerden de anlaşıldığı gibi Allah'ın yanında her şey bir

---

301) el-Mü'minûn, 23/18.
302) er-Ra'd, 13/8.
303) eş-Şûrâ, 42/27.
304) ez-Zuhruf, 43/11.
305) el-Hicr, 15/21.

miktar ile yani ölçü ve sayı iledir. Başıboş, hesapsız, kitapsız değildir. Allah'ın bütün işleri hikmete, ince kanunlara dayalıdır, tesadüfî değildir.[306]

b) Biçim ve şekil vermek anlamına gelir:

«فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ» *"Biçimlendirdik, ne güzel biçimlendireniz biz!"*[307]

«مِنْ اَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ * مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ»

"(Allah) onu hangi şeyden yarattı? Bir damla sudan. Onu yarattı, ona biçim verdi."[308]

Bu âyette geçen "kaddera/ قَدَّرَهُ " lafzı biçim ve şekil verdi anlamına gelmektedir. Yüce Allah bu âyetlerde, Kur'ân-ı Kerîm'i dinleyip yoluna girmeyen insanların ne kadar nankör olduğunu anlatıyor. Zira Allah onu bir meni damlasından yaratıp, ana karnında onu biçimlendirmiştir. Ellerini, ayaklarını, gözlerini ve diğer âzalarını en güzel şekilde yaratıp biçim vermiştir.[309]

c) Takdir etmek:

«وَكَانَ أَمْرُ اللهِ قَدَرًا مَقْدُورًا» *"Allah'ın emri, olup bitmiş takdir edilmiş bir kaderdir."*[310]

Allah kâinatta ne olacak ise onların hepsini vukuundan önce bilir. Allah'ın bildiği şeyler de zamanı gelince

---

306) Bkz., et-Taberî, a.g.e., XXV, 52; er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebir, XXII, 88; el-Kurtubî, a.g.e., XII, 112; XVI, 27; el-Alûsî, a.g.e., XVIII, 18; XXV, 67.

307) el-Mürselât, 77/23.

308) Abese, 80/18, 19.

309) Bkz., el-Kurtubî, a.g.e., XIX, 218; eş-Şevkânî, Muhammed İbn Ali Muhammed, Fethu'l-Kadîr, Kâhire, 1964, V, 384; Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, X, 327.

310) el-Ahzâb, 33/38.

olur. Bunlardan kaçmak mümkün değildir. İşte buna kader denir. Yüce Allah kâinatın olaylarını programlamış, bunların zamanlarını tesbit etmiştir. Allah'ın ezelî kaderinin tersi olmaz.[311]

«انَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ» *"Biz herşeyi bir kadere (bir düzen ve plana göre) yaratmışızdır."*[312]

Bu âyette Yüce Allah, herşeyi bir kaderle yani tedbir ve hesap ile yarattığını, herşeyin bir zamanı ve ölçüsü bulunduğunu açıklamaktadır.[313]

Müfessirler bu âyet-i kerîmedeki "kader" kelimesini, Allah'ın ezelde insanların yapacakları işleri ve kâinattaki herşeyi takdir ettiği şeklinde izah eden rivâyetler naklederler.[314] Bunlara göre bu âyet inince bazı müslümanlar Peygamber (sav)'e gelip: *"Öyle ise çalışmak niçin? Kadere güvenip çalışmayı bıraksak olmaz mı? Yaptığımız iş, bizim yeni yaptığımız bir şey midir?"* demişler. Peygamber (sav): *"Siz amel ediniz, herkese yaratıldığı iş kolaylaştırılır"* demiştir.[315] Yine rivâyete göre müşrikler gelip peygamberler hakkında tartışmışlar bu âyet inmiştir.[316]

Bu rivâyete göre de Hz. Peygamber, bu âyetin, âhir zamanda gelecek ve Allah'ın kaderini yalanlayacak bir cemâat hakkında indiğini söylemiştir.[317] Abdullah İbn Ömer de Hz. Peygamberin: *"Her ümmetin mecûsîleri*

---

311) Bkz., et-Taberî, a.g.e., XXII, 15; er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, XXV, 213; el-Alûsî, a.g.e., XXII, 27; Elmalılı, a.g.e., VI, 3905; Ateş, a.g.e., IX, 276.

312) el-Kamer, 54/49.

313) Elmalılı, a.g.e., VII, 4654.

314) et-Taberî, a.g.e., XXVII, 110; er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, XXIX, 72, 73; el-Alûsî, a.g.e., XXVII, 93, 94.

315) Buhârî, a.g.e., K. Edeb (78), bâb: 120 (VII, 123); K. Kader (82), bâb: 4(VII, 212); Müslim a.g.e., K. Kader (46), bâb:1, nr, 7 (III, 2040).

316) Nâsıf, Mansûr Ali, et-Tâc el-Câmi li'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Resûl, Beyrût, trs, IV, 223.

317) İbn Kesir, a.g.e., IV, 268. Rivâyet İbn Ebî Hâtim'den alınmıştır.

vardır. Benim ümmetimin mecûsîleri de 'kader yoktur' diyenlerdir. Hasta olurlarsa onları sormayın, ölürlerse cenazelerine gitmeyin"[318] dediğini rivâyet etmiştir. Ebû Hureyre'den gelen bir rivâyete göre: "Peygamber (sav) geldi, biz kader hakkında tartışıyorduk. O kadar kızdı ki yüzü kızardı, yanaklarında birer nar dânesi belirir gibi oldu. Sonra şöyle buyurdu: *'Size böyle mi emredildi? Ben size bunun için mi gönderildim? Sizden öncekiler bu hususta tartışmaya girince helâk olmuşlardır. Ben size tartışmayınız diye kesinlikle emrettim, kesinlikle emrettim.' "*[319]

Prof. Dr. Süleyman Ateş, tefsirinde bu rivâyetleri şöyle değerlendirmektedir: "Müfessirler, bu tür rivâyetlere dayanarak kader meselesine girmişlerdir. Kader Allah'ın ezelî ilmidir ve Allah zamansız olduğu için O'nun ilmini bizim ölçülerimizle değerlendirip o bilginin mahiyeti hakkında bir hüküm vermemiz yanlış olur. Ancak kader hakkında gelen bu rivâyetler senet bakımından sağlam olsa bile içerik bakımından sağlam değildir. Bunların bu konuda mezhepler arasında çıkan tartışmalar sonucunda ortaya atıldığında şüphe yoktur. Bir kere bu âyetin, kaderi inkâr edenler hakkında indiğini söyleyen rivâyetler uydurmadır. Çünkü Hz. Peygamber zamanında müslümanlar arasında kader tartışmaları yoktu ki onlar hakkında âyet insin? Kaderi inkâr edenlerin, bu ümmetin mecûsîleri olduklarını, onların cenazelerine dahi gidilmemesini bildiren hadisin uydurma olduğu su götürmez bir gerçektir. Çünkü bu, Kaderiyye'ye karşı uydurulmuş bir sözdür. Bunda mezhep tartışmalarının parmağı görülmektedir. Zaten İbn Kesîr de bu şekliyle bu hadisi altı kitaptan

---

318) Ahmed İbn Hanbel, a.g.e., II, 86; V, 407.
319) Tirmîzî, a.g.e., K. Kader (33), bâb: 1, nr, 2133 (IV, 433); et-Tâc, IV, 223.

hiçbirinin rivâyet etmediğini, kaderi yalanlayanların meshedileceğini bildiren bir hadis için de Tirmizî'nin garip dediğini kaydediyor. Bu âyetin, gelip Peygamberle kader hakkında tartışan müşrikler hakkında indiği rivâyeti de doğru olamaz. Çünkü Peygamberle müşrikler arasında temel tartışma konusu kader değil, Allah'ın birliği, yalnız O'na tapılacağı ve âhiret sorumluluğu meselesi idi. Peygamber (sav)'in, müşriklerle, sonradan çıkan kelâmî üsluplarla tartıştığı görülmemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de de bu tür tartışmalar yoktur. Onun üslubu herkesin anlayacağı açıklık ve niteliktedir. Kaldı ki bu âyetler Mekke'de inmiştir. Ebû Hureyre ise Medine devrinin sonlarında, Peygamber (sav)'in sohbetine katılmıştır. Mekke devrinin ilk yıllarında inen âyetlerin iniş sebebini bilmesi uzak bir ihtimaldir. Çünkü kendisi olaya tanık olmamıştır. Olaya tanık olanlardan da böyle bir rivâyet gelmemiştir. Ayrıca Kamer suresi 49. ve 50. âyetleri böyle bir vak'a üzerine indiği varsayılırsa öteki âyetlerden ayrı inmiş olması gerekir. Halbuki âyetler öncesine ve sonrasına bağlıdır. *"O gün onlar, yüzükoyun, ateşe sürüklenecekler: Sekar'ın dokunuşunu tadın! diye"* âyetini üst tarafından ayrı düşünürseniz bir anlam çıkmaz. Çünkü ateşe sürüklenip götürülenler kimlerdir? Zamirler kimlere gider, belli olmaz. Ama *"suçlular bir sapıklık ve çılgınlık içindedir"* âyeti ile beraber okunursa kıyâmet günü suçluların cehenneme sürükleneceklerі anlaşılır. Ve yine anlaşılır ki âyetlerin söz akışında kader konusu yoktur. Burada kader, herşeyin bir hesap ve ölçü ile ve bir zamana bağlı olarak yaratıldığı, başı boş, ölçüsüz, hesapsız, eşvâî olmadığı anlamınadır. Bu âyetler, kaza ve kader tartışmalarını içermez.

«وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ» *"O'nun katında herşey bir miktar (ölçü) iledir"* âyeti gibi, «اِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ»: *"Biz herşeyi bir kaderle yarattık"* âyeti de herşeyin bir miktar ve ölçü ile yaratıldığını, bir zamanı bulunduğunu, zamansız, hesapsız, ölçüsüz ve plansız bir şeyin olmadığını belirtmektedir. Ayetler, insanların kendi yaptıkları işler hakkında değil, Allah'ın yaptığı işler hakkındadır. Yani Allah herşeyi bir ölçü ve bir zaman ile yaratır.[320]

Kaza kelimesine gelince, bu kelimenin kökü Kur'ân'da birbirinden farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu anlamları şöyle sıralayabiliriz:

a) Yaratmak anlamında:

«فَقَضَيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ..» *"Böylece gökleri, yedi kat gök olarak iki günde yarattı..."*[321]

Bu âyette geçen kaza fiili "yarattı" anlamına gelmektedir.[322]

b) Emretmek anlamında:

«وَقَضَى رَبُّكَ أَلاَّ تَعْبُدُوا اِلاَّ اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا...» *"Rabbin yalnız kendisine tapmanızı ve anaya babaya iyilik etmenizi emretti..."*[323]

İbn Abbas'tan gelen bir rivâyete göre bu âyetteki " وَقَضَى " kelimesi, aslında " ووصّى " idi. Fakat ikinci vâv, yazıda "sâd'a" yapıştığından " وَقَضَى " şeklinde okun-

---

320) Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, IX, 164, 165.
321) Fussilet, 41/12.
322) et-Taberî, a.g.e., XXIV, 99; er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebir, IV, 26.
323) el-İsrâ, 17/23.

muştur. Kur'ân yazıldığı zaman Arap yazısının noktasız olduğu düşünülürse bu rivâyet doğru olabilir. Ancak Râzî bu görüşü kabul etmiyor.[324] Hz. Ali ve Abdullah İbn Mesûd'da bu kelimeyi " ووصّى " şeklinde okumuştur. Bu âyetteki kaza kelimesi "emretti" anlamına gelmektedir.[325]

c) Hüküm vermek anlamında:

«... ثُمَّ لاَيَجِدُوا فِي اَنْفُسِهِمْ حَرَجاً مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيماً»

"... sonra da senin verdiğin hükme karşı içlerinde bir burukluk duymadan tam anlamıyla teslim olmadıkça inanmış olmazlar."[326]

«.. اِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ»

"Şüphesiz Rabbin, kıyâmet günü, anlaşmazlığa düştükleri şey hakkında aralarında hüküm verecektir."[327]

«اِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ»

"Kuşkusuz Rabbin, onlar (o İsrailoğulları) arasında hükmünü verir. O azizdir, bilendir."[328]

«وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلاَ مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللهُ وَرَسُولُهُ أَمْراً أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ...» *"Allah ve Elçisi, bir işte hüküm verdiği zaman artık inanan erkek ve kadının, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur..."*[329]

«... وَلَوْلاَ كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ اِلَى اَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ...»

---

324) er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebir, XX, 184.
325) el-Kurtubî, a.g.e., X, 237; Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, V, 209.
326) en-Nisâ, 4/65.
327) Yunus, 10/93.
328) en-Neml, 27/78.
329) el-Ahzâb, 33/36.

"Eğer Rabbinden, belli bir süreye kadar yaşatma sözü geçmiş olmasaydı, aralarında hüküm verilir (işleri bitirilir)di..."[330]

Yukarıda zikrettiğimiz âyetlerde geçen kaza kelimeleri "hüküm verme" anlamına gelmektedir.[331]

d) Haber vermek, bildirmek anlamında:

«قَضَيْنَا اِلَيْهِ ذَلِكَ الْاَمْرَ اَنَّ دَابِرَ هؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ»

"Ona: 'Şunlar, sabaha girerlerken arkaları kesilecektir!' şeklindeki buyruğumuzu bildirdik."[332]

«وَقَضَيْنَا اِلَى بَنِي اِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ..»

"Biz, kitab'da İsrâiloğullarına şunu bildirdik..."[333]

Bu iki âyette geçen "kaza/ قَضَى" kelimesi haber verdi, bildirdi anlamına gelmektedir.[334]

e) Öldürmek anlamında:

«فَوَكَزَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ...» *"Mûsâ, ona bir yumruk atıp onu öldürdü..."*[335]

Bu âyette "kaza aleyhi" ibâresi "onu öldürdü" anlamına gelmektedir.[336]

f) Bir şeyi tamamlamak, yerine getirmek anlamında:

«فَاِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ...» *"Hac ibâdetlerinizi bitirince.."*[337]

---

330) eş-Şurâ, 42/14.
331) et-Taberî, a.g.e., XXV, 16; Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr XXV, 211; el-Kurtubî, a.g.e., VIII, 381; XIII, 231.
332) el-Hicr, 15/66.
333) el-İsrâ, 17/4.
334) Bkz., el-Kurtubî, a.g.e., X, 39, 219.
335) el-Kasas, 28/15.
336) Bkz., et-Taberî, a.g.e., XX, 46; er-Râzî, a.g.e., XXIV, 234.
337) el-Bakara, 2/200.

«فَاِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ...» *"Namazı bitirdiğiniz zaman..."*[338]

«فَلَمَّا قَضٰى مُوسَى الْاَجَلَ وَسَارَ بِاَهْلِهٖ...» *"Mûsâ, süreyi bitirip ailesiyle yola çıkınca..."*[339]

«...فَمِنْهُمْ مَنْ قَضٰى نَحْبَهُ...» *"... onlardan kimi adağını yerine getirdi..."*[340]

Yukarıda zikrettiğimiz âyetlerde geçen "kaza/ قَضٰى" kelimesi ise "bir şeyi tamamlamak, bitirmek ve yerine getirmek" anlamında kullanılmıştır.[341]

g) İstemek anlamında:

«...وَاِذَا قَضٰى اَمْراً فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» *"Bir şeyi yaratmak istedi mi, ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir."*[342]

Bu âyette geçen kaza, dilemek anlamındadır.[343]

Çünkü bu sûreden önce inmiş olan Yâsin sûresinde bu fiil, "erâde" "diledi" ile ifade edilmiştir:

«اِنَّمَا اَمْرُهُ اِذَا اَرَادَ شَيْئاً اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ»

"Onun işi bir şeyi yapmak istediği zaman ona ol demektir, hemen olur."[344]

Kaza'nın asıl anlamı yapmak, yerine getirmek, tamamlamaktır. İrâde ve karar verme anlamı mecâzîdir. Bir şeyi tamamlamak demek olan îcâd, önce onu istemekle olur. Bu istek sonucunda iş yapılır. Bundan dolayı işi yapmak,

338) en-Nisâ, 4/103.
339) el-Kasas, 28/29.
340) el-Ahzâb, 33/23.
341) Bkz., et-Taberî, a.g.e., XX, 67; XXI, 145; er-Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, V, 183; XXV, 203; el-Kurtubî, a.g.e., II, 431; V, 373.
342) el-Bakara, 2/117; Al-İ İmrân, 3/47; Meryem, 19/35; el-Mü'min, 40/68.
343) Bkz., et-Taberî, a.g.e., II, 87; IV, 93; XV, 331.
344) Yâsin, 36/82.

tamamlamak anlamındaki kaza, mecâzen irâde (istemek) anlamında kullanılmıştır. İbnu's-Seyyid'e göre kaza ve kader aynı anlamdadır. Fakat genellikle kader'i, bir şeyi yapmazdan önce takdir etmek, kazayı da planlanan şeyi uygulamak, yoktan varlık alanına çıkarmak şeklinde ayırmışlardır.[345]

345) el-Alûsî, a.g.e., I, 368; Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, I, 228.

SONUÇ

Bu çalışmamız neticesinde ulaştığımız sonuçları şu şekilde özetlememiz mümkündür:

1- Kur'ân'ın inanç hakkındaki görüşünün teşekkülünde hayatî rol oynayan bütün anahtar terimler, Kur'ân'da yeni bir anlam kazanır. Bu terimlerin hemen hepsi İslâm'dan önceki zamanlarda şu veya bu şekilde kullanılmakta idi. İslâm vahyi, bunları kullanmaya başlayınca -kelimelerin kendileri değil, fakat kullanıldıkları genel ilişkiler sistemi- Mekkeli müşriklere hiç duymadıkları, bilmedikleri ve bundan dolayı kabul edilemez yabancı bir şey gibi geldi. Bu kelimeler milâdî yedinci asırda kullanılmakta idi. Yalnız bunlar değişik kavram sistemlerine ait idiler. Kur'ân bunları bir araya getirip, o zamana kadar bilinmeyen yepyeni bir kavram şebekesinde birleştirdi. İşte Arapların inanç sistemini kökünden değiştirip yükselten başlıca etken bu manâ değişikliği ve bunun sebep olduğu ahlâkî derin inkılap olmuştur.

2- Lügatte mutlak olarak "tasdik etmek" anlamında olan iman " الأيمان " kelimesi, Kur'ân terminolojisinde bu anlamda kullanıldığı gibi, yeni bir anlam daha kazanarak küfrün zıddı olarak, *"Hz. Muhammed (sav)'in Allah'tan getirip haber verdiği şeylerin doğru olduğunu kabul edip, itiraf etmek ve inanmak"* anlamında kullanılmıştır. Daha sonraki asırlarda bazı itikâdî mezhep imamları tarafından farklı yaklaşımlarla bu kavramın çeşitli tarifleri yapılmıştır. İman kavramı Kur'ân'da çok kullanılan kavramlardan biridir.

3- Küfr (كُفْرٌ) kelimesi "Ke-Fe-Ra: كَفَرَ" kökünden gelmekte olup, "bir şeyi örtmek, gizlemek" anlamına gelmektedir. Küfür kavramı, Yüce Allah'ın nimetlerini insanlara bahşetmesi ve insanların bu nimetlere karşı tutumu hususunda kullanıldığında kelime "ele geçen menfaati örtmek" yani "bilmezlikten gelmek" ve bu suretle "nankör olmak" anlamına gelmektedir. Demek ki, küfür kavramının anlam çekirdeğinde "nankörlük" öğesi bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de küfür hem lügat anlamında hem de, şükrün zıddı olarak, "nankörlük etme" anlamında kullanılmıştır. İşte küfür kavramı zamanla aslen anlam çekirdeğinde bulunan "nankörlük" (kıymet bilmeme) öğesinden iyice ayrılarak gittikçe daha çok "inançsızlık" anlamını taşımaya başlamış ve nihayet "inanmamak, inkâr etmek" anlamında imanın zıddı olarak kullanılan bir kelime haline gelmiştir. Nitekim küfür Kur'ân'da en fazla "Allah'ın yanında başka tanrılar da tanıyarak Allah'ın birliği ilkesini inkâr etmek" anlamında kullanılmıştır.

4- Arapça lügatta "Şe-Ri-Ke: شَرِكَ " fiil kökünden gelen şirk, "ortak olmak" anlamına gelmektedir. Kur'ân'da şirk kavramı lügat anlamında kullanıldığı gibi genellikle "Allah'a ortak koşmak" anlamında yani çok tanrıcılık anlamında kullanılmıştır. Müşrik (مُشْرِكٌ) kelimesi ise "putperst Allah'a ortak koşan kimse" anlamında kullanılmıştır. Şirk kavramı Kur'ân'da "Eş-Ra-Ke: أَشْرَكَ " fiilinin değişik kipleri halinde 72 yerde geçmektedir.

5- Asıl itibariyle tarlalarda yaşayan köstebeğin yuvalarından biri olan en-Nâfikâ'dan (النَّافِقَاءُ) alınmış olan münâfık (مُنَافِقٌ) kelimesi, Kur'ân terminolojisinde yeni bir anlamla yani "küfrünü gizleyip, imanı izhar eden kişi" an-

lamında kullanılmıştır. Münâfık (مُنَافِقٌ) kelimesinin bu anlamıyla Câhiliyye döneminde duyulmuş ve kullanılmış olduğunu zannetmiyoruz. İşte Kur'ân-ı Kerîm bu kelimeyi diğer birçok kelime gibi Câhiliyye devrindeki kullanıldığı anlamdan farklı biçimde, yeni bir anlam yükleyerek, kendi semantik yapısı içinde kullanmıştır. Kur'ân'ın Arap diline kazandırdığı yeni kavramlardan biri de işte budur.

6- Allah (اللّٰه) kavramı, Kur'ân düşünce sisteminde en yüksek odak kelimedir. Derece ve önem bakımından ondan daha üstün bir kelime yoktur. Kur'ân düşünce sistemi, esas olarak merkezinde Allah olan bir sistemdir. Onun için bu sistemde Allah fikri yukarıdan aşağıya her şeye hâkim olur ve bütün anahtar terimlerin semantik yapısı üzerinde derin tesir gösterir.

7- Melek (مَلَكٌ) kavramı İslâm'dan önce Câhiliyye düşüncesinde bir parça tanrı niteliğinde, ya da cinnin üstünü olan, saygıya, hatta tapılmaya lâyık, gözle görülmez ruhsal bir varlık iken, Kur'ân düşünce sisteminde melek, Allah'ın yarattığı ve kendisine yerine getirmesi için emirler verdiği, Yüce Yaratıcı'ya sadece mutlak manâda itaat eden ve hatta insanın aksine olarak kendi irade ve ihtiyarıyle kötülüğe asla meyletmeyen, Allah tarafından özel görevle görevlendirilmiş bir yaratık olarak yerini almıştır.

8- Kitap (كِتَابٌ) lügatte, kendisine yazı yazılacak şey, yazı yazacak divit vs. yazma âleti, yazı yazılmış sahife anlamlarına gelmektedir. Kur'ân, *kitap* kelimesini lügat manâlarında kullandığı gibi bu kelimeye kendi semantik alanı içinde yeni bir anlam kazandırarak, *"Allah tarafından Cebrâil (as) vasıtasıyla peygamberlerine gönderdiği ilâhî*

vahiy" anlamında da kullanmıştır. Böylece Kur'ân, Arap diline yeni bir kavram kazandırmış olmaktadır.

9- Kur'ân'ın peygamberlik hakkındaki görüşünün semantik açıdan tahlilinin sonucunu iki noktada toplayabiliriz. Birincisi: "Nebî/ نبي" kelimesinin türediği "Nebee/ نبأ' kökü, "duyurmak, önemli bir şey hakkında haber vermek" anlamına gelmektedir. Bu haber gelecekle ilgili değildir. Peygamber tarafından getirilen haberler gayb haberlerdir. Kur'ân'a göre peygamber istikbâli söyleyen kişi değildir. Nebî kelimesinin, gelecekten haber vermek anlamındaki kehânetle hiçbir ilgisi yoktur. Peygamberin vazifesi, Allah'tan aldığı emirleri insanlara duyurmaktır. İkincisi ise, Nebînin söylediği veya naklettiği sözlerin büyü kelimesiyle hiçbir ilgisi yoktur. Bu çok önemli bir özelliktir. Bundan dolayıdır ki bu sözler, şiir, kehânet gibi şeylerden bariz bir şekilde farklılık arz eder.

10- "Ahiret/ آخرة" kelimesi lügatte, "Ehr/ آخر" kökünden gelmektedir. "Son, sonra gelen, sonraki" anlamlarına gelen, "âhir/ آخر" kelimesinin müennesidir. Kur'ân'da "âhiret/ آخرة" kelimesi lügat anlamında kullanıldığı gibi Kur'ân terminolojisinde bazen âhiret yurdu anlamında "ed-Dâru'l-Ahira/ الدّار الآخرة" şeklinde geçer. İşte âhiret kelimesi Kur'ân'da hem âhiret yurdu için hem de âhiret hayatı için kullanılır. Yani gerek insanın ölüm ötesine sarkan var oluşunun zaman ve mekanı, gerekse ölüm ötesine ait inancı ifade için âhiret kelimesi kullanılmıştır.

11- Câhiliyye Arapları, Allah'ın herşeyi ezelde takdir ettiğine inanıyorlardı. Onların inançlarına göre, insanın kendisi için önceden takdir edilmiş şeylerde ne bir tesiri

ne de bir seçme hakkı vardır. İnsan varlığını Allah'ın yaratmasına borçludur. Ancak, insan yaratılınca, Yaratan'iyle bütün bağları kesilir. Yeryüzüne geldikten sonra varlığı, kuvvetli bir patronun eline geçer, onun yönetimine girer. Bu diktatör patronun yönetimi tâ insanın ölümüne kadar sürer. Bu zâlim diktatörün adı "dehr/ دَهْرٌ" (zaman) dır. Câhiliyye Arapları bunu, "meniyye/ مَنِيَّةٌ", "menûn/ مَنُونٌ", "himâm/ هِمَامٌ", "humme/ حُمَّةٌ", "himâmu'l-mevt / هِمَامُ الْمَوْتِ", "kader/ قَدَرٌ" gibi lafızlarla ifade ediyorlardı.

Kur'ân, Arapların bu inançlarına kendi sistemi içerisinde yeni bir düzen getirmiştir. Kur'ân'a göre kader; her şeyin bir hesap, ölçü ve bir zamana bağlı olarak yaratıldığı, başı boş, ölçüsüz, hesapsız olmadığı anlamına gelmektedir. Kısaca kader, Allah'ın ezelî ilmidir. Kaza ise, Allah'ın önceden planladığı şeyleri uygulama, yoktan varlık alanına çıkarması demektir.

Son olarak diyebiliriz ki, Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan kelime ve kavramları, içinde bulunduğu Kur'ân düşünce sistemine göre anlamamız ve değerlendirmemiz gerekir. Eğer sadece, Arapların o kelime ve kavramlara verdikleri ilk anlamı verecek olursak hataya düşebiliriz. Yüce Kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'i doğru biçimde anlayıp yorumlayabilmemiz için Kur'ân'da bulunan temel kavramları Kur'ân'ın semantik yapısına uygun olarak anlamamız kaçınılmazdır.

BİBLİYOGRAFYA

ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuad,

– *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, 1945.

ABÎDÜ'L-ABRAŞ,

– *Dîvan*, Beyrût, 1958.

AHDARÎ, Abdurrahman İbn Muhammed,

– *Süllemü'l-Menevrak* (Mecmuatü'l-Mutûn içinde) Mısır, 1949.

AHMED İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, (Ö. 241/855),

– *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İst., 1988.

AKARSU, Bedia,

– *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Savaş Yayınları, Ankara 1984.

AKSAN, Doğan,

– *Anlambilim ve Türk Anlambilimi*, A.Ü.D.T.C. Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.

ALİYYÜ'L-KÂRÎ, Ali b. Muhammed, (Ö. 1014/1606),

– *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1984.

EL-ÂLÛSÎ, Ebu'l-Fadl Şihâbü'd-Dîn es-Seyyid Mahmud (Ö.1270/1854),

– *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, trs.

ANTERA, İbn Şeddâd, (Ö. 615 M),

– *Dîvanu Antera*, Dâru Sâdır, Beyrût, Trs.

ASIM EFENDİ, Ebu'l-Kemâl Ahmed,

– *Kâmus Tercemesi*, Okyanûs, Matbâ'a-i Bahriye, İst., 1305.

ATEŞ, Süleyman,

– *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1993.

– *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1988.

– *Kur'ân-ı Kerîm'in Evrensel Mesajına Çağrı,* Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1990.

– *"Bazı âyetleri müteşâbih olan kitab, Kur'ân mıdır?"* adlı tebliği, Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu, O.M.Ü.İ.F. Dergisi, Samsun, 1992.

EL-BAĞDÂDÎ, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir et-Temîmî, (Ö. 429/1038),

– *el-Fark Beyne'l-Firak,* nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kâhire, trs.

BAHONER, Cevad,

– *İslâm Öncesi Câhiliyye ve Günümüzde Din Gerçeği,* Trc: Hasan Çiftçi- Nimet Yıldırım, İhtar Yayıncılık, Erzurum, trs.

EL-BAKILLÂNÎ, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib, (Ö. 403/1013),

– *et-Temhîd,* nşr. J. Mc Carthy S.J, Beyrût, 1957.

– *el-İnsâf fi ma Yecibü İ'tikâduh ve lâ Yecûzu'l-Cehl bih,* neşr, Muhammed Zâhid el-Kevserî, Mısır 1963.

EL-BEYÂDÎ, Kemâluddin Ahmed b. Hasan b. Sinâneddin, (Ö. 1098/1687),

– *İşârâtu'l-Merâm min İbârâti'l-İmam,* nşr, Yusuf Abdurrezzak, Mısır, 1949.

EL-BEYDÂVÎ, el-Kâdı Nasruddin, (Ö. 685/1286),

– *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,* Müessesetü Şa'ban, Beyrût, trs.

BUDAK, Zeki,

– *Semiotik ve Dil,* İst., 1971.

BUHARÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil (Ö. 256/870),

– *el-Câmi'u's-Sahih,* Çağrı Yayınları, İst., 1981.

BURSEVÎ, İsmâil Hakkı, (Ö. 1137/1724),

– *Tefsîru Ruhi'l-Beyân,* İst., 1389.

CERRAHOĞLU, İsmâil,

– *Tefsir Tarihi,* D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1988.

– *Kur'ân-ı Kerîm'den Öğütler,* D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1991.

CEVÂD, Ali,

– *Târihu'l-Arab Kable'l-İslâm,* Matba'atu'l-Mecma'i'l-İlmî, Bağdad, 1956.

EL-CEVHERÎ, İsmâil b. Hammad, (Ö. 393/1002),

– *es-Sıhâh Tâcu'l-Luga ve Sıhâhu'l-Arabiyye,* Dâru'l-İlm, Beyrût, 1979.

EL-CÜVEYNÎ, İmâmu'l-Harameyn Abdulmelik b. Abdillah, (Ö. 478/ 1085),

– *Kitabu'l-İrşâd ilâ Kavâtı'ı'l-Edille fi Usûli'l-İ'tikâd,* nşr. M. Yusuf Musâ ve Abdülmünim Abdulhamid, Mektebetü'l-Hancı, Mısır, 1950.

– *eş-Şâmil fi Usûli'd-Din,* Mısır, 1969.

EL-CÜRCÂNÎ, es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed, (Ö. 816/1413)

- *Şerhu'l-Mevâkıf,* İst., 1311.

DAYF, Şevki,

– *Târihu'l-Edebi'l-Arabî (el-Asru'l-Câhilî),* Dâru'l-Meârif, Kâhire, 1960.

Derleme Sözlüğü, T.D.K. Ankara, 1972.

DERVEZE, İzzet,

– *Kur'ân Cevap Veriyor,* Tcr: Abdullah Baykal, Yöneliş Yayınları, İst, 1988.

DRAZ, Muhammed Abdullah, (Ö. 1958 M),

– *ed-Dîn,* el-Matbaatü'l-Alemiyye, Mısır, 1952.

– *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru,* Trc: Salih Akdemir, Mim Yayınları, Ankara, 1983.

EBÛ HAYYÂN, Ebû Abdillah Muhammed İbn Yûsuf İbn Ali Yûsuf İbn Hayyân (Ö. 745/1344),

– *et-Tefsîru'l-Kebir (el-Bahru'l-Muhît),* Mektebetü ve Matâbiı'n-Nasri'l-Hadis, Riyâd trs.

EBU'L-FEREC, el-İsfehânî, (Ö. 356/576),

– *Kitâbu'l-Eğânî,* Şerh: Semir Câbir, Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrût, 1986.

ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, (Ö. 1361/1942),

– *Hak Dini Kur'ân Dili,* Eser Neşriyat, trs.

EL-EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil, (Ö. 324/936),

– *Kitâbu'l-Luma fi'r-Reddi alâ Ehli'z-Zeyg ve'l-Bida,* nşr. Richard J.Mc Carthy.S.J., Beyrût, 1952.

– *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn,* nşr. Helmut Ritter İst, 1930.

– *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne,* Medine, 1975.

FARİS, Nabih Amin,

– *The Antiquities of South Arabia,* Princeton, Princeton University Press, 1938.

FAZLURRAHMAN,

– *Ana Konularıyla Kur'ân,* Çev: Alpaslan Açıkgenç, Fecr Yayınları, Ankara, 1987.

EL-FERRÂ, Ebû Zekerya Yahya b. Ziyad, (Ö. 207/822),

– *Me'âni'l-Kur'ân,* Alemü'l-Kütüb, Beyrût, 1980.

EL-FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdü'd-Din Muhammed b. Yakub, (Ö. 817/ 1414),

– *el-Kâmusu'l-Muhît,* Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1987.

EL-GAZALÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, (Ö. 505/ 1111),

– *İhyâu Ulûmi'd-Dîn,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1986.

– *Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslâm ve'z-Zındıka,* nşr. Mustafa el-Kabbânî ed-Dimeşkî, Mısır, 1901.

GİRÎDÎ, Sırrı.

– *Nadü'l-Kelâm fi Akâidi'l-İslâm,* İst. 1324.

– HARPÛTÎ, Abdüllatif.

– *Tenkîhu'l-Kelâm fi Akâidi Ehli'l-İslâm,* Dâru Saadet, İst, 1330 h.

İBN ABİDİN, Muhammed Emin b. Ömer, (Ö. 1252/1836),

– *Reddü'l-Muhtar ala'd-Dürri'l-Muhtar alâ Metni Tenvîri'l-Ebsâr,* Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, trs.

İBN EBİ'L-'İZZ, el-Hanefî (Ö. 792/1390),

– *Şerhu'l-Akideti't-Tahaviyye,* el-Mektebetü'l-İslâmî Beyrût, 1391.

İBN FÂRİS, Ebu'l-Hüseyin Ahmed, (Ö. 395/1004),

– *Mu'cemu Makâyisi'l-Luga,* Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kâhire, 1266.

İBN HAZM, Ebû Muhammed, Ali b. Ahmed, (Ö. 436/1064),

– *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal,* Dâru'l-Ciyl, Beyrût, 1985.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişam (Ö. 218/833),

– *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* el-Matbaatu'l-Hayriyye, Mısır, 1329.

İBN KELBÎ,

– *Kitâbu'l-Esnâm,* thk: Ahmed Zeki Paşa, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 1969.

İBN KESÎR, İmâdü'd-Din Ebu'l-Fidâ İsmâil, (Ö. 774/1372),

– *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim,* Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1984.

– *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri,* Çev: Bekir Karlığa- Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İst., 1984.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, (Ö. 276/889),

- *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân,* Dâru't-Türâs, Kâhire, 1973.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed İbn Mükerrem, (Ö. 711/1311),

– *Lisânu'l-Arâbi'l-Muhît,* Dâru Lisâni'l-Arab, Beyrût, trs.

İBN TEYMİYYE, Şeyhü'l-İslâm Ahmed b. Abdulhalim, (Ö. 728/ 1328),

– *Mecmû'u'l-Fetâvâ,* Dâru Alemi'l-Kütüb, Riyâd, 1991.

– *Mecmûatü'r-Resâili'l-Kübrâ,* Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabî, Beyrût, 1972.

İZMİRLİ, İsmâil Hakkı, (Ö. 1365/1946),

– *el-Cevâbu's-Sedîd fi Beyâni Dini't-Tevhîd,* Ankara, 1341.

İZUTSU, Toshihiko,

– *God and Man in the Koran,* Tokyo, 1964,

– *Kur'ân'da Allah ve İnsan,* Çev: Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst, trs,

– *The Concept of Belief in İslamic Theology,* Tokyo, 1965.

– *Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar,* Trc: Selâhattin Ayaz, Pınar Yayınları, İst, 1991.

JEFFERY, Arthur,

– *The Foreign Vocabulary of the Qur'an,* Cairo, 1937.

KADI ABDULCEBBAR, Abdullah b. Ahmed el-Mu'tezilî (Ö. 415/ 1025),

– *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse,* nşr, Abdülkerim Osman, Kâhire, 1965.

KAZVÎNÎ, Muhammed b. Abdurrahman,

– *Telhisu'l-Miftah* (Mecmuatü'l-Mutûn), Mısır, 1949.

KESKİOĞLU, Oman, BERKİ, A. Himmet,

– *Hâtemü'l-Enbiyâ Hz. Muhammed ve Hayatı,* D.İ.B. Yayınarı, Ankara, 1981.

KILAVUZ, Ahmed Sâim,

– *İman ve Küfür Sınırı,* Marifet Yayınları, İst., 1982.

EL-KURTUBÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, (Ö. 671/1272),

– *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an,* Dâru İlhyâi't-Türâsi'l-Arabî Beyrut. 1985.

EL-KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim İbn Havâzin (Ö.465/1077)

Letâifü'l-İşârât, Thk: İbrâhim Beyûnî, Merkezu Tahkîki't-Türâs, Kâhire 1971.

KUTUB, Seyyid, (Ö. 1386/1966),

– *Fî Zilâli'l-Kur'ân,* Dâru'l-Arabiyye, Beyrût, 1968.

– *Fî Zilâli'l-Kur'ân,* Trc: İ. Hakkı Şengüler -M. Emin Saraç- Bekir Karlığa, Hikmet Yayınevi, İst, 1976.

(Bu eserin çevirmen dipnotundan faydalanılmıştır.)

– *Kur'ân'da Kıyâmet Sahneleri Cennet Cehennem,* Trc: Süleyman Ateş, Hilâl Yayınevi, Ankara, trs.

KÜÇÜKALAY, Hüseyin,

– *Kur'ân Dili Arapça,* İlim Yayma Cemiyeti Neşriyatı, Konya, 1969.

KORZYBSKİ, Alfred,

– *Science and Sanity,* America, 1958.

LUAYBÎ, Hâkim Mâlik,

– et-Terâdüf fi'l-Luga, Irak, trs.

MAC DONALD, D.B,

– *"Melâike mad."*, İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. İst, 1979.

MACİT, Nadim,

– *Kur'ân ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplumu,* Damla Matbacılık, Konya, 1992.

EL-MATURİDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, (Ö. 333/944),

– *Kitâbu't-Tevhîd,* nşr, Fethullah Huleyf, Beyrût, 1970

– *Te'vilâtu Ehli's-Sünne,* Kâhire, 1971.

MEVLÂNÂ ŞİBLÎ,

– *Büyük İslâm Tarihi (Asr-ı Saadet),* Trc: Ömer Rıza Doğrul, İst, 1977.

MUHİBBÎ,

– *Divân-ı Muhibbî,* Osmaniyye Matbaası, İst, 1925.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin Müslim el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (Ö. 261/875).

– *Sahihu Müslim,* Thk: Muhammed Fuad Abdulbâkî, Çağrı Yayınları, İst., 1981.

NASIF, Mansûr Ali,

– *et-Tâc el-Câmi' li'l-Usûl fi Ehîdisi'r-Resûl,* Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, trs.

EN-NESEFÎ, Ebu'l-Mâin Meymûn b. Muhammed, (Ö. 508/1115),

– *Tebsırâtü'l-Edille,* Fatih Ktp., (Süleymaniye) nr. 2907 (Fotokopisi Samsun İ.F. Kütp. vardır).

EN-NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdullah İbn Ahmed İbn Mahmûd, (Ö. 710/1310),

– *Tefsiru'n-Nesefî (Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl),* Kahraman Yayınları, İst., 1984.

PALMER, Frank Robert,

– Semantics, Cambridge Universty Press, London, 1976.

PEZDEVÎ, Ebû Yüsr Muhammed, (Ö. 493/1099),

– *Ehl-i Sünnet Akâidi,* Çev: Şerâfettin Gölcük, Kayıhan Yayınları, İst., 1981.

ER-RÂĞIB EL-İSFEHÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed (Ö. 502/1108),

– *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân,* Matbaatü'l-Fenniyye, Mısır, 1970.

ER-RÂZÎ, Fahruddin Muhammed İbn Ömer, (Ö. 606/1210),

– *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Gayb),* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tahrân, trs.

– *Kelâma Giriş, el-Mufassal,* Çev: Prof. Dr. Hüseyin Atay, Ankara, 1987.

– *Levâmiu'l-Beyyinât Şerhû'l-Esmâillahi'l-Hüsnâ,* Kâhire, 1976.

RIZA, Muhammed Reşid, (Ö. 1354/1935),

– *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (el-Menâr),* Dâru'l-Ma'rife Trc: Bekir Topaloğlu, Ankara, 1979.

– ES-SABÛNÎ, Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebî Bekr (Ö.580/ 1184)

– *el-Bidaye fî Usûli'd-Dîn (Maturîdiye Akaidi).* nşr. ve trc. Bekir Topaloğlu. Ankara. 1979.

SARIKÇIOĞLU, Ekrem,

– Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Bayrak Yayımcılık, İst., 1983.

– *"Kur'ân'a Göre Müşrikler ve Putperestler mak.",* İslâmî Araştırmalar, Sayı: 1 Temmuz Ankara, 1986.

ES-SENDÛBÎ, Hasan,

– *Şerhu Dîvânı İmriü'l-Kays Ahbâru'l-Merâkısa ve Ahbâru'n-Nevâbiği ve Asâruhum,* Dâru İhyâi'l-İslâm, Beyrût, 1990.

SMİTH, Jane Idleman- HADDAD, Yvonne Yazbeck,

– *The İslâmic Understanding of Death and Resurrection,* Albany, Suny 1981.

ES-SUYÛTÎ, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (Ö. 911/1505).

EL-MAHALLÎ Celâluddin Muhammed b. Ahmed,

– *Tefsîru'l-Celâleyn,* Kâhire, 1966.

ŞEHHÂTE, Abdulfettah Ali,

– *Dirâsât fî Târihi'l-Arabî ve Sadrı'l-İslâm,* Dâru'l-Kütüb, Kâhire, 1972.

EŞ-ŞEHRİSTANÎ, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim (Ö. 548/ 1153)

– *Nihâyetü'l-İkdâm fî 'İlmi'l-Kelâm,* nşr: Alfred Guillaume, Bağdad, trs.

– *el-Milel ve'n-Nihal,* nşr: M. Seyyid Geylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1975.

EŞ-ŞEVKÂNÎ, Muhammed İbn Ali İbn Muhammed, (ö. 1250/1834),

– *Fethu'l-Kadîr,* Kâhire, 1964.

ET-TABBÂRA, Afif Abdulfettâh,

– *Maa'l-Enbiyâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Dâru'l-İlm, Beyrût, 1983.

– *Rûhu'd-Dîni'l-İslâm,* Beyrût, 1978.

ET-TABERÎ, Ebû Câfer Muhammed b. Cerir. (Ö. 310/922),

– *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân,* Mısır, 1954.

ET-TAFTAZÂNÎ, Sa'duddin Mes'ûd b. Ömer, (Ö. 793/1390),

– *Şerhu'l-Makâsıd,* İst., trs.

– *İslâm Akâidi (Şerhu'l-Akâid),* Hzr. ve Trc: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İst., 1980.

TAHİRU'L-MEVLEVÎ,

– *Edebiyat Lugatı,* Enderun Kitabevi, İst. 1973.

– *Müslümanlıkta İbadet Tarihi,* Abdullah Işıklar Kitabevi, İst. 1963.

TARSKİ, Alfred,

– *"Semantics Mad."* The Encyclopedia of Philosophy, New York, 1972.

ET-TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Ö. 279/892),

– *es-Sünen,* Çağrı Yayınları, İst, 1981.

Türkçe Sözlük, T.D.K. Yayınları, Ankara, 1983.

ULMANN, Stephan,

– *Semantics,* Oxford, New York, 1979.

ULUTÜRK, Veli,

– *Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?* Nil Yayınları, İzmir, 1988.

UZUN, Mustafa,

– *"Allah maddesi"*, İslâm Ansiklopedisi, T.D.V. Yayınları, İst, 1989.

EL-VÂHİDÎ, Ebû Hasan Ali İbn Ahmed, (Ö. 468/1076),

– *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân,* Thk: es-Seyyid Ahmed Sakar Dâru'l-Kıble, Riyâd, 1984.

VEHBİ, Mehmed, (Ö. 1368/1949).

Büyük Kur'ân Tefsiri (Hülâsâtü'l-Beyan), Üçdal Neşriyat, İst. 1969.

YILDIRIM, Celâl,

– *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri,* Anadolu Yayınları, İst., 1991.

YILDIRIM, Suat,

– *Kur'ân'da Ulûhiyyet,* Kayıhan Yayınevi, İst., 1987.

EZ-ZEBÎDÎ, Muhibbü'd-Dîn Ebî Fayz Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî el-Vasıtî, (Ö. 1205/1791),

– *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus,* Dâru'l-Fikr, Beyrût, trs.

EZ-ZEBÎDÎ, Murtedâ Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzak, (Ö. 1205/1791),

– *İthâfu Sadeti'l-Müttekîn bi Şerhi Esrârı İhyâi Ulûmi'd-Dîn,* Mısır, trs.

EZ-ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer, (Ö. 538/ 1143),

– *el-Keşşâf an Hakâikı't-Tenzîl,* Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, trs.

– *Esâsu'l-Belâğa,* Dâru Sâdır, Beyrût, 1979.

EZ-ZEVZENÎ, Ebû Abdillah Hüseyin b. Ahmed,

– *Şerhu Muallâkâtü's-Seb',* Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrût 1990.

ZEYDÂN, Abdülkerim,

– *Usûlu'd-Da've,* Mektebetü'l-Menâri'l-İslâmiyye, Bağdad, 1981.

WALTHER, Bjorkman,

– *"Şirk mad."*, İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Yayınları, İst., 1979.

WATT, W. Montgomery,

– *İslâm Nedir?,* Trc: Elif Rıza, Birleşik Yayıncılık, İst., 1993.

Webster's new world dictionary, New York, 1964.